

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Plzeň 2014

Bc. Jana Moulisová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Komunikace mezi Čechy a Němci v období vzniku
moderních národů a její odraz v jazyce**

Bc. Jana Moulisová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Teorie a filozofie komunikace

Diplomová práce

**Komunikace mezi Čechy a Němci v období vzniku
moderních národů a její odraz v jazyce**

Bc. Jana Moulisová

Vedoucí práce:

Mgr. Andrea Königsmarková, Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé diplomové práce, paní Mgr. Andree Königsmarkové, Ph.D., za podporu, trpělivost, cenné připomínky a podněty ke zvolenému tématu. Bez nich by tato práce nevznikla.

Obsah

1	Úvod	1
2	Jazyk a národ	4
2.1	Národ a nacionalismus - vymezení pojmů.....	4
2.2	Pojem národa v době habsburské monarchie.....	7
2.3	Národ a identita.....	10
2.4	Úspěch českého národního hnutí	12
3	Jazyk a společnost	14
3.1	Jazyk a politika	15
3.2	Jazyk a školství	16
3.3	Spisovný jazyk a jeho standardizace	18
3.3.1	Obrany	20
3.4	Jazyk a kultura	23
3.4.1	Literatura.....	24
3.4.2	Písmáci.....	27
3.4.3	Noviny	28
3.4.4	Divadlo.....	30
4	Přejímání cizích slov	32
4.1	Motivace přejímek	32
4.2	Integrace přejatých slov	34
4.2.1	Integrace v jazykových rovinách	35
4.2.1.1	Náboženství a církve.....	36
4.2.1.2	Správa, úřady a funkce.....	38
4.2.1.3	Vojenství, rytířství, zbraně.....	41
4.2.1.4	Řemeslo, řemeslníci a jejich náradí	42
4.2.1.5	Medicína a věda	45
4.2.1.6	Obchod.....	46
4.2.1.7	Kultura, móda a volný čas	48
4.2.1.8	Kuchyně	51
4.2.1.9	Každodenní život.....	53
4.2.1.10	Ostatní oblasti přejímání.....	56
4.2.2	Expresivita	57

4.2.3	Další vývoj jazyka	60
5	Závěr	61
6	Bibliografie	65
6.1	Tištěné zdroje.....	65
6.2	Online zdroje.....	66
7	Resumé	68
8	Přílohy	69

1 Úvod

Různě intenzivní kontakty mezi českým a německým obyvatelstvem na území střední Evropy mají dlouhou tradici. Výhodná geografická poloha Čech na důležitých obchodních trasách i přirozené hranice chránící Čechy téměř ze všech stran pohořími odedávna lákaly mocnější sousedy a mnohokrát se staly předmětem válek a sporů. Společné soužití, ale i boje o samostatnost slovanských a germánských kmenů se datují již od 9. století, kdy germánská část Franské říše tvořila západní hranici slovanské Velkomoravské říše. Koncem 12. a začátkem 13. století docházelo z důvodu přelidnění německých oblastí a hledání nové zemědělské půdy k přesunu velkého počtu německého obyvatelstva směrem na východ, na české území (tzv. *Ostsiedlung*). o století později, za vlády Karla IV. dochází k rozkvětu českých zemí, nezávislých a privilegovaných ve vztahu k mnohonárodnostní, avšak dominantně německé Svaté říši římské, ačkoliv formálně jsou její součástí. Po zániku Svaté říše římské v roce 1806 se české země stávají součástí Rakouského císařství, od roku 1867 Rakouska-Uherska. Po první světové válce Češi využili možnosti vytvořit samostatný stát a zásluhou T. G. Masaryka a dalších exilových i domácích politiků nakrátko vzniká Republika československá, nazývaná též první republika. Po Mnichovské dohodě je však část příhraničního českého území postoupena Německu, později je anektováno i zbylé území a okupováno až do konce druhé světové války. Znovunabytá svoboda po roce 1945 znamená pro příhraniční sudetské Němce nucený odsun (německy *Abschiebung*). Názory na spravedlivost tohoto jednání i jeho provedení se liší a dodnes je to pro obě strany velice citlivé téma. Česko-německé vztahy zejména z tohoto období moderních dějin jsou bezesporu komplikované a v poslední době rozpoutaly četné diskuze. od těchto událostí uběhlo ještě příliš málo času na to, aby mohly být objektivně zhodnoceny.

Jak je patrné z tohoto stručného historického výčtu, česko-německé vztahy jsou formovány již celá staletí. Tato vzájemná blízkost dvou národů zcela jistě ovlivnila kromě mnoha jiného také podobu jazyka. Tato práce se zaměřuje na počátky formování moderního českého národa, zejména na první fázi národního obrození (obvykle datovanou 1775 - 1805), i když v některých částech se obrací i do minulosti nebo hledá důsledky v budoucnosti. Cílem práce je analyzovat význam teoretických úvah o pojmu národa (zejména jeho jazykové vymezení) pro vznik českého národního obrození

na konci 18. století, roli jazyka ve společnosti na území habsburské monarchie a pozadí motivace přejímání výrazů z němčiny doplněné o společenský a historický kontext. Práce si klade za cíl podat pokud možno komplexní obraz o jazykové a společenské situaci především na českém území v době první fáze národního obrození.

Práce představuje první filozofické úvahy o povaze národa a jeho definování na území habsburské monarchie i v evropském kontextu, zároveň je prověřována důležitost vymezení charakteristik národa pro následnou schopnost jedince identifikovat se s určitým národem pro účely pozdějšího národního hnutí. Dále jsou rovněž promyšleny důvody úspěchu českého národního hnutí.

Následně je analyzována úloha českého a německého jazyka jako nástroje politického, vzdělávacího i kulturního působení, pozornost je věnována i snahám o kultivaci především českého jazyka a jeho standardizaci. Je zdůrazněna úloha mateřského jazyka v počátcích české literatury, divadelnictví a novinářství v protikladu k dominanci němčiny v politice a školství.

Poslední část práce se věnuje přejímání cizích slov jako způsobu rozšiřování slovní zásoby i jako důsledku dlouhodobých mezijazykových kontaktů. v obecném úvodu k této problematice je popsána motivace přejímání i následná integrace cizích prvků do domácího lexika, vše na příkladu češtiny a němčiny. Dále je věnována pozornost větším tematickým celkům, které podle analýzy dostupných slovníkových dat tvořily základní bázi pro přejímání slov, tyto okruhy jsou doplněny rovněž o společenský kontext a další historické souvislosti. u přejímaných slov není rozlišováno, zda byla přejata přímo z němčiny, nebo zda byl německý jazyk pouze zprostředkovatelem přejímek z jiného jazyka. *Kurzívou* jsou v tabulkách pouze označeny ty výrazy, které se do české slovní zásoby dostaly paralelně z více jazyků a jejich etymologie tak není jednoznačná.

Do závěrečné části práce bude začleněna i krátká podkapitola o expresivitě, neboť lze předpokládat, že mnoho původně německých výrazů je mluvčími českého jazyka pocíťováno jako (především negativně) citově zabarvené. Pro tuto domněnku jsou hledány důvody a vše je doplněno o odpovídající příklady. Dále je nastíněn možný budoucí vývoj jazyka i přejatých výrazů, v samotném závěru pak i současný stav česko-německých vztahů a vnímání němčiny v českém prostředí.

K práci jsou pro větší přehlednost připojeny tematické tabulky přejatých výrazů a obrazové přílohy důležitých dokumentů.

2 Jazyk a národ

2.1 Národ a nacionalismus - vymezení pojmů

S koncepcí národa je často spojován termín „*nacionalismu*“, který je rovněž definován právě ve spojení s interpretací pojmu „*národ*“. Podle jednoho pohledu je nacionalismus pocit, národnostní cítění, které se nejčastěji projevuje tehdy, je-li narušena nebo dosažena jednota politická a národní,¹ je tedy spojen s geografickým územím státu a s etnikem žijícím na tomto území. Pocit ohrožení nastává, dojde-li k nerovnováze mezi politickou a národní součástí celku - pokud hranice daného státu nezahrnují všechny členy příslušného národa, nebo navíc zahrnují i příslušníky jiného národa (příčemž nelze předem určit přesný počet ani přibližné procento cizinců v dominantním etniku, které již vyvolává pocit ohrožení národnostního principu), nebo pokud členové jednoho národa žijí ve více státech a nemají tak jediný národní stát. Nejintenzivněji však na národ působí, pokud vládnoucí vrstva patří k jinému etniku než většina vrstvy ovládané.² To byl případ vzniku i českého národního hnutí na konci 18. a na začátku 19. století. Právě nespokojenost českých poddaných s německou nadvládou a útlak českého obyvatelstva i českého jazyka vedly uvědomělé vlastence k žádostem o emancipaci a zrovnoprávnění českého národa a později vyústily až v proces nazývaný české národní obrození.

Nelze se však domnívat, že rovnice jeden stát = jeden národ musí nutně platit vždy. Počet potencionálních národů obvykle převyšuje počet možných stabilních států,³ proto lze najít vícenárodnostní státní útvary, kde se jednotlivá etnika přinejmenším tolerují (například na bázi omezené autonomie příslušníků jednoho z národů), nejsou-li postupem času zcela začleněna do etnika převládajícího. Integrace menšinových národů a vytvoření jednotné rakousko-uherské monarchie byly cíle, ke kterým směřovala centralistická absolutistická vláda Marie Terezie, Josefa II. i jejich následovníků. Ve své vrcholné éře se však střetla s již začínajícím českým národnostním hnutím, které tyto snahy značně zpomalilo, a rakouská vláda byla nakonec nucena ze svých univerzalistických záměrů ustoupit.

---

¹ GELLNER, A. *Národy a nacionalismus*. 1993. s. 12

² Tamtéž.

³ Tamtéž. s. 13

Ačkoliv nacionalismus nerozlučně spojuje národ a stát, nelze tvrdit, že nemůže existovat jedno bez druhého. Pokud by byla odmítnuta nezávislá existence státu nebo národa, nebylo by nutné mezi nimi rozlišovat ani tehdy, tvořily-li by jeden celek. Tak jako se stát jistě objevil bez vlastního národa, tak i některé národy určitě existovaly bez přítomnosti vlastního státu.⁴ Definovat pojem „*národ*“ a určit tak jeho možné příslušníky není snadné. Teprve od dob humanismu se začíná tento termín prosazovat v dnešním významu,⁵ nicméně v různých evropských zemích je tomuto výrazu rozuměno různě.

Evropské vnímání národa významně ovlivnila zejména Velká francouzská revoluce. Změnou společenského řádu ve Francii byl způsoben i posun od nahlížení národa jako relativně bezvýznamné hodnoty k jednotlivci nadřazenému ideálu, za který je nutné bojovat. Národ se stal v duchu revoluce „*pospolitostí lidí, kteří jsou si navzájem rovni a které spojuje společné poslání v boji za svobodu.*“⁶ I když byla zcela nově prosazována myšlenka občanské rovnosti všech lidí, ani tehdy nemusel pojem národa u některých myslitelů nutně zahrnovat všechnen lid. Za národ, spojený s vyšším mravním posláním, se měla zasazovat především vyšší, vzdělaná a bohatá vrstva.⁷ V českém prostředí nebyla zprvu požadována občanská rovnost všech sociálních tříd, i zde se však myšlenkou národa a jeho emancipace zabývají (ve shodě s osvícenským a humanistickým zájmem o poznávání člověka a jeho místa ve společnosti) nejdříve vzdělanci, často za podpory majetných mecenášů, a snaží se o jeho kulturní i společenské povznesení zvýšeným zájmem o český jazyk a české dějiny, Teprve s dalším obrozeneckým děním a vlasteneckou agitací jsou do procesu obnovy národa a národního uvědomění zapojovány i širší vrstvy.

Mnoho definic národa zejména z německého a posléze i slovanského prostředí se zakládá na určení kulturou - dva jedinci jsou členy stejného národa tehdy, pojí-li je společná kultura; kulturou se pak rozumí „*soubor myšlenek a znaků a představ a způsobů chování a dorozumívání*“⁸ - zahrnuje tedy i společný jazyk a určité kolektivní vědomí. Termín „*kultura*“ je opět velmi obtížné jednotně vymezit. Kulturní hranice jsou navíc často neostře, i uvnitř jednoho národa lze najít různé kulturní tradice, jindy zase

---

⁴ GELLNER, A. *Národy a nacionalismus*. 1993. s. 17

⁵ HROCH, M. *Evropská národní hnutí v 19. století*. 1986. s. 7

⁶ Tamtéž. s. 9

⁷ Tamtéž.

⁸ GELLNER, A. *Národy a nacionalismus*. 1993. s. 18

překračují politicky vymezené hranice národa a pronikají na území národů jiných. V době globalizace přitom dochází k přijímání a často i k plné integraci cizích kulturních vlivů do kultury domácí, to však neznamená, že by docházelo k slučování nebo propojování národů či snad dokonce ke vzniku nových národů s každým dalším kulturním obohacením.

Anglosaské pojetí klade největší důraz na vymezení národa v termínech politických; národ tvoří „*obyvatelé samostatného politického celku*“⁹ bez ohledu na etnickou, jazykovou či kulturní příslušnost jednotlivých členů. V modernější definici je toto již zohledněno, ačkoliv důležitost geografického a politického vymezení a jediná nadřazená vláda zůstává - národem je „*skupina lidí se stejným jazykem, kulturou a historií, která žije na určitém území pod jednou vládou*“.¹⁰

Obecně lze u definic snažících se určit základní aspekty pro formování moderního národa najít několik základních odkazů. Obvykle se uvažuje o společné minulosti historické i kulturní, etnické či jazykové specifikaci, společenském, ekonomickém i průmyslovém pokroku, vymezení se proti nějaké autoritě, zájmové skupině, etnické skupině či sociální skupině, o identifikaci a emocionálním vztahu s národem, přičemž každá definice klade důraz na jinou určující složku.¹¹ Zatímco v anglickém a francouzském prostředí se objevují také vymezení geografická a politická, kdy je národ definován přednostně svou náležitostí ke státu nebo státnímu území a panovníkovi,¹² v německém prostředí je hlavním indikátorem příslušnosti k stejnému národu společná kultura. Zdůraznění kultury jako spojujícího prvku mezi příslušníky národa je pravděpodobně způsobeno rozdrobeností německého obyvatelstva do menších států i snahou rakouské monarchie centralizačním prosazováním němčiny a německé kultury docílit ve vícenárodnostní monarchii vytvoření jednotného státu a národa. Po mnoha neúspěšných pokusech jednoznačně identifikovat společné objektivní charakteristiky k určování skupiny jako národa došli někteří badatelé počátku 20. století k závěru, že nelze najít univerzálně platnou definici. Vyskytl se rovněž názor, že národ je určován spíše vzájemnými vztahy mezi jeho členy. Podle M. Webera „*národ nemůže být definován podle empirických společných kvalit, je to badatelsky těžko uchopitelný pojem, jenž označuje jistou skupinu lidí, kteří vůči sobě navzájem chovají*

---

⁹ HROCH, M. *Evropská národní hnutí v 19. století*. 1986. s. 7

¹⁰ HORNBY, A. S. *Oxford advanced learner's dictionary of current English*. 2010. s. 1017

¹¹ HROCH, M. *Národy nejsou dílem náhody*. 2009. s. 44-45

¹² HROCH, M. *V národním zájmu*. 1996. s. 4

*specifický pocit solidarity. Národ je proto vázán k prestižním zájmům a mocenské prestiži.*¹³ Je však jisté (a odmítnutím předchozích definic dokázané), že moderní národ je nadřazen všem zájmům politickým, ekonomickým i kulturním.

2.2 Pojem národa v době habsburské monarchie

V době absolutistické monarchie se národem rozuměl zejména národ politický, jednotný ve správě i jazyce a především podléhající jednomu panovníkovi. K tomuto cíli směřovaly i všechny reformy a nařízení, které se snažily o unifikaci národnostně rozmanité habsburské říše prostřednictvím politických a jazykových zásahů do způsobů samosprávy.

J. Sonnenfels, poradce u vídeňského dvora a stoupenec absolutistické politiky, definoval vlast v politickém smyslu jako „... území integrované jednou státní autoritou“ a patriotismus potom považoval za „náklonnost k tomuto právně vymezenému území, kde občan pod ochranou zákonů a vlády prožívá v kolektivu spoluobčanů ... pocit národního blaha,¹⁴“ nerozlišoval tedy v rámci univerzalistických tendencí mezi obyvateli určitého území státu a národem. Ačkoliv osvícenské reformy bezesporu přinesly českému národu mnoho pozitivního a ve výsledku umožnily jeho obrození, jejich cílem byla absolutisticky a centrálně řízená homogenní společnost, kde byl jednotlivec nucen vzdát se v zájmu státu svých požadavků soukromých i národních.¹⁵ Naopak v Prusku nebyl národ ztotožňován s územím, neboť rozdrobenost německých kmenů neumožňovala založit jejich společnou charakteristiku na geograficky ohraničeném prostoru, byla však vyzdvihována důležitost společného jazyka, původu, vlastností, obyčejů a kultury.¹⁶ V německém prostředí se definování národa ještě více zproblematizovalo, protože došlo k překrývání významů pojmu „*Nation*“ se starším pojmem „*Volk*“. Zatímco u pojmu „*Nation*“ byla vyzdvižena důležitost jazyka, mravů a společných zákonů, starším termínem „*Volk*“ byl označován lid poddaný a závislý na vrchnosti. Problematikou národa se zabývali i tehdejší významní němečtí filozofové. **J. G. Herder** mezi „*Nation*“ a „*Volk*“ nerozlišoval a národ definoval zejména jazykem, kulturou, stejnými mravy a národním charakterem, přičemž jeden stát může být

---

¹³ HROCH, M. *Národy nejsou dílem náhody*. 2009. s. 19

¹⁴ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 305-306

¹⁵ Tamtéž. s. 103

¹⁶ Tamtéž. s. 306

domovem několika národů.¹⁷ Herder zastával na svou dobu nezvyklý názor, že všechny národní skupiny by měly být podporovány a respektovány bez rozdílu, a zároveň odmítal centralizovanou nebo vojenskou státní správu. Národy spolu měly mírumilovně spolupracovat, vzájemně se obohacovat kulturně i jazykově. Národ je podle Herdera povahy jazykové a kulturní, nikoliv rasové, a proto i rozdíly mezi národy jsou hodnotou, nikoliv překážkou. Z tohoto důvodu není ani možné společnost národnostně homogenizovat.¹⁸ Národ je pro Herdera jediné místo, kde člověk může šťastně žít.¹⁹ Naproti tomu **I. Kant** ztotožňuje „Volk“ se souhrnem obyvatelstva na určitém území, zatímco „Nation“ je ta elitní část jedinců zahrnutá pod pojem „Volk“, která je svým společenským původem rozeznávána jako občanský celek.²⁰ U **G. W. F. Hegela** vzniká spolu se státem tzv. „*duch národa*“ (*Volksgeist*), specifický pro daný stát, odkazuje k vyššímu a obecnějšímu „*duchu světa*“ (*Weltgeist*), jenž je zároveň součástí každého jednotlivého ducha národa. Duch národa zahrnuje zákony, instituce, území a kolektivní vzpomínky národa společné všem jeho členům.²¹ Mezi státem a národem začal rozlišovat až německý historik **A. L. Schlözer**. Národ vymezil na základě předchozích definic ve smyslu geografickém, kdy národ tvoří pospolitost lidí na určitém území, politickém, kdy tato pospolitost existuje v rámci jednoho státu, a genetickém, kdy příslušníky jednoho národa spojuje společný původ projevující se navenek společným jazykem.²²

V českém prostředí definuje národ v době habsburské vlády český básník a překladatel, později profesor bohemistiky na pražské univerzitě **J. Nejedlý**, který jej ztotožňuje s vlastí: „... *vlast je základem národa, který je k ní poután osudem, jazykem i mravy.*“²³ Historik, kněz a buditel německého původu **M. A. Voigt** vymezuje národ zdůrazněním historicko-kulturního hlediska (tedy po německém vzoru), kdy se „*národní celek navenek projevuje nejzřetelněji vedle vlastního jazyka osobitou kulturou.*“²⁴ Podle tohoto vymezení bylo možné požadovat rovnoprávnost českého národa s německým, neboť české etnikum se mohlo díky své bohaté literární a kulturní

---

¹⁷ HROCH, M. *Evropská národní hnutí v 19. století*. 1986. s. 8

¹⁸ FORSTER, M. *Johann Gottfried von Herder*. 2007. [online]. cit. 5.4.2014

¹⁹ SPEICH, D. *Die politische Philosophie der Nation bei Kant, Herder, Fichte und Hegel*. 1997. s. 15. [online]. cit. 5.4.2014

²⁰ Tamtéž. s. 6. [online]. cit. 5.4.2014

²¹ Tamtéž. s. 16-17. [online]. cit. 5.4.2014

²² *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 313

²³ HROCH, M. *Na prahu národní existence*. 1999. s. 241

²⁴ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 310

tradicí vyrovnat ostatním kulturním národům. Pojetí národa založené na společném jazyce se objevuje následně i u **J. Jungmanna**, který zároveň požaduje také rovnost všech jeho členů.²⁵

O definici národa se ve 20. století, v době opětovného pocitu ohrožení Německem a němčinou, pokoušel i **K. Čapek**. Po vyloučení rasy, společných dějin, současného společného osudu, společného duchovního cíle i územní jednoty jako nevhodných a příliš úzce zaměřených nástrojů národní identifikace nachází Čapek východisko ve společném jazyce: „... *nenajdete, myslím, nic konkrétnějšího ani obecnějšího než jazyk, čím byste vymezili tajemnou postatu národa.*“²⁶ Řeč je podle Čapka duše, kultura a společné vědomí národa, je stálá a přece proměnlivá, „... *nedá se uměle předělat, nedá se do ní nepřirozeně zasáhnout, ...*“,²⁷ je historickou vzpomínkou i novým objevem. Jazyk je sám národ; skrze jazyk jsou reflektovány všechny krásy i nedokonalosti národa, jeho rozkvět i úpadek, národní minulost, přítomnost i budoucnost, kolektivní vědomí předků i současníků.²⁸ Jazyk u Čapka zahrnuje aspekt kulturní, historický a díky ztotožnění jazyka s národem i politický a filozofický - shrnuje tedy vše, co se v definicích národa objevilo již dříve samostatně.

V počátcích českého národního obrození však pravděpodobně nevznikala mnohá teoretická či filozofická díla týkající se vymezení pojmu národa, a i v pozdější době se čeští buditelé zaměřovali spíše na přímou agitaci a zkoumání jazyka než na tvorbu abstraktních filozofických konceptů. Obtížná definovatelnost národa možná navíc přispěla k zaměření se na vytyčený cíl, tedy na praktickou emancipaci česky mluvícího obyvatelstva, než na zdlouhavé rétorické pře.

Politické události v evropských zemích (přeměna feudálních stavovských společností založených na poddanství v občansky rovnoprávné státy započatá ve Francii) i reformy josefinské vlády (zejména zrušení nevolnictví, ale i germanizace státní správy a školství) na přelomu 18. a 19. století, kdy v českých zemích vrcholí osvícenství, vytvořilo ideální podmínky pro počátky národního obrození. Osvícenský zájem o etnické a jazykové otázky a obrácení pozornosti k lidovým vrstvám vzbudilo zájem i o češtinu a český národ. Nucená integrace neněmecky mluvícího obyvatelstva zesilovala odpor Čechů k německé nadvládě na tradičně českém území a obracela jejich

---

²⁵ HROCH, M. *Na prahu národní existence*. 1999. s. 243

²⁶ ČAPEK, K. *Marsyas - čili na okraj literatury*. 1984. s. 150. [online]. cit. 10.4.2014

²⁷ Tamtéž. s. 151. [online]. cit. 10.4.2014

²⁸ Tamtéž. s. 149-153. [online]. cit. 10.4.2014

pozornost k vlastním dějinám, stejně tak jako posilovala pocit sounáležitosti k českému národu v opozici k národu německému.

2.3 Národ a identita

Základem úspěšného prosazení národního hnutí je identifikace jednotlivých členů s národem. Termínem „národní identita“ je obvykle rozuměn „... *postoj, jenž nadřazuje vlastní národ, jeho vlastnosti i jeho zájmy nad zájmy všech ostatních národů.*“²⁹ Vzhledem k tomu, jak obtížné je však vůbec samotný pojem národa teoreticky vymezit, je problematické najít i vhodný způsob, jak a na základě jakých hodnot by bylo možné do záměru národní emancipace zapojit i obyčejného člověka.

Identifikace jednotlivců s určitým národem na základě společných dějin je poněkud obtížná, zejména v případě, žije-li jeden národ (chápaný z dnešního hlediska) po dlouhou dobu pod nadvládou národa či dokonce národů jiných. V tomto případě pak mají společné dějiny či alespoň jejich část, mohou se ale lišit v jiných významných aspektech - za stejný národ by nejspíše označeny nebyly. Stejná bezradnost nastává při vztahování národa ke společné kultuře. Vzhledem ke skutečnosti, že přejímání kulturních prvků, vlivů i celých směrů není výsadou jen moderní společnosti 21. století, i v minulosti mohlo docházet (a také docházelo) k míšení kultur nejen v důsledku nuceného prosazování z pozice dominance jednoho etnika nad druhým, ale také z důvodu vůle, touhy po neomezovaném vzdělání a kulturním obohacení přijímajícího národa. Nelze tvrdit, že by například šlechta na vídeňském dvoře zároveň patřila svým jazykem k národu německému, francouzskému či španělskému, svým vzděláním k národům mluvícím latinsky, svým zájmem o hudbu k Italům a svým původem k Čechům. Ani politická definice národa vymezující jej jako obyvatele jednoho státu či jako poddané vládnoucí dynastie není vhodná k úspěšné identifikaci s touto skupinou. Politické hranice nebyly vždy dlouhodobě stabilní, stejně tak se změnou panovníka nebo vystěhováním se z území jednoho státu a usazením se na území státu jiného neztrácí jedinec svou původní národnost.

Jedním z nejdůležitějších faktorů, které se významně podílejí na formování kolektivní i individuální sociální identity, je **jazyk**, ačkoliv zejména v mnohonárodnostním státě, jakým byla i habsburská monarchie, nebyl ani různý jazyk

---

²⁹ HROCH, M. V *národním zájmu*. 1996. s. 8

obyvatelstva dlouhou dobu důvodem k rozlišování různých národů, sloužil spíše k odlišení různých vrstev společenské hierarchie. Jak píše Balbín, „někteří se domnívají, že jim nic do toho není, jakým kdo jazykem mluví; jiní, kteří nic nevidí do budoucnosti, myslí, že se to málo dotýká osudu státu a že nic na tom nezáleží; ...“³⁰ Představa, že by se příslušníci jednoho státu měli dorozumívat stejným jazykem, neboť společný jazyk je atributem národa, se rozšířila až v důsledku revolučního dění ve Francii.³¹ V neposlední řadě je důležitá vůle, přání, souhlas či vlastní rozhodnutí jedince stát se členem určitého národa a uznání takového jedince jako člena národa ostatními. Příslušnost k národu je pak primárně založena na „... dobrovolné věrnosti skupině a identifikaci s ní, loajalitě a solidaritě...“³² než na čemkoliv jiném. Právě vědomá identifikace jedince s příslušným národem je posledním a nejvýznamnějším krokem k jeho začlenění do tohoto celku. Má-li být národní hnutí úspěšné, nelze se při jeho propagaci zaměřovat na identifikaci pouze s jedním aspektem příslušnosti k národu. Stejně jako se prozatím nepodařilo shodnout se na univerzální definici pojmu „národ“, i při národní agitaci se zdá být nejlepším nástrojem buditelského působení souhrn dosavadních vymezení, tedy státní území, kultura, společné dějiny, jazyk a rozhodnutí či souhlas stát se členem určitého národa dohromady, přičemž je obvykle více akcentován jeden z těchto prvků.

Národní hnutí byla nejčastěji reakcí na určitou nespokojenost s děním nebo stavem ve společnosti. Rozhodujícím prvkem proto bylo pro úspěšné získání stoupenců národního hnutí rozpoznání přání a zájmů nespokojených členů společnosti a správné určení nepřítele.³³ V česko-německém prostředí se jednoznačně kladl největší důraz na situaci česky mluvícího porobeného rolníka v protikladu k německy mluvící vládnoucí šlechtě, jednalo se tedy primárně o odpor k vládnoucí elitě, k Němcům vládnoucím na českém území. Pocit německého útisku ze strany vládnoucí vrstvy, ztráta autonomie, postupné pronikání německého vlivu do všech sfér (i soukromého) života, nemožnost sociálního postupu bez znalosti němčiny, nutnost vzdát se mateřského jazyka ve prospěch zlepšení životních podmínek, vymizení české kultury a prosazování kultury německé, to vše vyvolávalo když ne přímý odpor, pak jistě alespoň nespokojenost obyvatelstva se situací v českých zemích. Ve srovnání s úrovní německého národa byla požadována rovnocennost jazyková i kulturní, k čemuž měla

---

³⁰ BALBÍN, B.: *Obrana jazyka slovanského, zvláště českého*. 1923. s. 28

³¹ BURKE, P. *Jazyky a společenství v raně novověké Evropě*. 2011. s. 141

³² GELLNER, A. *Národy a nacionalismus*. 1993. s. 64

³³ HROCH, M. *Národy nejsou dílem náhody*. 2009. s. 273

příspěť obnovená péče o český jazyk a tvorba nových česky psaných literárních děl. Češi se rovněž cítili oprávněni podílet se na politickém řízení státu, stejně jako měly být odstraněny překážky bránící jejich sociálnímu vzestupu.³⁴ Rozdíly sociální i ekonomické nabyly podoby jazykové a národnostní. Nepřítel byl odhalen, národní buditelé již věděli, proti čemu se vymezit a s čím se naopak identifikovat.

V mnohonárodnostním státu, jakým byla i habsburská monarchie, však mohlo docházet i k překrývání, míšení identit a k jejich různým alternativám. Ač příslušníci (z dnešního hlediska) rozdílných národů, Čechy i Němce spojovalo jednotné státní zřízení, v němž žili, ke kterému mohli být loajální a s kterým se mohli identifikovat jako poddaní panovníka Rakouska-Uherska. Zároveň i uvnitř národa mohlo docházet k multiplicitě identit, kdy například obyvatelé Čech i Moravy byli sice příslušníky českého národa, ale přitom je rozdělovala historická příslušnost k rozdílným zemským celkům.³⁵³⁶

Mezi nepřímé, avšak z hlediska působení a šíření obrozeneckých idejí důležité faktory patří rovněž zdokonalení vzájemné komunikace mezi uvědomělou elitou předávající vlastenecké nadšení a prostým lidem přijímajícím tyto nové myšlenky. Tyto významné kontakty byly usnadněny například zdokonalením dopravní a poštovní sítě, která významně urychlila přenos informací, podporou vydávání českých novin či pořádáním agitačních divadelních představení, které umožnilo oslovovat široké (i nevzdělané) masy lidí.³⁷ Zviditelnění myšlenek národního hnutí a jejich propagace napříč společnostmi zpřístupnila možnost identifikace s národem všem, kteří se tímto hnutím cítili být zasaženi.

2.4 Úspěch českého národního hnutí

Výsledné úspěšné prosazení myšlenek na znovuoobnovení samostatnosti českého státu souvisí s několika důležitými faktory. Významnou roli sehrála minulost českých zemí - historicky se jednalo o území s tradicí politické nezávislosti, s vlastním kulturním a politickým centrem - Prahou a s přirozeně vymezenými hranicemi vůči okolním sousedům, program národního hnutí tedy měl na co navázat. Porobený národ byl navíc na svém území ve srovnání s národem vládnoucím zastoupen výraznou

---

³⁴ HROCH, M. V *Národním zájmu*. 1996. s. 11

³⁵ Český národ obývá tři historické územní celky: Čechy, Moravu a Slezsko.

³⁶ HROCH, M. V *Národním zájmu*. 1996. s. 19-20

³⁷ HROCH, M. *Národy nejsou dílem náhody*. 2009. s. 271

většinou a byl schopen si v případě získání autonomie vládnout sám, ačkoliv se až na výjimky příslušníci domácího národa na vedení státu nepodíleli. Rozšíření idey národního hnutí a požadavků na rovnoprávnost českého národa s německým z oblasti teoretického zájmu několika buditelů k praktickému prosazování širokými masami umožnilo také omezení ekonomické závislosti rolnictva.³⁸ Spolu s uvolněním vazeb na vládnoucí vrstvu rostl zájem o vlastní situaci a postavení ve společnosti a jejich možné zlepšení, svoboda pohybu a komunikace se širším okruhem partnerů zjednodušila předávání obrozenských myšlenek. Nástup průmyslu a s ním spojený požadavek na vyšší kvalifikaci dělníků vedl k zpřístupnění alespoň základního vzdělání a zvýšení gramotnosti nebývale velkému množství obyvatel, což mělo za vedlejší důsledek přístup k nezprostředkovaným informacím, vyšší poptávku po nové vzdělávací i zábavné literatuře a novinách v srozumitelném jazyce, ale i návrat ke staršímu českému literárnímu odkazu. Konečný úspěch nacionalismu českého byl podpořen také absencí nacionalismu rakouského. V habsburské monarchii, univerzalistickému státu bez výrazné národnostní převahy, převládal konzervatismus, pasivita a tradicionalismus a naopak zcela chyběl progresivní nacionalistický prvek. Proti národnostnímu uvědomění svých podřízených národů stál jen „*státní patriotismus specifického anacionálního ražení, v němž se mísila loajalita k habsburskému „domu“ a tradiční regionalismus s „německým způsobem života“ a německým kulturním a jazykovým zázemím.*“³⁹ Samozřejmost a zdánlivá neotřesitelnost pozice rakouského národa, jazyková dominance nad ostatními národy prosazená téměř bez boje a bez větší snahy, vyspělý a kultivovaný jazyk, bohatý literární odkaz převzatý z Německa a neexistence „národního nepřítel“, proti kterému by bylo nutné se vymezovat, to vše přispělo k (ne)rozvoji národního cítění.⁴⁰ Tato lhostejnost k národu a nedostatek vlastenectví nejenže ve svém důsledku vedlo k rezignaci na integraci podrobených národů a vytvoření jednotného Rakouska-Uherska, usnadnila také opozici a následné prosazení cílů národů podřízených.

---

³⁸ HROCH, M. *Evropská národní hnutí v 19. století*. 1986. s. 242-243

³⁹ KŘEN, J. *Konfliktní společenství. Češi a Němci. 1780-1918*. 1990. s. 34

⁴⁰ Tamtéž. s. 34-35

3 Jazyk a společnost

Kromě identifikace s národem plní jazyk zejména funkci sociální. Používání určitého jazyka v určitých situacích a úroveň tohoto jazyka hraje důležitou roli ve vyjadřování či konstituování sociálních vazeb. Společný jazyk slouží jako nástroj vytváření kolektivní identity a vzájemné solidarity mezi uživateli, podporuje pocit sounáležitosti a vědomí příslušnosti k dané sociální skupině, přičemž konkurence v používání více národních jazyků posiluje loajalitu k vlastnímu národnímu jazyku a jazykovému sebeuvědomování.⁴¹

Při dlouhodobějším kontaktu dvou různých národních jazyků, jako tomu bylo i v česko-německém jazykovém prostředí, nutně dochází nejen k vzájemnému míšení a ovlivňování, ale i k sociální diferenciaci používání jednotlivých jazyků nebo jejich forem. Vzhledem ke skutečnosti, že vyšší vzdělání probíhalo téměř výlučně v němčině či/a latině, ovládala většina (nejen) české inteligence kromě znalosti mateřského jazyka více jazyků. Znalost německého jazyka alespoň v základní formě byla rozšířena i mezi nižšími vrstvami obyvatelstva, neboť němčina byla hlavním jednacím a úředním jazykem habsburské monarchie. Protože byl určitý jazyk, v tomto případě němčina, vyhrazen pro používání v konkrétních sociálních kontextech (tj. například pro jednání s úřady, pro politická nařízení, čeština naopak pro komunikaci se služebnictvem), lze tento jev označit za **diglosii**.⁴² Lze předpokládat, že nejčastěji se mezi oběma jazyky (tzv. **code-switching**) pohybovaly vyšší vrstvy, které ke komunikaci uvnitř vlastního společenství využívaly zejména němčinu, s českými poddanými a služebnictvem však (v případě, že ovládaly češtinu) komunikovaly česky. V použití určitého jazyka v určité komunikační situaci lze tedy také spatřovat projev identifikace se sociální skupinou či vyjádření vlastního sociálního statusu, schopnost adekvátního jazykového přizpůsobení okolnostem svědčí rovněž o dosaženém vzdělání mluvčího.

---

⁴¹ BURKE, P. *Jazyky a společenství v raně novověké Evropě*. 2011. s. 10

⁴² Diglosie je sociologický termín pro praxi, kdy se ve společenství užívá dvou nebo více jazyků pro interní komunikaci, přičemž každý kód/jazyk má jinou funkci a používá se v jiném sociálním kontextu. Tyto dva (či více) kódy si nekonkurují, jsou komplementární, i když jeden z nich je obvykle považován za vyšší a vyčleněn pro formální a oficiální situace. Termín diglosie lze podle některých autorů vztáhnout i na užívání různých variet téhož jazyka v konkrétních sociálních kontextech, např. použití spisovné češtiny v médiích a obecné češtiny pro běžnou komunikaci s rodinou. (FISHMAN, J. A. *Bilingvismus s diglosií a bez diglosie – Diglosie s bilingvismem a bez bilingvismu*. 2008. [online] cit. 10.4.2014) Oproti tomu bilingvismus je lingvistický termín označující obvykle schopnost přirozeně hovořit dvěma rovnocennými jazyky, avšak bez ohledu na sociální kontext. (*Bilingvismus*. [online] cit. 10.4.2014)

3.1 Jazyk a politika

Český jazyk negativně poznamenalo zejména všudypřítomné prosazování habsburské jazykové politiky. Idea univerzalistického rakousko-uherského státního útvaru vedla k zavádění jednotného státního jazyka - němčiny do všech oblastí společného soužití. Ačkoliv byla němčina jako státní jazyk ze začátku preferována nejspíše z praktických důvodů, germanizace postupně zasahovala všechny sféry důležité nejen z hlediska centralizovaného vedení a správy státu - němčina byla zavedena jako dominantní úřední jazyk, bylo v ní vyučováno (s výjimkou nejnižšího stupně) na všech úrovních školství, stala se téměř výlučným nositelem domácí kultury a, bylo-li potřebné díla překládat, jediným zprostředkovatelem kultury cizí, německý jazyk se stal nezbytným pro rozvoj drobného městského i velkokapacitního zahraničního obchodu. Sílicí vliv němčiny a německé nadvlády byl zřejmě zřetelně patrný již v 17. století, kdy Balbín vyjadřuje svůj nesouhlas s tím, že „... všecho, jakoby v nové vlasti, na rub se převrací, když se národ nutí k novému jazyku, k novým zákonům a k novému zřízení?“⁴³ V důsledku četných politických intervencí byla stále více omezována komunikační funkce českého jazyka v administrativě, vědě, v kulturní tvorbě a nakonec i (v určitých vrstvách) v běžném společenském kontaktu. Jazyk se stává důležitým distinktivním rysem odlišných společenských vrstev, češtinou je opovrhováno jako jazykem poddaných a chudých, zatímco němčina je velebena jako klíč ke vzdělání a k profesnímu i osobnímu růstu v sociální hierarchii.

Politická nařízení však ovlivnila vztah k českému jazyku i nepřímo. Asi nejdůležitějším obdobím se z tohoto pohledu zdají být reformy Marie Terezie a Josefa II., zejména zrušení nevolnictví v listopadu 1783. Osvobození širokých mas od přímé závislosti na šlechtě a možnost volného pohybu spolu s předchozím zavedením povinné školní docházky umožnily nové způsoby využití volného času a usnadnily přístup ke vzdělání a informacím obecně. Životní hodnoty venkovského obyvatelstva se změnila a vyskytla se mezi nimi i nová potřeba - potřeba objektivních zpráv. Díky nikým nezprostředkovaným poznatkům se postupně rozšiřovaly obzory prostého lidu a umožňovaly mu tak vytvořit si vlastní úsudek o správnosti či nesprávnosti společenského řádu a jeho fungování, stejně tak i o stavu jazyka a národa. Rolník se musí nejprve zbavit mimoekonomického útisku a zapojit se do hospodářského

---

⁴³ BALBÍN, B. *Obrana jazyka slovanského, zvláště českého*. 1923. s. 39

života mezi sobě rovné, teprve potom se začne zajímat o ideologické uspořádání společnosti.⁴⁴ Právě ekonomická a občanská svoboda tvoří základ pro vznik nebo obnovu národa. Velký vliv na české sociální smýšlení měla i Napoleonova revoluce ve Francii. Přinášela utiskovaným národům naději na změnu společenského uspořádání, přiměla Čechy uvědomit si svou početní převahu nad německým obyvatelstvem, připomínala jim jejich slavné činy i proč by měli za svůj národ, svůj jazyk a svou nezávislost bojovat. V situaci ve Francii viděli Češi paralelu ke svým vlastním pobělohorským dějinám.⁴⁵ I když se vrchnost obávala šíření francouzských revolučních myšlenek v českých zemích a veškeré informace přísně cenzurovala, myšlenka na obnovu samostatného českého národa se již uchytila a byla ve světle dalších politických i společenských okolností dále rozvíjena.

Ačkoliv zásahy a nařízení absolutistických vládců měly zcela jistě směřovat k sjednocování a homogenizaci národnostně, sociálně i jazykově rozrůzněné monarchie, účinek byl přesně opačný. Pokus o politickou integraci různých národností a zpolitizování jazykové otázky vyústil v národní hnutí, jež ve svém důsledku vedlo k vnímání jazyka jako symbolu politické i národní autonomie a k osamostatnění se od rakouské nadvlády.

3.2 Jazyk a školství

Tereziánské reformy znamenaly na svou dobu mimořádný státní zájem na vzdělání veškerého obyvatelstva. Důsledkem osvícensky-výchovné filozofie monarchie a s postupující modernizací průmyslu a zvyšujícími se požadavky na kvalifikaci dělníků bylo nutné zpřístupnit alespoň základní vzdělání širokým vrstvám. Nelze se domnívat, že se stejného vzdělání dostalo všem ve všech společenských vrstvách - pragmatické zaměření školství si kladlo za cíl zprostředkovávat především ty poznatky, které jsou vhodné a potřebné vzhledem k životní perspektivě a předpokládanému výkonu povolání podle sociálního statusu studenta, což pro venkovské obyvatelstvo v praxi znamená, že se naučí „*přečíst si vyhlášku, kalendář a případně také vzdělávací brožuru, podepsat se, ovládat základní*

---

⁴⁴ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 11

⁴⁵ PRAŽÁK, A. *Národ se bránil*. 1945. s. 171

početní úkony,⁴⁶ pro budoucí úředníky vzdělání zahrnuje mimo jiné povinnou perfektní znalost němčiny a latiny.

Všeobecným školským řádem z roku 1775 přebírá stát dohled nad školstvím od církve a začíná s jeho unifikací a centralizačními reformami. V duchu osvícenského absolutismu byla kromě samotného vzdělávání hlavním cílem výchova a mravní působení na žáky tak, aby se z nich stali loajální a poslušní poddaní, ctící svého panovníka a společenský a politický řád a své místo v něm, a aby svou vzornou a kvalifikovanou prací přispěli k hospodářské prosperitě státu.

Čeština (lépe řečeno mateřština většiny žáků) jako vyučovací jazyk ovšem byla doporučována pouze na nejnižších, tzv. triviálních školách, a to spíše z ryze praktických důvodů. České děti němčině ještě nerozumely tak dobře, aby v tomto jazyce mohly být vyučovány, ale především na ně nemohla dostatečně efektivně působit „státní“ výchova k poslušnosti a oddanosti monarchii. Na jakémkoliv vyšším stupni školství byla však přísně a bez výjimky uplatňována výuka v němčině a latině, po roce 1784 musela i latina z důvodu klesajících znalostí studentů, zastaralosti a nedostatečných schopností vyjádřit poznatky postupujícího vědeckého a průmyslového pokroku ustoupit hlavnímu jazyku habsburské říše - němčině.⁴⁷ Čeština jako předmět se vyučovala jen volitelně a jen na některých školách, kde byli přednášející schopni její výuku u úřadů prosadit - z praktického hlediska byla čeština jako volitelný předmět zavedena například na vojenské akademii⁴⁸ nebo na lékařské a teologické⁴⁹ fakultě, kde se předpokládala do budoucna potřeba komunikace s česky mluvícím obyvatelstvem; pro tyto účely byla rovněž roku 1791 zřízena stolice českého jazyka na pražské univerzitě, vedená F. M. Pelclem.⁵⁰

Propracovaný systém elementárního i navazujícího školství a nutnost ovládat pro možnost dalšího vzdělávání němčinu spolu s novou praxí přidělování státních úřadů podle schopností, a nikoliv podle sociálního statutu jako dříve, umožnilo společenský vzestup i nadaným příslušníkům nižších vrstev, stejně jako nezávislý a bezprostřední přístup k informacím. Na druhou stranu výuka podle úředních nařízení a předem schvalovaných učebnic přispěla k šíření nejen univerzálního výkladu historického,

---

⁴⁶ PRAŽÁK, A. *Národ se bránil*. 1945. s. 48

⁴⁷ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 147

⁴⁸ Tamtéž. s. 113

⁴⁹ HROCH, M. *Na prahu národní existence*. 1999. s. 135

⁵⁰ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 148

politického i společenského dění, ale rovněž k výraznému ovlivňování a manipulaci názorů studentů na svět a jeho uspořádání podle zájmů osvícensko-absolutistického státu.⁵¹

3.3 Spisovný jazyk a jeho standardizace

Psaný spisovný český jazyk 18. století byl téměř výhradně omezen na funkci lidově vzdělávací, zábavnou, nábožensko-popularizační a nejnižší vesnickou administrativu. Těmto účelům odpovídá i jednoduchá stavba vět a slovní zásoba limitovaná stylistickým rozsahem použití v literatuře, požadující pouze odpovídající výrazy používané pro každodenní komunikaci se svým okolím - při práci, se sousedy, s nižšími úřady, církví, při tvorbě jednoduché lidové poezie, novin, písmácké literatury a jiné zábavy. Díla, jež by kladla na rozvoj jazyka větší nároky - odborná literatura, umělecká próza a poezie - v češtině nevznikají;⁵² jednak proto, že svým zaměřením cílí spíše na vyšší společenské vrstvy, které však o českou literaturu nemají zájem a dávají přednost německým a cizojazyčným dílům, za druhé proto, že stav spisovné češtiny neumožňuje taková díla tvořit.

Pro účely vzdělávání i tvorby psaných textů bylo důležité pro češtinu, komunikační prostředek především venkovského obyvatelstva a nižšího měšťanstva, uchovávaný a předávaný zejména v ústní podobě, stanovit závazná a jednotná pravidla používání také v psaném projevu. V důsledku dlouhé stagnace vývoje psané češtiny se někteří badatelé (mezi nimi například J. Dobrovský a F. M. Pelcl) obraceli jako k vrcholné formě do nejbližší minulosti rozkvětu češtiny - tedy o dvě století nazpět, ke stavu českého jazyka před Bílou horou. Naopak autoři jako bratři Thámové nebo F. J. Tomsa považovali za základ jazykové normy jazyk možná nedokonalý, ale živý a moderní - tehdejší mluvenou češtinu, jazyk prostého lidu. Obhajovali názor, že „... jazyk nelze studovat pouze ze starých literárních děl, ale také na základě přesné znalosti hovorového jazyka, neboť „národ“ je schopen sám rozvíjet svůj jazyk, učit sám sebe i bez pomoci vědců.“⁵³ Bohužel, tato koncepce nebyla přijata, na jazyk nižších vrstev, ač živý a bohatý, stejně jako na lid samotný bylo jazykovědci pohlíženo jako na „objekt osvícenské kultivace“,⁵⁴ který bez zásahů vzdělavců není schopen sám

⁵¹ HROCH, M. Na prahu národní existence. 1999. s. 46-50

⁵² Počátky českého národního obrození. 1990. s. 234-235

⁵³ HROCH, M. Na prahu národní existence. 1999. s. 67

⁵⁴ Tamtéž.

rozhodnout o své správnosti a čistotě, který bez péče a intervencí badatelů nemůže sám sebe kodifikovat.⁵⁵ O začátcích teoretického zkoumání českého jazyka svědčí vydávání českých **gramatik** (první česká a česky psaná gramatika Beneše Optáta vydána 1588),⁵⁶ ačkoliv byla tato díla (jako většina tehdejší odborné literatury) psána převážně latinsky nebo německy.⁵⁷ Mezi nejznámější a nejvlivnější patří mluvnice **Václava Jana Rosy** (*Grammatica linguae Bohemicae quatuor partibus, orthographia, ethymologia, syntaxi et prosodia constans*, 1672), **Františka Jana Tomsy** (*Böhmische Sprachlehre*, 1782), **Františka Martina Pelcla** (*Grundsätze der böhmischen Grammatik*, 1795), **Josefa Dobrovského** (*Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, 1819 - 2. vydání *Zevrubné mluvnice jazyka českého* z roku 1809), **Jana Nejedlého**⁵⁸ (*Böhmische Grammatik*, 1804), česky vydal svou mluvnici **Václav Hanka** (*Mluvnice čili Soustava českého jazyka, podle Dobrovského, 1822; později upravena a znovu vydána pod názvem Grammatika čili Mluvnice českého jazyka podlé Dobrovského, 1831*). V druhé generaci národního obrození vydává ještě stále německy psané dílo o české gramatice (na základě gramatiky Nejedlého) i **Josef Jungmann** (*Beleuchtung der Streitfrage über die böhmische Orthographie*, 1829), česky pak vlastní knihu **František Cyril Kampelík** (*Pravopis českoslovanské řeči, 1845*).⁵⁹ (Příloha 1-5.)

Z dnešního hlediska je pro moderní češtinu důležitá zejména osobnost Františka Jana Tomsy, který pro tištěné školní učebnice českého jazyka obstaral tiskové antikvy s diakritickými znaménky a umožnil tak v tištěných školních knihách nahradit zastaralý spřežkový pravopis (používaný z nouze pro vyjádření fonetické podoby slov, neboť tiskaři neměli k dispozici tiskové znaky pro typicky české hlásky s diakritikou). Ve svém spise *Uvedení k české dobropísebnosti, k užívání českých škol v císař. královských zemích* (1784) navrhoval také novou českou abecedu, kde by každá česká hláska měla své samostatné písmeno (Příloha 6), rozšiřoval také počet písmen s diakritikou pro typicky české hlásky. Ačkoliv se Tomsova navrhovaná česká abeceda velice blíží té dnešní, ve své době působila příliš radikálně a byla přijata až v průběhu první poloviny

---

⁵⁵ HROCH, M. Na prahu národní existence. 1999. s. 67-68

⁵⁶ *Vokabulář webový*. [online]. cit. 2.4.2014

⁵⁷ I před rokem 1588 byla vydávána česky psaná díla o českém jazyce - *Naučení krátké obojí řeči, německé a české, učiti se čísti i mluvití, Čechom německy a Němcom česky* (Plzeň, 1531); *Knížka v českém a německém jazyku složená, kterak by Čech německy a Němec česky čísti, psáti i mluvití učiti se měl* (Ondřej Klatovský z Dalmanhorstu, Olomouc, 1564), svou povahou však připomínají spíše slovníky než gramatiky. Seznam českých historických mluvnic dostupný na <http://vokabular.ujc.cas.cz/>.

⁵⁸ Od r. 1801, po Pelclově smrti, vedoucí stolice českého jazyka a literatury na pražské univerzitě.

⁵⁹ *Vokabulář webový*. [online]. cit. 2.4.2014

19. století.⁶⁰ Rovněž Josef Dobrovský významně přispěl k dnešní podobě češtiny, když ve svém díle *Lehrgebäude der böhmischen Sprache* jasně stanovil pravidla pro tvoření nových českých slov a zamezil tak mnohdy neodborným zásahům puristů a brusičů do jazyka. Dobrovského gramatika se stala základem kultivované současné češtiny.

3.3.1 Obrany

Se stavem spisovného českého jazyka a společenskou situací v českých zemích souvisí také vydávání tzv. **obran**. Tyto mnohdy vášnivé obhajoby mateřského jazyka a vyspělosti českého národa jsou prodchnuty myšlenkami národní emancipace nejen jazykové, ale i společenské a politické. Je kladen důraz na historické národní povědomí, kulturní, sociální a později i politickou jednotu, pocit sounáležitosti k českému národu navenek projevovaný používáním českého jazyka, který zde plní i funkci národně-representativní. Je důležité poznamenat, že skrze obrany se začínali k dění v českých zemích hlásit také učenci a šlechta, která se tak prostřednictvím tzv. zemského patriotismu spíše vymezovala proti vídeňskému centralismu než že by vyjadřovala přímou podporu osamostatnění českého národa, který pro ni stále ještě tvořil především poddané a služebnictvo než rovnocenného partnera.

Motivace vzniku obran je úzce spojena s postupující germanizací české společnosti, která byla prosazována zejména s nástupem Habsburků na trůn a ještě důrazněji pak po bitvě na Bílé hoře. Často je v obranách vytýkána lhostejnost Čechů, kteří, místo aby bránili svou národní nezávislost a český jazyk, rádi přijímali němčinu za svou a vzdávali se mateřského jazyka. Obranné prvky však v sobě nesou i díla jiná. K péči o jazyk a k zpřístupnění vědění českým čtenářům nabádá učence své doby již na začátku ohrožení postavení češtiny němčinou i **Jan Amos Komenský**: „*Myslíte-li, že našemu jazyku chybí buď ta bohatost nebo ten lesk, aby bylo možno kterékoli věci vystihnout řečí, zřejmě se mýlíte! Nikde není nic tak nesnadného (ani ve vědění nadpřirodním, v metafysice), co bychom nemohli srozumitelně a výstižně vyjádřiti naším jazykem, jen kdyby k tomu přistoupila příčinlivost a práce. ... Ne na něm, na mou věru, nýbrž na Vás, je vina, kteří nevšedně zanedbáváte jeho pěstování!*“⁶¹

Ačkoliv byla ve skoro stejném období napsána i místy subjektivně laděná *Obrana jazyka slovanského, zvláště pak českého* **Bohuslava Balbína**, vydána byla až

⁶⁰ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 142

⁶¹ PRAŽÁK, A. *Národ se bránil*. 1945. s. 58

o sto let později zásluhou F. M. Pelcla jako impuls k probouzejícímu se národnímu obrození. Stále byla totiž až překvapivě aktuální a přesně vystihovala neduhy tehdejší české společnosti a upadajícího českého národa; Balbín tak výstižně popisoval roztahovačné chování Němců i útisk českého obyvatelstva, že se dokonce vyskytla i podezření, že se jedná o podvrh a že byla sepsána nově, jako soudobý protest Čechů proti poněmčování.⁶² Ačkoliv má jít podle názvu o jazykovou obranu, jsou v ní představovány spíše charaktery českého i německého národa současné i historické, jejich vzájemné soužití a výsledný vliv na jazyk. Balbín chválí sice pohostinnost českých zemí, mrzí jej ale ustupování Čechů německy mluvícímu obyvatelstvu, nepřiměřená snaha zalíbit se, a tedy i (snad neuvědomovaná) podpora nastupující dominance němčiny - když se Němci česky učit nechtějí nebo nemohou, ale přesto existuje potřeba vzájemné česko-německé komunikace, pak „... Čechové dle národní své vládnosti jazyku jejich se přizpůsobují, až konečně sami po německu mluví, kteréžto povolnosti a zdvořilosti Čechův mnozí z nich nadužívali i na záhubu vlasti a jazyka slovanského snaží se využití, chtějíce, aby se všechny záležitosti nejen soukromé, ale i veřejné vyřizovaly jejich jazykem - který jediný znají ...“⁶³ Nelíbila se mu hlavně nepřizpůsobivost a neochota Němců podřídit se jazyku a zvykům hostitele: „*Toto povyšování cizinců a jejich postupování v hodnostech, ..., přece bylo by snesitelné potud, kdyby jen, jsouce mezi Čechy přijati a v počest zaneseni, tak, jako s námi pod týmž právem žijí, dali se pojiti týmž svazkem řeči a mravů; avšak nemálo jich - ... - jakmile našli u nás hnízdo, chtějí mítí křídla větší hnízda a zároveň počínají útočit na lid a domácí řeč tak, že se zdá, že Latini dobře tomu rozuměli, když ... týmž názvem jmenovali nepřítel i hosta ...*“⁶⁴ V češtině Balbín nacházel nejen všechny základní, ale i specifické prvky pro učení dalším cizím jazykům, slovanský jazyk označoval za „bránu k ostatním jazykům“,⁶⁵ neboť „co v ostatních pak jazycích nejtěžší jest pro výslovnost, to téměř všechno shledáváme v jazyku slovanském; ...“⁶⁶ a mohl tak tedy bez problémů konkurovat němčině co do bohatosti vyjadřování a stylistických odstínů. Stejně jako později jiní autoři obran (například **M. A. Voigt**, **K. H. Thám**, **V. Thám**, ale i písmák **F. J. Vavák**), i Balbín hledá paralely k soudobé české situaci v minulosti nejen domácí, ale i světové a připomíná doby, kdy český jazyk byla jazykem králů,

⁶² PRAŽÁK, A. *Národ se bránil*. 1945. s. 83

⁶³ BALBÍN, B. *Obrana jazyka slovanského, zvláště českého*. 1923. s. 22

⁶⁴ Tamtéž. s. 13-14

⁶⁵ Tamtéž. s. 47

⁶⁶ Tamtéž. s. 49

kněží i aristokracie, kdy byl vážený jako projev národní hrdosti a sounáležitosti, nikoliv opovrhovaný vlastním národem jako méněcenný a podřadný nástroj komunikace nízkého lidu a nejhudší spodiny.

Jako obrana slovanského jazyka a národa (ač prezentovaná v němčině) působí i řeč „*Über die Ergebenheit und Anhänglichkeit der slawischen Völker an das Erzhaus Oesterreich*“ **Josefa Dobrovského**, pronesená u příležitosti návštěvy krále Leopolda II. v Královské Společnosti nauk v září 1791. Připomíná v ní panovníkovi věrnost a loajalitu Slovanů žijících v habsburské monarchii a hájících zájmy Rakouska-Uherska v mnohých válkách, ale také projevuje nesouhlas s postupující jazykovou unifikací monarchie a prosí jej, aby „...národ Český ... při jeho mateřském jazyku před neslušným nakládáním a nerozváživým nucením nejmilostivěji chrániti ráčila.“⁶⁷ I když je pro vícenárodnostní stát jistě výhodné, aby jeho poddaní mluvili stejným jazykem a aby bylo území spravováno centrálně pod jednotným úředním jazykem, lze mnohé politické cíle prosadit (lépe) i skrze zachování jazyků národních.⁶⁸ Jako ostatní veřejné projevy, i tato řeč byla podrobena cenzuře a mnohé Dobrovského myšlenky s národní tematikou byly bohužel vyškrtuty. Na veřejnost se řeč dostala díky českému překladu K. H. Tháma, vydána hrabětem J. Šternbergem.⁶⁹

Ačkoliv vznikaly obrany v různých obdobích a od různých autorů, lze v nich najít společné opakující se charakteristické rysy. „*Historizující argumenty poukazují na dávnou slávu českého jazyka jako jazyka českého státu, českých králů, českých vzdělavců. Jazykové argumenty dokládají ohebnost češtiny, její schopnost přesně a jasně vyjadřovat i složitá sdělení, prostě její vhodnost jako prostředek komunikace. Estetické argumenty oslavovaly libozvučnost jazyka, krásu slov, bohatství synonym, metafor atd. Praktické argumenty pak dokládaly, pro které profesní a sociální skupiny je znalost češtiny nezbytná: pro vrchnost, aby se domluvila se služebnictvem a s poddanými, pro důstojníka, aby mohl navázat kontakt se svými vojáky, pro lékaře, aby se dohodovil s pacientem, pro úředníka, aby mohl číst úřední písemnosti ze staršího období, pro duchovního, aby mohl kázat svým farníkům.*“⁷⁰ Hlavním cílem obran bylo pravděpodobně probudit vlastenecké cítění a pocit sounáležitosti k starobylému českému národu především v poněmčených šlechtických kruzích, přivolat pozornost

---

⁶⁷ PRAŽÁK, A. *Národ se bránil*. 1945. s. 167

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ Tamtéž. s. 166

⁷⁰ HROCH, M. *Na prahu národní existence*. 1999. s. 64-65

vědců i veřejnosti k bídnému stavu českého jazyka a pokusit se nejen o jeho záchranu, ale rovněž o jeho opětovné povznesení na úroveň ostatních moderních a vyspělých jazyků, na území habsburské říše zejména na roveň němčině. Posledně jmenovanému účelu obran a jejich většímu rozšíření ovšem poněkud bránil jazyk, kterým byly napsány. Skutečnost, že obrany Balbínova i Dobrovského nebyly napsány česky, přestože český jazyk vášnivě obhajovaly, napovídá snad o nedůvěře autorů ke stavu soudobé češtiny, k její dostatečné výmluvnosti a schopnosti vyjadřovat přesné myšlenky. Tato skepse z budoucnosti češtiny a ze samotné realizace předsevzatého společenského i jazykového obrození podle obhajovaných ideálů minulosti je nicméně charakteristická pro celou první generaci národního obrození. I z tohoto a mnoha budoucích dokladů je patrné, že český patriotismus a vlastenectví nemusí být nutně spojováno s aktivním používáním, ba dokonce ani se znalostí češtiny. Soudobá česká inteligence obvykle český jazyk ke komunikaci nepotřebovala, dokonce mnohdy ani v soukromí;⁷¹ bylo to nejspíše dáno jednak německým vzděláním a přivyknutím psát i korespondovat v němčině, jednak asi převážně německým sociálním prostředím, v němž se pohybovali. České národní obrození není definováno čistě jazykově jako spíše náklonností k české řeči a českému národu, neboť je spojeno i s osobnostmi pocházejícími z nečesky mluvícího prostředí⁷² (vzpomeňme například manžela Boženy Němcové i samu spisovatelku, dnes považovanou za vzor českého vlastenectví), které k lásce k českému národu a české řeči přivedli národní buditelé svými projevy a díly.

3.4 Jazyk a kultura

Díky zavedení povinné školní docházky v roce 1775 nejenže se pomalu zvyšovala gramotnost nižších, avšak majoritních vrstev obyvatelstva, ale celá česká společnost udělala rovněž první krok vstříc vlastní kulturní nezávislosti. Ačkoliv byla spolu s německým vzděláváním nerozlučně předávána i německá a rakouská kultura, schopnost číst a psát umožnila budoucí šíření a rozkvět českého kulturního proudu.

S postupující germanizací však načas dochází k omezení funkcí českého jazyka, čeština ve své spisovné podobě stagnuje, ve své podobě obecné se stává jazykem prostého lidu a využívá se sice ke každodennímu dorozumění u široké veřejnosti, tvořené především nižšími vrstvami, ale nevznikají v ní už odborné vědecké práce,

---

⁷¹ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 86

⁷² Tamtéž. s. 294

postupně mizí z úřadů jako jednací jazyk, není tak často používána mezi vzdělanci a nevzniká v ní krásná ani jiná, vyšší a komplikovanější literatura. Český jazyk přežívá v ústní lidové tradici, lidových písních, vesnických kronikách, kalendářích a zábavné próze. Aby se znovu pozvedla kulturní vyspělost českého národa a českého jazyka, je důležité, aby čeština začala být znovu používána při tvorbě odborné literatury, divadla i náročnější prózy a poezie, a aby tato díla byla dostupná přiměřeně vzdělané široké veřejnosti a touto veřejností také aktivně vyhledávána.

3.4.1 Literatura

Literatura je důležitým nositelem jazyka, neboť kromě předávaného obsahu trvale zachycuje také jeho (někdy i mluvenou) soudobou formu, literární zdroje slouží jako historické prameny pro vědecká bádání a podávají skrze svou strukturu a slovní zásobu svědectví o společenských hodnotách, jazykových preferencích a jazykovém úzu.

Vývoj českého jazyka v literatuře byl bohužel utlumen obdobím baroka, Aloisem Jiráskem označovaným dokonce za „dobu temna“, kdy odešla z náboženských důvodů velká část české inteligence, a tedy i umělců, vzdělců a badatelů. Ti sice dál psali a vydávali svá díla v exilu, ta však byla ve své době v českých zemích jako díla kacířská zakazována a doceněna byla až později, po uvolnění náboženské nesvobody (to platí rovněž o na svou dobu revolučním díle J. A. Komenského, který si ve světě vydobyl uznání mnohem dříve než ve své domovině). V období rekatolizace se do popředí vědy i vzdělávání dostává jezuitský řád, který se v rámci odhalování a následného vymýcení kacířství uchyluje k přísné cenzuře tisku, což má za následek zničení mnoha německých i českých knih údajně nevhodného obsahu. „*Když evangelická emigrace zvolna zmlkala, stalo se jezuitství hlavním, ba jediným výrazem myšlenkových a slovesných Čech a nadešla vlastní vítězná doba pobělohorského baroka.*“⁷³ Působení jezuitského řádu v Čechách bylo dlouhou dobu chápáno jako jednoznačně negativní, nicméně již před Bílou horou začalo jeho počesťování, což mělo ve svém důsledku příznivý vliv na zachování českého nižšího školství i po zrušení řádu, zatímco na ostatních stupních probíhalo vzdělávání převážně německy a latinsky.

---

⁷³ NOVÁK, A. *Stručné dějiny literatury české*. 1946. s. 81. [online]. cit. 24.3.2014

Kvůli patronaci písemnictví jezuity, kteří jej chápali především jako nástroj duchovní a vzdělávací, a nezájmu šlechty i panovníka, se mezi žánry objevují ze začátku nejčastěji spisy s náboženskou tematikou - duchovní písně, legendy a kázání určené pro prostý lid, které měly díky použití češtiny účinněji sloužit k výchově farníků a předávání těch „správných“ politických i církevních názorů.⁷⁴ Velké oblíbenosti se těší rovněž kroniky a překlady i vlastní díla historická (popularizovaná později vydáním Pelcloy *Nové kroniky*), která se často obracela k slavné minulosti českých zemí, zejména k době předbělohorské ve srovnání k soudobému německému útisku českého jazyka i lidu.

S rozvojem základní gramotnosti lidových vrstev a díky prakticky orientovanému zaměření nižšího stupně školství lze pozorovat i zvyšování dostupnosti a vydávání nových literárních žánrů zaměřených právě na tuto cílovou skupinu. Příkladem mohou být **kalendáře**, které hospodářům, rolníkům nebo sedlákům poskytovaly především užitečné informace a rady týkající se zemědělství, předpovědi počasí (zahrnuty byly nejspíše lidové pranostiky), vedení hospodářství, plány setby, čtenáři byli seznamováni s potřebnými úředními nařízeními, novými vědeckými poznatky a postupy z různých výrobních odvětví, zanesena byla i data konání trhů. Postupem času byly praktické instrukce a připomínky v stále větší míře doplňovány o zprávy informativního charakteru, mezi které patřila například sdělení o živelných pohromách nebo jiných katastrofách, politické události uplynulého roku, větší a větší prostor dostávají také zábavné, mravoučné a senzační články nebo výtahy z kronik.⁷⁵

Podobnou funkci informační a zábavnou plnily také tzv. **kramářské písně**, oblíbené zejména v 18. a první polovině 19. století. (Příloha 7) Jednalo se nejčastěji o lidovým jazykem zpívanou a gestikulovanou formou podanou informaci o většinou reálné události z různých krajů, předváděnou především na tržištích a velkých jarmarcích. Zpěv a performance byly obvykle doprovázeny obrázky reprezentující danou událost, na které kramář během svého vystoupení ukazoval a zhudebněnou formou k nim vyprávěl příběh, jenž často končil mravním poučením či anekdotou. Obvykle se zároveň prodával vytištěný text písně, a tyto tzv. kramářské tisky se staly natolik oblíbenými, že byly později vydávány i bez samotného předvádění děje. Témata kramářských písní byla velice různorodá, jejich prostřednictvím se informovalo o životě

---

⁷⁴ HROCH, M. *Na prahu národní existence*. 1999. s. 194-195

⁷⁵ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 245

svatých a jejich zázračných skutcích, ale i o živelných katastrofách jako jsou například záplavy, zemětřesení a požáry, o sociálních problémech jako byla robota nebo postavení nevolníků ve společnosti, kriminálních činech z pomsty, nenávisti, či z nešťastné lásky, milostných příhodách hlavně z manželského života, legendách a pověrách, objevují se ale také satirické a kritické motivy.⁷⁶ Kramářské tisky lze považovat za předchůdce moderních novin.

Pro pobavení bohatých měšťanských vrstev vznikaly původně tzv. **knížky lidového čtení**, které se však postupem času rozšířily i mezi venkovský prostý lid. Díky jejich vzrůstající oblibě i u nižších společenských vrstev se proměňuje také jejich obsah a vydávání tohoto druhu literatury se časem zaměřuje výhradně na tuto cílovou skupinu. Změna sociálního statusu čtenářů s sebou ovšem nese i změnu čtenářských preferencí a tedy i změnu kvality obsahu. Náměty těchto knížek tvořily dobrodružné nebo sentimentální příběhy, antické motivy oblíbené v renesanci, rytířské romány, literatura mající charakter francouzských dobrodružných románů, italských novel nebo vypravování (i převzatých německých) měšťanských pověstí, nejčastěji o Faustovi nebo Enšpíglovi.⁷⁷ Stejně jako kramářské písně, i knížky lidového čtení byly s ohledem na zábavné funkční zaměření a na jazykové kompetence publika psány česky. Velký podíl na šíření česky psané literatury měl také František Martin Pelcl, Václav Matěj Kramerius a František Faustin Procházka, kteří se zasloužili o česká vydání starších děl (beletrie, zábavné literatury, překladů, ale i kronik a přepracované jednoduché Bible).⁷⁸

Je však nutné si uvědomit, že ani povinná školní docházka a umění číst a psát neznamená současně zvýšení poptávky po česky psané literatuře či dokonce její vlastní tvorbu. Důležité informace, zprávy nebo písně a příběhy se tradičně předávaly hlavně ústní formou a většinou nevznikala potřeba je písemně zachytit. Český jazyk byl udržován při životě každodenním používáním v přímé komunikaci s rodinou, sousedy, obchodníky, případně při styku s představiteli nižšího kléru a tímto aktivním používáním se sám vyvíjel, upravoval a svým způsobem lokálně kodifikoval, neboť i bez písemného zaznamenávání a teoretických zásahů jistě existoval jazykový úzus a jazyková norma. Čtení ani psaní obvykle nebylo dovedností nutnou k životu, spíše naopak, bylo mnohdy chápáno jako nesmyslné a bezúčelné zdržování od práce.

---

⁷⁶ PÍSKOVÁ, M. K *informativní složce kramářských tisků*. 2002. [online]. cit. 24.3.2014

⁷⁷ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 244

⁷⁸ Tamtéž. s. 239

Panovaly rovněž obavy z přílišné vzdělanosti venkovského obyvatelstva, neboť člověk, který umí číst, získává přístup k informacím doposud neznámým a nesrozumitelným, zprostředkovávaným prostému lidu vrchností a církví; takový člověk, který si začne politická i náboženská prohlášení a nařízení interpretovat sám, se může začít bouřit proti dosavadnímu společenskému řádu, řízenému šlechtou, úřady, církví a panovníkem, může začít zpochybňovat oprávněnost nároků na něj kladených, může se začít dožadovat svých „domnělých“ práv na straně jedné a odmítat plnit své „povinnosti“ na straně druhé. To vše bezprostředně ohrožuje stávající politické i společenské zřízení, kdy menšina vládne většině a zcela ji ovládá. Rozšíří-li se vzdělanost mezi masy prostých lidí, roste tak nebezpečí rebelií a povstání proti tomuto uspořádání. Možná proto se šlechta snažila, jednak aby se odlišila od nižších vrstev obyvatelstva, jednak snad aby zneprístupnila důležitou politicko-informační, společenskou a naučnou literaturu širokým masám, o bližší kulturní kontakt nečeský, převážně německý, okrajově také francouzský, španělský nebo italský. Skrze německé prostředí a jazyk je především vyšším společenským vrstvám zpřístupněna a předávána moderní cizojazyčná kultura a vzdělání, neboť na multilingválním vídeňském dvoře se setkávají rovněž kulturní proudy zprostředkovávající nejen nejnovější módu, umění a literaturu, ale také vědecký pokrok z Itálie, Francie nebo Španělska, kde žila druhá větev habsburského rodu. Častější kulturní interakce s německým prostředím je ovšem dána i centralistickým a univerzalistickým směřováním monarchie, kde byl pro oblast nejen státní správy, ale i vědy a vyššího vzdělávání preferován německý jazyk, a tedy i německé knihy, hry, i jejich autoři. Češtině tak zůstalo až do druhé etapy národního obrození vyhrazeno místo v „neškodné“ cenzurované zábavné a náboženské literatuře.

3.4.2 Písmáci

Reprezentanty soudobé česky psané literatury jsou také **kroniky**. Roli vesnických a městských kronikářů často zaujímal tzv. **písmáci**, lidé gramotní, nicméně bez vyššího vzdělání, orientovaní zejména na náboženství a se zájmem o dějiny vlasti i nejbližšího okolí, lidové zvyky, obyčeje, zábavy, vyprávění a pověsti, ale i o hospodářskou situaci, o počasí a nejrůznější přírodní úkazy, komentující politické dění domácí i zahraniční.⁷⁹ Je pro ně charakteristická konzervativnost v názorech a preference psaných textů, ať už jako zdrojů informací nebo vlastních produktů, před

---

⁷⁹ *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického*. s. III. [online]. cit. 24.3.2014

ústní tradicí. Rovněž údajně pečlivě vybírali (ovšem podle vlastního uvážení) osoby, jejichž svědectví byli ochotni zapsat a dále předávat.⁸⁰ Nelze se tedy na kroniky spoléhat jako na zdroj dokumentární, neboť ať již jen výběrem informátorů, tak i doplňováním o vlastní postřehy může kronika nabýt subjektivního rázu. Vedle kronik tvořili jejich autoři obvykle také vlastní literární díla a spisy určené svou jazykovou náročností především pro prosté čtenáře. Mezi nejvýznamnější představitele tohoto proudu patří milčický rychtář **František Jan Vavák**, jehož sedmidílné paměti relativně podrobně mapují a připomínají hospodářskou, politickou i společenskou situaci na Nymbursku a v českých zemích v letech 1770-1816.⁸¹ (Příloha 8) V jeho díle se objevují zajímavé informace a události místní i vztahující se k větším územním celkům jako jsou například ceny obilí v různých částech monarchie, výše daní,⁸² výtahy z úředních nařízení,⁸³ zmiňuje rovněž sčítání lidu⁸⁴ a zaznamenává také „zázraky“ a „divy“, jež přičítá boží pomoci.⁸⁵ V kronikách jsou rovněž prezentovány dobové stereotypy, nejčastěji o Čechovi - vykořisťovaném sedlákovi, respektujícím staré pořádky a tradice, mluvčím češtiny a nositelem vlastní české kultury, a vykořisťujícím pánovi - Němci, který se od poddaného liší nejen společenským postavením, ale i jazykem a kulturou. Kronikáři se rádi obrací k národním tradicím, k dobám rozkvětu a samostatnosti českých zemí a vyzdvihují éru nezávislosti nad vládu monarchie.⁸⁶ Z hlediska jazykového je důležité, že zejména kroniky, psané i po několik let, odráží i uchovávají tehdejší jazykovou normu, neboť zápisy byly vedeny v češtině a gramatika i slovní zásoba odpovídala vzdělání pisatele.

3.4.3 Noviny

O začínající emancipaci čtenářské obce svědčí také první pokusy o vydávání českých novin. Hospodářský růst, stabilní obchodní vztahy, dostupnost vzdělání, zvyšování životní úrovně a osamostatnění se od vrchnosti způsobuje zejména u měšťanského obyvatelstva vyšší poptávku po domácích i zahraničních zprávách. Svým rozsahem byly spíše stručné, zabíraly většinou maximálně několik listů a ze začátku vycházely nepravidelně, jen občasně. Kvůli vzdálenostem od centra události

---

⁸⁰ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 208

⁸¹ *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického*. s. VI. [online]. cit. 24.3.2014

⁸² Tamtéž. s. 10. [online]. cit. 24.3.2014

⁸³ Tamtéž. s. 3. [online]. cit. 24.3.2014

⁸⁴ Tamtéž. s. 15. [online]. cit. 24.3.2014

⁸⁵ Tamtéž. s. 20. [online]. cit. 24.3.2014

⁸⁶ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 229

a distribuci šířených zpráv primárně poštovní sítí plnily z dnešního pohledu spíše funkci informační než že by přinášely aktuální informace, nicméně i tak to byl velký pokrok v oslovování a informování veřejnosti.

Roku 1718 získal privilegium vydávat české noviny pražský tiskař a nakladatel **František Karel Rosenmüller**. Spíše než o vlastní noviny se však jednalo o český překlad některých zpráv z novin německých, neboť v *Pražských poštovních novinách* se vyskytovaly zprávy zejména z novin vídeňských a z dalších německých tisků. Vedle politických informací a zpráv od dvora se jen okrajově objevovaly také zprávy nepřevzaté, informující o událostech a dění v českých zemích. Po Rosenmüllerově smrti kvalita novin upadá a v roce 1772 je jejich vydávání zastaveno.⁸⁷ Ve stejné době vychází na českém území ještě několikero novin, žádné se však svým rozsahem a kvalitou nemohou rovnat novinám německým. České noviny však v nabídce trhu chybí, a proto je po deseti letech obnoveno vydávání Rosenmüllerových *Pražských poštovních novin*, nyní pod novým majitelem a od roku 1786 v redakci **Václava Matěje Krameria**. (Příloha 9) Ten velmi přispěl k pozvednutí úrovně novin i k vzrůstu jejich obliby, když nadále přejímané a překládané zahraniční zprávy z vídeňských nebo augšpurských novin doplňoval o zprávy a reportáže tuzemské (zejména ze svého okolí, tedy z hlavního města, ale i z oblastí českého venkova), zprávy opatřoval vlastními komentáři, upozorňoval také na nová česky psaná díla knižní i divadelní, přidává rady pro hospodáře i náboženská poučení.⁸⁸ Tyto informace týkající se bezprostředně českých čtenářů velmi popularizují čtení novin a zaměřují je na specifické české publikum z řad venkovské i měšťanské inteligence. V roce 1789 získal V.M. Kramerius povolení vydávat vlastní noviny a vedle Schönfeldských novin (původně Rosenmüllerových) poprvé vychází 4. července 1791 druhé české a známé *Kramériovy c. k. vlastenské noviny*, které do značné míry přispěly k šíření hospodářské i zdravotnické osvěty, kultury, vzdělanosti i prvních vlasteneckých myšlenek.⁸⁹ Vedle vlastních novin provozoval Kramerius také komisionní obchod s knihami a nakladatelství **Česká expedice**, kde byly k dostání nejen díla vlastenecká, ale také knihy Krameriem přeložené nebo dokonce napsané. Rozsah jeho témat byl vskutku široký, od cestopisů přes mravoučné a jiné naučné příručky k zábavě a strašidelným příběhům i hospodářským radám; přidají-li se i vydávané kalendáře nebo kroniky, ukazuje se,

---

⁸⁷ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 248

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ Tamtéž. s. 250

díky čemu si získal Kramerius takovou oblibu a úspěch - vydává, překládá nebo píše literaturu přesně podle preferencí cílového publika - venkovského lidu.⁹⁰

Přelomovou událostí konce 18. století se nejen ve světě, ale i v zemích habsburské monarchie stala Velká francouzská revoluce. Úspěšný přerod francouzské absolutistické monarchie v občanskou společnost, kde mají právo rozhodovat široké lidové vrstvy, a možnost změny zaběhnutého společenského řádu vyděsil i Vídeň, která ještě nezapomněla na české selské povstání z roku 1775. Kvůli obavám aristokracie a vládnoucí vrstvy z možných lidových nepokojů a případné revoluce byly přísně sledovány zejména české noviny: „... šíření novin českých bylo nebezpečné, protože sedlák je stvořen zrozené orat a vzdělávat půdu, kdežto čtením novin budí se v něm urputnost, zanedbávání povolání jeho, obecný úpadek kultury a na konec může vypuknout vzpoura. ... Český lid je vždy ke vzpouře náchylen a špatnými příklady z novin vyčtenými může být snadno k nepokojům sveden.“⁹¹ Z nařízení vrchnosti nebyly dále zprávy o francouzské revoluci v českých novinách uveřejňovány a po smrti Josefa II. byla jeho nástupci zavedena přísná cenzura a výrazně omezena svoboda tisku.⁹²

3.4.4 Divadlo

Velké oblibě se těšilo rovněž divadlo, které v té době přecházelo z kočovné formy na stálé scény a do kamenných budov. Vyhovovalo publiku zvyklému na ústní podávání nejen zpráv, ale i zábavy, a vedle kostela to bylo další místo, které umožňovalo prostřednictvím svého obsahu oslovovat a (také ideologicky a osvícensky) působit najednou na větší množství obyvatelstva. Navíc se na jevištích začaly vedle produkce v původních jazycích objevovat nově i jazyky národní, což značně přispělo k srozumitelnosti a vzrůstající návštěvnosti divadel zejména u měšťanstva. Také Josef II. přál divadlům a podporoval vznik profesionálních souborů se stálým působištěm, a tedy i výstavbu budov určených pro tyto soubory - kamenných divadel ve Vídni i Praze.⁹³ Pro české divadelnictví má největší význam povolení k výstavbě a provozování česko-německého Vlastenského divadla na Novém Městě v Praze, přezdívaného **Bouda**. Vedle **Nosticova divadla**, které rovněž mohlo uvádět některé

---

⁹⁰ HERBEN, J. *Matěj V. Kramerius. Osvícenský novinář a buditel*. s. 58-60. [online]. cit. 28.3.2014

⁹¹ Tamtéž. s. 53. [online]. cit. 28.3.2014

⁹² Tamtéž. s. 53-54. [online]. cit. 28.3.2014

⁹³ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 254

česky hrané kusy,⁹⁴ to byl historicky první souhlas k národní aktivitě neněmeckého obyvatelstva na českém území a i krátká návštěva císaře v tomto divadle byla vnímána jako podpora a schválení snah o oživení českého divadelnictví a jeho prostřednictvím i národního jazyka - češtiny.⁹⁵ Originální česká produkce je však i v této době spíše okrajovou záležitostí, většinu česky hraných představení tvořily překlady her z jiných jazyků. Náhlé zvýšení poptávky po českých hrách a zvýšená frekvence jejich uvádění na českých jevištích měla rovněž za důsledek nevalnou kvalitu těchto děl, proto se jich z této doby mnoho nedochovalo. I tak ovšem překládání již známých a psaní původních her značně pomohlo rozvoji českého jazyka a naopak - čeština ve své tehdejší podobě umožňovala spíše psaní divadelních her než klasické literatury.⁹⁶ Ačkoliv v divadlech působili především osvícenští intelektuálové, a tedy zastánci habsburské absolutistické politiky, obavy z české obdoby francouzské revoluce vedly k cenzuře dramatické produkce a k zákazům her příliš improvizčních nebo těch, ke kterým si herci přidávali moc vlastních poznámek. Z tohoto důvodu postupně mizí i oficiální vesnická a sousedská představení neschválená úřady nebo založená na improvizaci, i když se jejich produkce spíše pouze přesunula do většího soukromí.

Mezi nejvýznamnější české dramatiky a překladatele divadelních her do češtiny patřili bezesporu Václav a Karel Ignác Thámové a Prokop František Šedivý, významné osobnosti činné rovněž v první fázi českého národního obrození.

---

⁹⁴ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 251

⁹⁵ *Tamtéž*. s. 256-258

⁹⁶ HROCH, M. *Na prahu národní existence*. 1999. s. 73

4 Přejímání cizích slov

Jazyk je živý a proměnlivý a neustále se vyvíjí. Citlivě reaguje na společenské i hospodářské proměny a okolnosti v areálu svého užívání a věrně odráží okolní stav. Vliv prostředí, domácích i zahraničních politických a ekonomických preferencí a nařízení nemá během stejné doby na všechny jazykové roviny stejný dopad. Nejstabilnější jádro jazyka tvoří základní, fonologická rovina, kde se změny projevují až po výrazně dlouhodobém působení vnějších faktorů, naopak nejpružněji se panující situaci přizpůsobuje rovina lexikální, zejména v oblasti rozšiřování stávající slovní zásoby.

Přejímání cizích slov je jedním ze způsobů obohacování slovní zásoby. K přejímání může zpravidla docházet na základě geografické blízkosti jazykově diferenčních území a vzájemnou interakcí mezi jejími členy, jinými slovy úzkým kulturním, společenským, politickým, hospodářským a jiným kontaktem mezi dvěma a více jazykově odlišnými skupinami.⁹⁷ Oblast střední Evropy byla odedávna rušnou křižovatkou ekonomickou, kulturní i společenskou, kde však z hlediska jazykového má dlouhodobě převládající vliv německy mluvící obyvatelstvo. Germánské a slovanské národy se na tomto území setkávají již od 5. století, kdy bylo ukončeno tzv. stěhování národů, a jejich obchodní, politické a společenské kontakty a vzájemné působení, v určitých etapách historie dominantnější, jindy méně výrazné, neustaly až do dnešních dnů. Za nejintenzivnější období vzájemných jazykových vlivů, přejímání cizích výrazů a míšení jazyků vůbec je považováno 16. století,⁹⁸ kdy se datuje také vznik habsburské monarchie. Lze vymezit tři větší oblasti motivace přejímání cizích slov: motivace společensko-kontaktní, vědecko-technická a jazykově-pragmatická. Je však nutno poznamenat, že veškerá jazyková interakce probíhá především na pozadí kontaktu mezi mluvčími různých jazyků; vzájemná komunikace je primární podmínkou pro mezijazykové kontakty a změny.

4.1 Motivace přejímek

Motivací pro převzetí cizího výrazu do mateřského jazyka je často vzájemná interakce mezi uživateli různých jazyků, frekvence tohoto kontaktu a snaha a potřeba

---

⁹⁷ V dnešní době lze tento kontakt a následné přejímání cizích slov do mateřského jazyka zprostředkovat i nepřímo, např. přes nové technologie - internet, televize, sociální sítě.

⁹⁸ BURKE, P. *Jazyky a společenství v raně novověké Evropě*. 2011. s. 124

dorozumět se s cizím komunikačním partnerem. Při dlouhodobém soužití různých jazykových skupin na poměrně omezeném území nutně dochází k jazykovému míšení a oboustrannému ovlivňování obou jazyků, což často vede k přejímání výrazů jednoho jazyka do jazyka druhého a vytvořením určité zjednodušené, smíšené mluvené formy „jazyka“ sloužící primárně k porozumění uvnitř bilingvní společnosti. Je-li navíc jeden z jazyků dominantní pro určitou komunikační sféru nebo má-li specifickou komunikační funkci (např. jednací jazyk na úřadech, obchodní jazyk, vzdělávací jazyk, jazyk módy a kultury ...), je vzájemné míšení a přejímání výrazů téměř nevyhnutelné. V případě česko-německé interakce lze tento jev pozorovat především u některých povolání a jejich terminologie. V důsledku migrace německy mluvícího obyvatelstva v rámci habsburské monarchie bylo přejato mnoho výrazů z oblasti hutnictví, truhlářství, městské správy i oblastí každodenního života včetně některých citoslovcí a kleteb, což svědčí o vskutku velmi těsném soužití obou národů.⁹⁹

Rychlý společenský a vědecký rozvoj tvoří další hlavní oblast pro přejímání cizích výrazů. Pro neznámé věci, zboží, organizace či právní formy je třeba vytvořit nová pojmenování. Pro rychlé a efektivní šíření pokroku jsou s novými objevy, nástroji či skutečnostmi přebírány i jejich původní názvy a označení. Příkladem mohou být z němčiny převzatá slova v oblasti medicíny (aspirin, francovka, chinin, infarkt, kapilára, rentgen), která se v češtině používají v nezměněné podobě dodnes. Z hlediska jazykové ekonomie se jedná o velmi užitečný způsob rozšiřování povědomí o nových poznatcích a vědění nejen do odborných kruhů, kde výrazně napomáhá mezinárodní srozumitelnosti, ale i pro každodenní použití. Tyto přejímky mají, z důvodu minimální konkurence přijímajícího jazyka, velice vysokou šanci na dlouhodobou integraci. V cílovém jazyce pak může pro novou skutečnost paralelně vzniknout i název domácí, používaný například v jiné jazykové vrstvě nebo v jiné komunikační situaci, ale není to pravidlem. Stejně se přejímají i výrazy z oblasti kultury či módy, které spolu nesou určitou prestiž nejen jazykovou, ale i mluvčího.

S tím souvisí i poslední oblast, jazykově-pragmatická. Motivem pro přejímání cizích výrazů se zde stává potřeba různé míry stylové příznakovosti, vyjádření odlišných konotací, rozlišení expresivní síly, prestiže apod., ačkoliv je v cílovém jazyce již odpovídající termín zaveden. Současně pak mohou v jazyce existovat konkurenční výrazy či dubletní tvary, kdy buď přejaté, nebo domácí výrazy umožňují lepší

---

⁹⁹ Viz kap. 4.2.1 Integrace v jazykových rovinách

a přesnější vyjádření adekvátní pro danou situaci, sociální či jazykovou vrstvu, jsou s nimi spojeny jiné konotace a jsou používány v jiných emocionálních a evaluativních kontextech. Právě z němčiny pochází mnoho výrazů citově zabarvených až značně expresivních, používaných dnes hlavně v nespisovném jazyce.¹⁰⁰

4.2 Integrace přejatých slov

Podle míry integrace přejatých slov do cílového jazyka lze odhadnout také stáří přejímky. Výraz přejatý v době raných mezijazykových kontaktů je obvykle již zcela začleněn do slovní zásoby cílového jazyka a plně přizpůsoben jeho sémantickým, syntaktickým, stylistickým a pragmatickým pravidlům. Mluvčí výraz nepocituje jako cizí, s jeho původem se lze seznámit v etymologickém slovníku - jedná se o **slova zdomácnělá**. Vlivem dlouhodobě blízkého kontaktu česky a německy mluvícího obyvatelstva lze etymologicky německý původ zjistit i u tak běžných a užívaných slov každodenní potřeby jako jsou například *řetěz, konev, bochník, cíp, kašna, chléb, koupit, lék*.¹⁰¹ Později přejaté výrazy již tuto úplnost integrace do jazykového systému češtiny (zatím) nesdílí a rodilými mluvčími jsou pocíťovány jako běžné, ale **cizího původu**. Sem patří mnoho výrazů právě z dnešní obecné, hovorové a nespisovné češtiny, například *flaška, špitál, kredenc, pulírovat, štempl, furt, mašinfíra, švorc, tajtrlík*. Mnoho přejatých výrazů si i v češtině zachovalo podobnost s původním německým zdrojem a na první pohled je jasné, z kterého jazyka bylo převzato (*ajnkaufer, jagrmistr, rejtar, ajznboňák, ajncvaj, verkcajk, kvituňk, ordnunk*). Zachovala-li se písemná podoba i výslovnost stejná u původního slova i přejímky, označují se tyto výrazy jako **citátová slova**; z němčiny jich však příliš nepochází (*biedermeier, minnesänger, později gestapo, wehrmacht*).¹⁰² Ačkoliv citátová slova z principu nepřebírají morfologické kategorie cílového jazyka, u některých může dojít k částečné integraci (např. *wehrmacht, postup wehrmachtu*). Zvláštní pozici při přejímání slov mají tzv. **kalky** - kompozita, deriváty a víceslovné názvy složené z domácích lexikálních jednotek na základě cizího vzoru nebo výrazy doslovně přeložené (*zvěrolékař - Tierarzt, časopis - Zeitschrift*).¹⁰³ Zvláště u jednoslovných složených

---

¹⁰⁰ Viz kap. 4.2.2 Expresivita

¹⁰¹ Všechny příklady přejatých slov v této práci pocházejí z knihy NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch*. 2004. s. 105-537, není-li uvedeno jinak.

¹⁰² V současné době je česká slovní zásoba obohacována citátovými slovy hlavně z angličtiny: *cool, sexappeal, happyend, fair play*

¹⁰³ TÖLGYESI, T. *Lexikální germanismy v dnešní češtině*. 2009. s. 9 [online] cit. 28.2.2014

výrazů-kalků je velmi patrný německý model, neboť právě pro němčinu je tento způsob tvoření slov - řetězení jednotlivých významů - typický. Nicméně takto tvořené výrazy se většinou v běžném užívání příliš neuchytily a časem vymizely.¹⁰⁴

4.2.1 Integrace v jazykových rovinách

Proces přejímání cizích výrazů probíhá postupně na všech jazykových rovinách - fonologické, morfologické a lexikální. Už na rovině fonologické se projevují drobné rozdíly mezi oběma jazyky, a to především v počtu fonémů (čeština 39¹⁰⁵, němčina 41¹⁰⁶), jejichž frekvence užívání a specifičnost pro daný jazyk je odlišná. Při přejímání je tedy nutné najít vhodný substituent pro hlásku v cílovém jazyce méně obvyklou, v potaz se musí brát také artikulační schopnosti uživatelů cílového jazyka, nebezpečí asimilace a možná variantnost, neboť pro jeden německý foném není vždy určen právě jeden foném český a naopak.¹⁰⁷ Výběr substituujících fonémů je důležitý i z hlediska následného citového zabarvení přejímaných výrazů, neboť některé hlásky nebo hláskové skupiny (zejména ty v neutrálních výrazech nezvyklé) v sobě již neoddělitelně obsahují určitou míru emocionality.¹⁰⁸ V češtině bývají expresivní slova přejatá z němčiny začínající na *g-* (např. *gábl*, *grupa*); *šp-*, *št-*, *šk-* (např. *špitál*, *štempl*); *ks-*, *kš-*, *kf-* (např. *ksicht kšeft*), či končící na *-unk*, *-uňk* (např. *ordnunk*, *achtuňk*); případně na *-ajs*, *-ajz* (např. *špajz*).¹⁰⁹

Rovina morfologická je z hlediska integrace přejatých výrazů klíčová. Ačkoliv patří čeština i němčina k flektivním jazykům, v některých morfologických kategoriích se liší (zejména kategorie pádu - čtyři pády německé oproti sedmi pádům českým). Je tedy vhodné upravit deklinaci přejatých substantiv tak, aby mohla být zařazena do systému českého skloňování, což dále napomáhá i snadnějšímu rozšíření a užívání přejatého výrazu mluvčími cílového jazyka. Z němčiny byly v souvislosti s deklinací substantiv přejaty především následující přípony:

---

¹⁰⁴ Počátky českého národního obrození. 1990. s. 236

¹⁰⁵ KRČMOVÁ, M. *Fonetika* [online] cit. 28.2.2014

¹⁰⁶ Pädagogische Hochschule Freiburg. *Vorlesung zur Einführung in die Sprachwissenschaft*. [online] cit. 28.2.2014

¹⁰⁷ NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch*. 2004. s.40

¹⁰⁸ TÖLGYESI, T. *Lexikální germanismy v dnešní češtině*. 2009. s. 23 [online] cit. 28.2.2014

¹⁰⁹ Tamtéž. s.24-25 [online] cit. 28.2.2014

Tabulka 1 Přípony přejaté z němčiny¹¹⁰

německá přípona > česká přípona	příklady
-ans, -antis > -ant	hydrant, kverulant
-äri, -äre > -ář	polštář, rychtář, žaltář
-aere > -ěř, -ieř > -ř	halěř, rytíř, žoldněř
-er > -r	cukr, hamr, kafr
-er > -ra, -ro	cifra, hadra, futro ¹¹¹
-ier > -ír	kavalír, kvartýr
-eur > -ér	speditér, tuzér
-ür(a), -ür(e) > -úr, -ura	brožura, faktura, mundúr
-ade > -áda	barikáda, fasáda, limonáda
-el(l)e > -ela	citadella, makrela
-ol(l)e > -ola	kontrola, konzola
-erie > -erie	loterie, scenerie
-ei(e) > -ej, -aj	partaj, šalvěj, turnaj
-el > -l	artikl, cukrkandl, fízl, handl
-el > -lík	kamrlík, kastlík, knoflík
-inc, -inge, -ing > -unk, -uňk	losunk, kvituňk, ordnunk
-e > -a	křída, píka, rota
-e > -na	fortna, fošna, kašna

Nejbohatší co se týče integrace cizích slov do domácí slovní zásoby je rovina lexikální. Mezi nejčastěji přejímaná slova patří podstatná jména a slovesa, v menším množství také přídavná jména, příslovce a o zvlášť úzkém kontaktu svědčí také přejatá citoslovce.

4.2.1.1 Náboženství a církev

K nejstarším přejímkám z němčiny patří terminologie v oblasti náboženství a církve. Přejímána byla pojmenování pro církevní úřady, svátky a ceremoniály, vyskytují se zde i názvy církevních staveb a jejich vybavení. Protože byly tyto výrazy přejaty mezi prvními a jedná se vlastně o církevní terminologii, zůstaly mnohé z nich zachovány v nezměněné podobě dodnes a jsou plně integrovány do českého lexika.

¹¹⁰ NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch*. 2004. s. 59-62

¹¹¹ Ve významu krmivo pro dobytek (*Viehfutter*)

Tabulka 2 Slova přejatá z němčiny z oblasti náboženství a církve¹¹²

achtuňk	kacíř	mše
almužna	kaplan ¹¹³	oltář
berla	kaple	opat
biřmovat	klášter	papež
biskup	kněz	peklo
církev	krchov	pop
dóm	kruchta	půst
fara	křest	rosenkranz
fašang	křesťan	Vánoce
hazuka	křtít	žalm
hřbitov	kutna	žaltář
jeptiška	mnich	žehnat

Ačkoliv byly církevní obřady vykonávány hlavně v latině, od 15. století se národní jazyky snaží stále více pronikat i do této tradičně nepřístupné oblasti. Jan Hus, český kazatel a církevní reformátor, bojoval proti nesrozumitelnosti církevních výkladů pro laickou veřejnost a zasazoval se o kázání v národním jazyce, což sám také prakticky vykonával v Betlémské kapli.¹¹⁴ V německy mluvícím prostředí sehrál o století později obdobnou úlohu Martin Luther. Ohledně jazyka církevních úkonů byl poněkud opatrnější, navrhoval zachovat latinskou liturgii určenou vzdělaným vrstvám, pro obyčejný lid povolit kázání a jiné obřady v národním jazyce, tedy v němčině.¹¹⁵ Jeho nejvýznamnějším počinem je však přeložení Nového zákona do němčiny¹¹⁶, čímž značnou měrou přispěl k sjednocování různých německých dialektů a vzniku základů spisovné němčiny. Po Lutherově vzoru se začaly překládat bible i do dalších národních jazyků, podobnou pozici zaujímá na českém území Bible kralická, vydána Jednotou bratrskou 1579, jež se stala po dlouho dobu vzorem českého spisovného jazyka.¹¹⁷¹¹⁸

¹¹² NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch*. 2004. s. 105-537

¹¹³ Výrazy uvedené v tabulkách kurzívou jsou etymologicky nejednoznačné, převzaty mohly být paralelně z němčiny i z nějakého jiného jazyka.

¹¹⁴ Mistru Janu Husovi je rovněž připisováno autorství spisu *De orthographia Bohemica*, jenž zásadně reformoval tehdejší podobu češtiny.

¹¹⁵ BURKE, P. *Jazyky a společenství v raně novověké Evropě*. 2011. s. 48

¹¹⁶ V upravené podobě se Lutherova Bible používá dodnes.

¹¹⁷ MICHÁLEK, E. *O jazyce Kralické bible*. 1979. [online] cit. 28.2.2014

¹¹⁸ Ještě dříve než Bible kralická byla česky vydána tzv. Bible pražská (1488), dnes uložená v depozitáři Národní knihovny České republiky v Praze.

Nicméně v době rakousko-uherské monarchie dominuje u vyššího kléru, stejně jako u ostatních vzdělců, vedle latiny němčina. Užívání českého jazyka je omezeno na výklady a vydávání jednoduché náboženské literatury pro prostý lid.¹¹⁹

4.2.1.2 Správa, úřady a funkce

Z hlediska centralizace moci a se záměrem usnadnit si politické řízení rozsáhlého a národnostně diferencovaného území bylo pro Habsburky jako absolutistické vládce výhodné vytvořit stát s jednotnou správou i úředním jazykem. Tím se stala němčina, pro vládnoucí rakouskou větev Habsburků mateřský jazyk, a nahrazovala tak latinu, jejíž původní funkci jazyka vzdělců a jejich dokumentů rovněž převzala.

Tabulka 3 Přejímky z oblasti městské správy, úřadů a administrativy¹²⁰

<i>adjunkt</i>	hofmistr	<i>pošta</i>
akcíz	hrabě	praníř
<i>anton</i>	imobilie	princ
arest	intendant	probošt
blanket	kancléř	prokurista
buchhalter	katastr	punc
<i>císař</i>	kavalec	purkmistr
činže	kavalír	purkrabí
erár	kobka	purkrecht
falc	<i>koruna</i>	rada
falckrabě/falckrabí	král	ráthauz
<i>feudální</i>	kriminál	renta
fojt	kšaft	rychtář
fóršrift	lancknecht	říše
fracimor	lankrabě	šafář
fronta	léno	šlechta
funkcionář	markrabě	štempl
gardedáma	mázhaus	<i>trůn</i>
glejt	mord	vachman
grichta	pacht	<i>žalář</i>
hejtman	partaj	
hercok	pas	

¹¹⁹ Počátky českého národního obrození. 1990. s. 87

¹²⁰ NEWERKLA, S. M. Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch. 2004. s. 105-537

Z následujících přejímek je dobře patrné, jak silně se mohou některé sociální a politické faktory promítat do jazyka. Po roce 1620 a v souvislosti s následným sjednocením a rozkvětem habsburské monarchie je posilována také pozice němčiny a s tím spojené upřednostňování jejích mluvčích. Přispívá k tomu například i vydání Obnoveného zřízení zemského v roce 1627, kde je oficiálně zrovnoprávněna němčina s češtinou, ačkoliv ve skutečnosti byla již dávno hojně používána. Vídeň jako německy mluvící hlavní politické, správní a kulturní centrum Rakouska-Uherska¹²¹ má dominantní vliv na administrativu, úřední a dvorský jazyk a jazyk šlechty. Na multikulturním habsburském dvoře se mluvilo hlavně německy, v menší míře také španělsky, italsky nebo francouzsky.¹²² Znalost německého jazyka byla z důvodu centralizace vlády do německy mluvící oblasti nepísanou podmínkou pro zastávání téměř jakéhokoliv úřadu, neboť dvorské, městské a jiné úřady a jejich agenda byly vedeny převážně v němčině, případně v němčině i češtině. To bylo značně kritizováno, neboť (nejen) z těchto jazykových důvodů byly i české úřady obsazovány Němci, čeští šlechtici se ve snaze prokázat svou kompetentnost a získat místo státního úředníka často vzdávali mateřského jazyka.¹²³ Německy mluvící obyvatelstvo tak postupně získávalo ve společnosti stále dominantnější postavení a jeho přímý vliv na dění ve státě a rozhodovací pravomoc značně posilovaly. Tento proces pronikání německého nebo německy mluvícího obyvatelstva do řídicích funkcí státní a zemské správy a postupná, nenápadná a často snad i nepovšimnutá germanizace historicky českého prostředí značně znepokojovala české učence a uvědomělé vlastence, kteří upozorňovali na rostoucí převahu cizinců nad domácími. Bohuslav Balbín se v 17. století pozastavuje nad pohostinnou povahou lidu, který „... cizince a příchozí netoliko pod střechu přijímal a trpěl, nýbrž z podivuhodné dobrovolnosti všemi statky vezdejšími a ochranou opatroval a zásoboval a též dosazoval na hodnosti - k nimž kdysi nikdo neměl přístupu leč domácí...“.¹²⁴ Zdůrazňuje důležitost zastávání úřadů domácími, lidmi, kterým není jejich vlast, národ a jazyk lhostejný a kteří chtějí mít právo o sobě a své zemi rozhodovat a řídit ji: „...lidem domácím ve vlasti náleží přední přístup k hodnostem ... že je dovoleno ohlížeti se po cizincích teprve, když se nedostává domácích,“¹²⁵ říká. Už tak markantní společenské rozdíly mezi vládnoucí a poddanskou vrstvou se jazykovou

¹²¹ Kromě období vlády Rudolfa II., který si za své sídlo zvolil Prahu.

¹²² BŮŽEK, V. *Společnost českých zemí v raném novověku*. 2010. s. 96

¹²³ BALBÍN, B. *Obrana jazyka slovanského, zvláště českého*. 1923. s. 44

¹²⁴ Tamtéž. s. 12

¹²⁵ Tamtéž. s. 29-30

diferenciací ještě více zviditelnily, i v dochovaných kronikách dochází k zobecňování až na úroveň národů a k následné stereotypizaci společenských vrstev na německé (úřednictvo, panstvo, státní a vojenská správa, vyšší klérus) a české (měšťané, řemeslníci, rolníci, chudina).¹²⁶

K oslabení postavení jednotlivých zemí jako samostatných jednotek přispělo i zrušení dvorských kancelářů. Česká dvorská kancelář zrušená v květnu 1749 představovala pro Čechy nejvyšší správní (a částečně i soudní) orgán u dvora, její agenda byla nyní sloučena s agendou rakouskou a položily tak základ spojené (německé) správy zemí habsburské monarchie.¹²⁷

A právě do administrativních a úředních jazyků bylo nakonec kvůli sílícím sporům mezi Němci a Čechy a vzrůstajícím národnímu uvědomění českého obyvatelstva hlásícího se o svá práva nutné zasáhnout politickým opatřením. Osvícenský racionalismus nechápal lpění na starých tradicích a vlastenecké pobouření neněmeckých národů týkající se upevnění německého jazyka jako jazyka úředního a jednacího.¹²⁸ V dubnu 1880 byla proto vydána tzv. Stremayrova jazyková nařízení (Příloha 10), jež určovala rovnoprávné postavení češtiny s němčinou pro jednání s úřady. Zaručovala mimo jiné vyřízení žádosti a zápis žádosti do zemských desek a jiných veřejných dokumentů v jazyce podání či zveřejňování úředních vyhlášek v obou jazycích nebo v jazyce na daném území obvyklém (tj. převládajícím). Pro soudní jednání bylo rozhodnuto o vedení obžalovacích spisů a svědectví v jazyce, v němž byla provedena, a rovněž řeči obhájce a státního zástupce, vynášení rozsudků a usnesení byly pronášeny v jazyce, jemuž obviněný rozumí. Vnitřní záznamy však mohly zůstat v jazyce pisatele, tedy převážně v němčině.¹²⁹ To změnila na jaře 1897 tzv. Badeniho jazyková nařízení, jež vyžadovala zpracovávání záznamů v jazyce podání i ve vnitřní agendě úřadů a požadovala tak de facto bilingvismus veškerého úřednictva i dvojjazyčné vedení úřadů. Proti tomuto nařízení se pochopitelně zvedla vlna odporu hlavně ze strany převážně německého úřednictva a Badeniho vláda musela odstoupit. Jeho nástupce, baron Gautsch von Frankenthurn byl nucen situaci rostoucích česko-německých nepokojů uklidnit a přistoupil proto k revizi původních nařízení. S platností

---

¹²⁶ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 229

¹²⁷ Tamtéž. s. 108

¹²⁸ Tamtéž. s. 109

¹²⁹ *Zákoník zemský království Českého. Nařízení c. k. ministrů vnitřních záležitostí a práv, dané dne 19. dubna 1880*. [online] cit. 1.3.2014

od března 1898 musel každý úředník ovládat jazyky nezbytné pro vykonávání své funkce,¹³⁰ avšak poněkud obecná a z dnešního pohledu diplomatická formulace nového nařízení umožňující různé interpretace vedla spíše k oddálení řešení jazykové otázky na území habsburské monarchie než k jejímu definitivnímu konci.

Jak je vidět, otázka úředního jazyka byla pro oba národy klíčová. Ačkoliv byla habsburská říše stmelena centrální správou a právním řádem, díky své rozlehlosti zůstávala stále značně národnostně i jazykově roztržštěná. Po tzv. rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867, kdy z rakouského císařství vzniklo Rakousko-Uhersko jako jednotný stát a Uhersko získalo v rámci této aliance suverenitu s vlastní politikou a rozhodovací mocí, se ostatní (minoritní, neněmecké) národnosti cítily být diskriminovány co se týče jejich sebeurčení. Byla tak navržena řada dalších vyrovnání, mezi něž patří v rámci česko-německého vyrovnání například již zmíněná nepřilíš úspěšná jazyková nařízení a později také tzv. moravské vyrovnání, upravující používání obou jazyků. Podle tohoto nařízení z listopadu roku 1905 mají obce možnost zvolit si svůj úřední jazyk a při jednání s jinými úřady jsou povinny řídit se jejich úředním jazykem.¹³¹ Ačkoliv bylo na „provídeňsky“ orientované Moravě toto vyrovnání celkem úspěšně integrováno, pro české země bylo již na kompromisy pozdě a národnostní boje o právo na suverenitu politickou i jazykovou se rozhořely naplno.

4.2.1.3 Vojenství, rytířství, zbraně

Vzhledem k faktu, že němčina byla hlavním jednacím jazykem habsburské monarchie a že vysoké politické i jiné úřady byly zastávány především Němci, nepřekvapuje, že, stejně jako u výrazů z oblasti městských úřadů a správy, i ve vojenství tvoří němčina bohatý substrát pro přejímání slov.

Tabulka 4 Přejímky z oblasti vojenství, rytířství a zbrojářství¹³²

admirál	<i>komando</i>	rejtár
<i>arzenál</i>	komisárek	rek
<i>bajonet</i>	kvér	rekrut
brnění	kyrys	rapír
brok	ládovat	raport

¹³⁰ ZÖLLNER, E. *Geschichte Österreichs: von den Anfängen bis zur Gegenwart*. [online] 1990 s. 430-431 cit. 1.3.2014

¹³¹ *Kurzinformation über den „Mährischen Ausgleich“* [online] cit. 1.3.2014

¹³² NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch*. 2004. s. 105-537

bunkr	lunt	repetýrka
cimra	marš	rota
defenziva	maršál	rotmistr
dýka	mašírovat	rukovat
erb	meldovat	rutlink
esšálek/ešus	meldunk	ryněť/rynýř
fedrbuš	<i>milice</i>	rystuňk/rystunk
feldvéblr	mina	rytíř
flinta	mundúr	<i>salva</i>
<i>generál</i>	<i>mušketa</i>	<i>soldát</i>
halapartna	ofenzíva	šarže
harpuna	oficír	šermovat
helma	pancíř/pancéř	šik
herold	patrola	šláfrok
houbice	patrona	šlap
jílec	píka	šrapnel
<i>kadet</i>	pikel	terč
<i>kanon</i>	platněř	turnaj
<i>kanonýr</i>	pluk	ubikace
kapitán	prém/prým	<i>uniforma</i>
kaprál	profous	vafnrok
kaput	proviant	válka
kartáč	prusplech	varta
kasárna/kasárny	pucflek	verbovat
kaštel	puklice	virbl, virblovat
klencák	puma	žold
kmán	<i>puška</i>	žoldněř

Přejímány byly převážně výrazy pro vojenské hodnosti, útvary, oděvy nebo jejich části, ubytovny a jiné vojenské vybavení, velkou část přejatých slov tvoří označení různých druhů zbraní a jejich obsluhy. Z oblasti rytířství se jedná především o zbroj, zbraně a jejich části používané hlavně při rytířských turnajích a s tímto spojená řemesla. Dnes už mnohé výrazy patří mezi historismy, případně u nich došlo k posunutí nebo změně významu. (např. *turnaj* rytířský x *turnaj* sportovní, soutěž obecně)

4.2.1.4 Řemeslo, řemeslníci a jejich nářadí

Velká oblast přejatých slov je zastoupena výrazy z oblasti řemesel a s nimi souvisejících termínů, především názvů vybavení dílny. Mezi povolání, v jejichž terminologii je možné ještě dodnes (nejen mezi „domácími kutily“) nejčastěji nalézt slova německého původu, patří podle níže uvedených jazykových údajů truhlářství,

lakýrnictví, zednictví, mincovnictví a slovní zásoba spojená se zpracováním kovů a s obsluhou železnic, jež byly na začátku 19. století zakládány a jejich výstavba podporována. Množství přejatých slov svědčí o vysokém stupni integrace německy mluvících řemeslníků do společnosti, po sjednocení habsburské říše přispěla k šíření odborné terminologie i zvýšená migrace (také náboženská) řemeslníků, obchodníků a pomocných dělníků.¹³³ Rovněž v městském prostředí, kde se dala předpokládat větší hustota německy mluvícího obyvatelstva a jejich podíl na různých pozicích především sekundární sféry, se snadněji přejímaly výrazy z oblasti řemeslné výroby a dále se rozšiřovaly i do míst, kde k tak úzkému kontaktu Čechů a Němců nedocházelo.

Snadnému začlenění německy hovořících sedláků, řemeslníků, obchodníků i odborníků do české společnosti napomáhalo pravděpodobně také odstranění (či spíše neexistence) překážek v komunikaci s německými úřady a městskou správou, neboť pro Čechy hrála při vyjednáváních velkou roli rovněž jazyková bariéra.¹³⁴

Tabulka 5 Přejímky z oblasti řemesla a řemeslnických nástrojů a vybavení¹³⁵

ajznboňák/ajznpoňák	kyt	potaš
barbř	lafeta	pregěř
<i>bečka</i>	<i>lajsna</i>	pres
bednář	lak	ráfek
cágl	lakmus	rašple
cech	lať	revír
cement	lavírovat	róra
cihla	lazur	rórmajstr
cokl	lejštrok	roura
čaloun	letovat	rumpál
<i>dráb</i>	<i>lichva</i>	seclík
drát	lišta	skalice
dratev	livrej	sklo
fabrikant	lokaj	sokl
fabrikát	louh	speditér
fachman	majstr	šabraka
fasuňk/fasuňk	majzlík	šajba
fermež	maklěř/maklér	šajtrok/šejdtrok
fiakr	malíř	šalovat
fízl	malovat	šamot

¹³³ NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch*. 2004. s.79

¹³⁴ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 230

¹³⁵ NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch*. 2004. s. 105-537

flísna	mašina	<i>šarlatán</i>
flok	mašinfíra	šejtrok
foch	maštal	šemík
forman	maštalěř	šenk
fořt	matrice	šíbovat
fošna	milř	šindel
<i>fréza</i>	mince	šlejfiř
fůra	mincéř/mincíř/mincmistr	šmejdyk
fušer	nebozez	šmír
glazura	nýt	šmirgl/šmirglpapír
hamr	orloj	špachtle
hašple	ovněř	šperhák
hejble/hejblata	pác/pajc	šrot
hever	panel	šrotěř
hoblík	pant	šroub
hudlař	papndekl/papundekl	štolba/štolbmistr
hulcšporer	parlěř	štoudev
humplěř	pemzlík/penzlík	štuk
hytlák	peregrýn	štumfář
jařmistr	perlík	tér
kachel/kachlík	peron	trám
kalandr	pilota	<i>traverza</i>
kamerdíner	<i>pinzeta</i>	tretra
keser	<i>pípa</i>	<i>vagon</i>
klejstr	<i>plachta</i>	verk
klejt	platněř	verkcajk/vercajk
klempíř	plavajz	verpánek
kočírovat/kučírovat	plech	verštat
<i>konzola</i>	policajt	vlys
kramle	polírovat/pulírovat	zagrovat
krumpáč	politura	
kšír	polstrovat	
kvecíř	ponk	

Na území Rakouska-Uherska, zejména v českých zemích, se nacházela velká ložiska nerostných surovin. V Kutné Hoře, Rudolfově a v okolí Krumlova se od počátku 16. století těžilo stříbro zpracovávané v mincovnictví, pozornost se obrací také k dobývání železné rudy, cínu a mědi,¹³⁶ později v době průmyslové revoluce nabývala s rozvojem manufaktury na významu těžba surovin pro sklářský průmysl a pro výrobu porcelánu a těžba hnědého a černého uhlí na Ostravsku a Teplicku jako zdroj paliva pro

¹³⁶ *Hornictví v českých zemích* (III. část) [online] cit. 1.3.2014

energeticky náročnou průmyslovou výrobu.¹³⁷ Kvůli pobělohorským persekucím v 17. století odešlo mnoho odborníků a noví žáci byli vzděláváni podle převážně německých učebnic.¹³⁸ To mohlo být jednou z příčin tolika přejímek právě z tohoto relativně specifického průmyslového odvětví.

Tabulka 6 Přejímky z oblasti hornictví a hutnictví¹³⁹

alpaka	nikl
brkvant	percoch
<i>bronz</i>	perk
cín	perkamt
couk	perkmistr
<i>email</i>	perkytle
erc-kafěř	permon/permoník
fárat	šachta
halda	šajtrok/šejdtrok
havíř	šibra
huť	šichta
kalščen/kalštejn/kalštýn	šichtmistr
kobalt	šlak
koks	šmolka
kuks	wolfram
mosaz	zinek
mulda	žula

4.2.1.5 Medicína a věda

O přejímání nejnovějších poznatků vědeckého pokroku a podpoře zdravotnictví svědčí i jazykové doklady z oblasti medicíny a lékařství. Josefinské reformy myslely i na prevenci, zdravotnickou osvětu a základní hygienický dozor, proto císař podporoval výstavbu špitálů a zdravotnických ústavů, později i specializovaných (porodnice, nalezince, ústavy pro choromyslné atd.) Tehdejší nemocnice a ústavy však měly charakter spíše charitativní než léčebný, potýkaly se s neškoleným personálem, malým počtem lůžek a jen občasnými návštěvami vystudovaných lékařů. I proto byly určeny převážně pro chudé, neboť bohatí se obvykle nechávali lékaři ošetřovat doma.

¹³⁷ *Hornictví v českých zemích* (IV. část) [online] cit. 1.3.2014

¹³⁸ JANGL, L. PhDr. *Vývoj odborných hornických názorů do 18. století a začátky odborné literatury* [online] cit. 1.3.2014

¹³⁹ NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch*. 2004. s. 105-537

Zaměřením vysokoškolského lékařského vzdělávání na praxi se ze špitálů a jiných zdravotnických zařízení staly rovněž výuková pracoviště pro studenty lékařské fakulty.¹⁴⁰

Dá se ovšem předpokládat, že nemocnice vznikaly především ve velkých městech monarchie, zdravotnická péče na vesnicích a menších městečkách zůstávala pravděpodobně i nadále v rukách bylinkářek a ranhojičů, neboť léčba či ošetření od vystudovaného lékaře byla pro většinu obyvatel nejspíše finančně nedostupná.

Tabulka 7 Medicína

aspirin	lék
fáč	mešuge
felčar	mindrák
flastr	<i>mozol</i>
francovka	<i>pastilka</i>
furunkl	rentgen
hexenšus/hexenšús	šalvěj
chám	šilhat
chinin	šišvorec
infarkt	špitál
kafr	tableta
kapilára	traňk
kapsle	utrých
kurýrovat	vajnštejn

Z ostatních vědních oborů lze podle jazykových dokladů usuzovat také na rozvoj chemie, spojené prakticky rovněž s hutním průmyslem (*celulóza, ester, fosfor, glukóza, chemikálie, křída, líh, tuha*) a matematiky, zejména geometrie (*koule, kvádr, krychle, rýsovat*).

4.2.1.6 Obchod

K častým kontaktům mezi mluvčími různých jazyků docházelo také v ekonomické a obchodní sféře, a to i na nadnárodní a mezinárodní úrovni. Svou zásluhu na tom má bezpochyby i spolek obchodních měst Hanza, ve své době jedna z největších a nejvlivnějších ekonomických jednotek na severu dnešního Německa. Díky vzájemným obchodním stykům s hanzovními městy se na naše území dostalo

¹⁴⁰ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 126-128

během 13. a 14. století i luxusní a exotické zboží dovážené loděmi z dalekého Orientu, přičemž názvy cizokrajných potravin, neznámých tvorů a jiného zboží¹⁴¹, jakož i terminologie týkající se druhů plavidel a jejich částí přispěly k dalšímu obohacování tehdejší slovní zásoby.

Spolu s rozvojem prodeje a nákupu mezi obchodníky z různě mluvících oblastí bylo nutné klasifikovat i měrné jednotky plošné, duté, délkové i kubické pro různé druhy zboží, přejímány byly rovněž názvy a druhy cizích měn a platidel (*bankocetle, fenik, grešle, haléř, krejcar, tolar*). Přejaty byly také termíny ekonomické týkající se obchodních dokumentů, lhůt, zápisů a podmínek. Zajímavostí je, že už tehdy měla některá přejatá slova označující hlavně nekvalitní, laciné zboží nebo podvodné či nekalé jednání citově zabarvený význam, který si mnohá z nich dochovala až do dnešní doby (*aušus, frc, šmejď, šmelina*).

Tabulka 8 Přejímky z oblastí ekonomiky, obchodu a lodní dopravy¹⁴²

abonent	frišt	látro
apretura	handl	lot
aprovizace	hauzírovat	máz
artikl	jarmark	pinta
aušus	kajuta	póvl ¹⁴³
bagatel/pakatel	<i>kapitál</i>	rabat
<i>bankrot</i>	kaplovat	ráhno/rahno
<i>bárka</i>	kasa	rejda
bilance	kasírovat	stůček/stůček
blanket	ke'as	šajn
bukanýr	<i>konjunktura</i>	šalupa
celpret	<i>korveta</i>	šek
cifra	koštovat ¹⁴⁴	šíbr
clo	koupit/kupovat	šmejď
coul	krach	šmelina
<i>dividenda</i>	krám	šmírbuch
<i>fabrika</i>	krejcar	tucet
<i>faktura</i>	kšeft	tuna
<i>falírovat</i>	kunčaft/kunčoft ¹⁴⁵	váha

¹⁴¹ Jedná se hlavně o názvy ovoce a zvířat, např. „velbloud“, „lev“, „šimpanz“, „tabák“, „datle“, „pavián“, „kakadu“, „meloun“, „citron“, „pomeranč“, „mandarinka“; výjimku tvoří snad jen „mouřenín“ a „mahagon“.

¹⁴² NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch*. 2004. s. 105-537

¹⁴³ Ve významu „levné, méněcenné zboží“.

¹⁴⁴ Ve významu „ochutnávat“ i „stát“ (z něm. „kosten“).

¹⁴⁵ Také varianta „kunšaft“/„kunšoft“.

<i>finance</i>	kvelb	věrtel
<i>flotila</i>	kvituňk	vrak
<i>fond</i>	kýl	
frc	lán	
holba	paušál	

4.2.1.7 Kultura, móda a volný čas

Nejvíce přejatých slov z oblasti kulturních kontaktů se týká oděvnictví a šití, do české slovní zásoby se dostaly zejména názvy drahých i obyčejných látek a jejich speciálních úprav, označení pro části oděvů nebo pro oblečení specifické pro určité povolání nebo hodnost, způsoby jejich zdobení, šicí potřeby, drobné ozdůbky i vzácné šperky. Vzhledem k tomu, že podle uvedených údajů převažují mezi doplňky a druhy látek především ty dražší a vznešenější, používané hlavně pro oděvy šlechticů a panstva, lze předpokládat, že k přejímání módních výrazů docházelo spíše v prostředí tehdejších elit, pro které byly nové trendy nebo luxusnější zboží snáze dostupné. Přestože se aristokracie vždy snažila svým zevnějškem a oděvem výrazně odlišovat od prostého lidu, docházelo i přes četné zákazy a nařízení nabádající k střídmosti v odívání k napodobování stylu panských šatů, a to zejména u měšťanů a měšťanek.¹⁴⁶ Postupně se tyto prvky staly běžnou součástí každodenních oděvů. Naopak názvy pro pracovní úbory a jejich případné části či zdobení se opět vztahují hlavně k vojenství nebo hornictví jakožto rozvíjenému a důležitému průmyslovému odvětví, neboť nižší sociální vrstvy nepřebíraly v takové míře nejnovější módní trendy, i proto, že na vesnici se upřednostňovala především praktičnost a trvanlivost pro práci a každodenní nošení, neboť pořízení nového oděvu bylo nákladné. Ošacení bylo díky rozvinutému manufakturnímu textilnímu průmyslu často zhotovováno podomácku a z domácích zdrojů textilu, jednotlivé kusy oděvů se vyráběly především z různých druhů sukna, lněných a vlněných látek, pláten a ostatních tkanin, později z bavlny.¹⁴⁷

Z vesnického oděvu v některých krajích lze narozdíl od módy městské vyčíst i některé drobné detaily typické pro oděv konkrétního národa (např. barva „českého“ a „německého“ kabátu, typ klobouku, ženská úprava hlavy specifická pro určitou

¹⁴⁶ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s 175

¹⁴⁷ Tamtéž. s. 178-180

národnost).¹⁴⁸ Nejen národnostní, ale i krajové rozdíly jsou pak reprezentovány na barvách, výzdobě a zpracování slavnostních krojů.

Tabulka 9 Přejímky z oblasti oděvnictví, doplňků a šicích potřeb¹⁴⁹

bavlna	kartoun	porta/borta
briliant	klenot	puk
brkvant	kloc	pumpky
brokát	<i>klot/glot</i>	punčocha
brož	kment	rantl
<i>ceta/cetka</i>	knoflík	rubín
cvikl	<i>konfekce</i>	sako
cvok	kramflek	sámek
<i>cylindr</i>	kravata	samet
čapka	krejzl	sichrhajcka
démant	krempa	stůček/štůček
dirndl	<i>krep</i>	šál
drilich	krumplovat	šarlat
fěrtuch/fěrtuch	kšanda	šat
filc	kšilt	šátro
filigrán	kulma	šerpa
<i>flanel</i>	kytle/kytlice	šláfrok
flauš	lacl	šminka
flígr	lajbl	šmuk
flitr	<i>lampas</i>	šněrovat
flór	livrej	šnyt
<i>frak</i>	lokna	šos
<i>galoše</i>	mantl	špendlík
hazuka	<i>manžeta</i>	šperk
hedvábí	mašle	špulka
hermelín	<i>móda</i>	štepovat
holčucha	<i>model</i>	štrikovat
<i>hučka</i>	<i>mušelín/mušlín</i>	štulpa/štulpna
jégrovky	pantofel	taft
jupka	<i>paráda</i>	treta/tretka
kamaše	pentle	turban
kamrhol	perkytle	<i>uniforma</i>
kanafas	<i>perla</i>	vesta
kapuce	piglovat	
kaput	plyš	

¹⁴⁸ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 181

¹⁴⁹ NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch*. 2004. s. 105-537

Překvapivě bohatá je česká slovní zásoba na původně německé výrazy z oblasti hudby a hudebních nástrojů. Přejaty byly i názvy některých staročeských tanců, dnes už neznámých, rovněž některé hudební nástroje jsou dnes již nazývány jinak. Hudba byla velice rozšířená a provázela mnohé zásadní i všední životní události. Hudebníci nacházeli uplatnění jako vojenští nebo městští trubači, kostelní varhaníci, kantoři, potulní šumaři nebo ve dvorských či šlechtických kapelách. Na českých školách tvořila hudba, tedy zpěv i hra na hudební nástroj, důležitou součást každodenní výuky, neboť hudební produkce i komponování nových skladeb byly vítaným přivýdělkem k mnoha zaměstnáním, zejména však k učitelskému. Hudba i zpěv nacházela své místo v kostelech a na farách jako doprovod kázání, mší a církevních obřadů, kantoři často skládali vlastní hudbu, tzv. pastorely, nebo vesnické zpěvohry k pobavení či poučení, byly zhudebňovány české lidové texty nebo vlastní básně. Lidové písně se staly důležitými nositeli české kultury a českého jazyka. Díky povinné školní docházce zavedené Marií Terezií a pravidelné hudební výuce byla znalost hry alespoň na jeden hudební nástroj značně rozšířena a přispívala tak k šíření české lidové kultury. S josefínskými reformami, které vyzdvihovaly především praktické směřování školství, hudba i jiné umění jako vyučované předměty ze škol postupně vymizely.¹⁵⁰

Mezi oblíbené hry patřily nejspíše karetní hry a kostky, ovšem i zde mnoho výrazů nebo pojmenování již zaniklo, z ostatních přejatých her přetrvaly do dnešních dnů šachy. Ostatní přejímky se týkají z velké části divadla, divadelních představení a karnevalů.

Zdá se, že zejména v oblasti zábavy docházelo k obohacování slovní zásoby o přejaté výrazy ve všech vrstvách sociálního spektra, o čemž svědčí například *cimbál*, *flašinet*, *tajč* jako zástupci vesnické kultury na straně jedné a *spinet*, *loutna*, *šachy* jako způsob trávení volného času vyšších společenských tříd na straně druhé. Toto zjištění názorně demonstruje společné a společenské soužití členů různých jazykových společenství a sdílení stejné kultury v rámci jednoho území. O míšení české a německé kultury i u dětského obyvatelstva svědčí i přejímání pohádkových postav (*hastrman*, *kašpárek*, *skřítek*, *trol*) a postav z pověstí, legend nebo mýtů (*perchta/peruchta*, *valkýra*).

---

¹⁵⁰ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 265-268

Tabulka 10 Přejímky z oblasti hudby, zábavy a her¹⁵¹

hudba:	špílman	ostatní:
bál	šumař	biedermeier
balada	tajč	burleska
cimbál	<i>tambor</i>	harlekýn
<i>fanfára</i>	tanec	kejklíř
fidlat	trouba	los
flašinet	trumpeta	loterie
flátorna	tuš	manšaft/mančaft
flétna	virbl	maska
flíglhorna	virblovat	<i>maškara</i>
<i>furiant</i>		mat
harfa	karty:	mumraj/mumrej
<i>hoboj/oboe</i>	cvík	role
horna	eso	rošáda/rocháda
hudlař	faleš	šach/šachy
kapelník	ferbl	šmíra
klavír	fixlovat	špektákl
koncert	flus	tágo
lejchěř	kibic	tajtrlík
loutna	pikel	tatrman
minnesang	ramšl	tingltangl
<i>muzikant</i>	skat	tyátr
pozoun	taroky	vrhcáby
rej	touš	
singspiel	trumf	
spinet		

4.2.1.8 Kuchyně

Zásadní novinkou pro stravu nejen nižších vrstev bylo zařazení brambor. Zatímco v některých částech monarchie byly plodinou známou a různě upravovanou, jinde pěstovány nebyly nebo byly používány jako krmivo pro hospodářská zvířata. Přestože jsou brambory nenáročné na kvalitu půdy a mají všestranné využití, základní potravinou zůstávaly pro většinu obyvatel různé druhy obilovin.¹⁵² I na základě přejatých slov lze usuzovat na časté používání špaldy, pohanky nebo jáhel, které se přidávaly do polévek nebo do pečiva, případně se z nich vařily kaše.

¹⁵¹ NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch*. 2004. s. 105-537

¹⁵² *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 168-169

Podle jazykových dokladů se lze domnívat, že hlavní složka každodenního stravování byla zastoupena zejména různými druhy sladkého i slaného pečiva (i svátečního) a rostlinnou stravou, o čemž svědčí mnoho přejatých výrazů pro ovoce a zeleninu a také pro bylinky a domácí druhy koření. Maso se jedlo (přínejmenším u chudších vrstev) jen o svátcích, oslavách nebo po zabijačkách. Zajímavé je, že ani drůbež nebyla na vesnicích častým nedělním obědem, neboť byla určena primárně na trh nebo jako naturální dávky vrchnosti.¹⁵³

Protože byly vesnické domácnosti potravinově víceméně samostatné a pěstovaly převážně tradiční a známé plodiny, byly přejímány výrazy spíše pro dražší zboží, které si mohly dovolit na trzích koupit zámožnější společenské vrstvy. Mezi tyto produkty patří často dovážené potraviny a exotické plodiny jako například *mandle* nebo *rýže* a cizokrajné druhy koření, z domácích výrobků různé sladkosti. v měšťanských kuchyních se objevují i nové druhy úpravy pokrmů jako je restování, rožnění, smažení nebo dušení nebo příprava na sporácích místo v pecích a krbech.¹⁵⁴

Tabulka 11 Potraviny a kuchyňské úpravy¹⁵⁵

<i>absint</i>	knedlík	pumprník/pumperník
ančovička/ančovka ¹⁵⁶	<i>kompot</i>	punč
<i>anýz</i>	koriandr	<i>rebarbora</i>
bluma	koštovat	restovat
brambor	<i>kotleta</i>	<i>routa</i>
buřt	kremrole	rybíz
calta	krondorfka	ryngle
celer	<i>krůta</i>	rýže
cibéba	kvedlat/kvedlovat	ředkev
cibule	kysibelka	salát
cicvár	lák	sekt
cikorie/cikorka	<i>langusta</i>	<i>sirup</i>
cizrna	lékořice	soda
cukr	<i>lektvar</i>	sulc
cukrkandl	libeček	<i>šafrán</i>
cukrle	lilek	šalotka
<i>debužírovat</i>	limonáda	škeble
dort	lógr	šláftruňk

¹⁵³ *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 172

¹⁵⁴ *Tamtéž*. s. 173

¹⁵⁵ NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch*. 2004. s. 105-537

¹⁵⁶ Také varianta „anšovička“ a „anšovka“.

dranžírovat	mandle	šnaps/šňaps
<i>eidam</i>	marcipán	šnytлік
ementál	<i>marmeláda</i>	špalda
erteple	miřík	špargl
farkle	morek	špek
fašírka	mošt	špekvuřt/špekbuřt
fazole/fazol	muškát	špenát
gábl	nok	špíz
<i>granát</i>	nudle	špric
hejduše	olej	štola
herynek	oplatka	štrúdl
<i>heřmáněk</i>	pajšl	šunka
hrozinka/rozinka	<i>pampuška</i>	šunknfleky
humr	pastrnák	truňk
chléb	paštika	tuřín
<i>kafe</i>	pendrek	<i>tymián</i>
<i>kantýna</i>	petržel	vafle
kapusta	pfefrminc	varhule
<i>karbanátek</i>	pišingr	varmuže
karfiol	piškot	veka
kedluben/kedlubna	preclík	vuřt
kerblík	prejt	žemle

Vedle piva bylo častým nápojem tuzemské i zahraniční víno, o oblibě vinařství svědčí i přejaté názvy odrůd a druhů vín (*muškát*, *ryzlink*, *tramín*, *vermut*) a několik odborných termínů (*fazar*, *reflink*). Ostatní alkoholické nápoje různého druhu jsou podle jazykových dat souhrnně označovány jako *truňk*.

4.2.1.9 Každodenní život

V mluvě každodenního života se vyskytovalo a dodnes vyskytuje mnoho slov pocházejících původně z němčiny. Přebírány byly především názvy a pojmenování pro různé typy obytných i hospodářských budov a přístaveb, jejich částí, jednotlivých místností a vybavení, označení pro přístroje a drobné předměty denní potřeby, běžné nádoby, náčiní i textil. Vyskytují se také přejímky vztahující se k chovu hospodářských zvířat a jejich obstarávání a výrazy pro hospodářské a jiné povozy.

Tabulka 12 Vybavení domácnosti, věci denní potřeby, okolní svět¹⁵⁷

balík	kotel	skýva
<i>bečka</i>	kredenc	spíže
bochník	kuchyně	sporák
bouda	láhev	stodola
cícha/cejcha	lajntuch	šejdovna
cíp	lampa	šemlice
deka	lano	škapulíř
drát	lavor	škop
fajfka	loch	šlajsna
fald	loktuše	šlehat
flaška	lustr	šlichta
fortna	mandl	šňůra
futr	máry	špagát
geltna/keltna	mlýn	špejchar
grunt	<i>mozol</i>	špunt
hadr	moždíř/hmoždíř	šrajtofle
hák	pánev	šrám
<i>haluzna</i>	parketa	šrot
hantuch	peníz	štangle
chlév	petlice	štrozok
chýše	pila	tác
kabela	<i>plachta</i>	táfle
kalich	plaňka	talíř
kamrlík	plotna	taška
kára	podloubí	tepich
kastlík	polštář	troky
kastrol	<i>puclák/punclák</i>	truhla
kašna	putna	trychtýř
kbelík	pytel	tygl
knejp	<i>radvanec</i>	váček
knot	rám	valcha
koflík	rendlík	vana
<i>komín</i>	řetěz	<i>varovat</i>
komnata	sajtna	žejdlík
<i>komora</i>	<i>sak</i>	židle
konev	sesle	žok
korbel	skříň	žumpa

¹⁵⁷ NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch*. 2004. s. 105-537

Mnohé z těchto přejímek se běžně používají bez změny významu dodnes a jsou zcela začleněny do české spisovné slovní zásoby, některé jsou typické pro obecnou češtinu. Tato skutečnost reprezentuje vysokou frekvenci relativně intimních česko-německých kontaktů po dlouhý časový úsek, neboť proces integrace slov cizího původu jako výrazů zdomácnělých do vrstvy spisovného jazyka není otázkou jedné generace - značí nejen akceptování, ale bezvýhradné přijetí cizích elementů do mateřského jazyka.

Rovněž byla přejímána některá pojmenování pro domácí i cizokrajné stromy, květiny a živočichy, relativně hojně jsou zastoupena i psí plemena. Opět se ve většině případech jedná o slova zdomácnělá a dodnes používaná.

Tabulka 13 Rostliny a zvířata¹⁵⁸

ajbiš	kamzík	pštros
bachna	kapoun	puďl
<i>bambus</i>	kontryhel	puškvorec
barvínek	krab	ramlík
bažant	<i>krunýř</i>	remízek
borka	<i>kukla</i>	rorejs/rorýs
<i>brundibál/brundibár</i>	levhart	<i>routa</i>
buk	limba	<i>růže</i>
cemr	makrela	šelma
cínie	mamut	šiml
čuba	mlok	<i>škorpión</i>
dobrman	mopslík	šnek
<i>doga</i>	<i>moskyt</i>	<i>špaček</i>
drabař	mušle	špic
<i>dromedár</i>	<i>narcis</i>	šprot/šprota
<i>fiala</i>	oseľ	šváb
fretka	pampeliška	<i>trylek</i>
herka	páv	tulipán
jasmín	pinč	<i>tuňák</i>
<i>javor</i>	platejs/platýs	vika/vikev
jilm	pražma	

¹⁵⁸ NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch*. 2004. s. 105-537

4.2.1.10 Ostatní oblasti přejímání

Následující přejímky již nelze zařadit do větších tematických celků, mají však význam pro dokreslení stavu tehdejší společnosti a zejména pro současný český jazyk, protože se zde vyskytují výrazy živé a především v obecné, hovorové a slangové češtině běžně používané.

O velmi úzkém česko-německém soužití vypovídají přejatá zvolání a citoslovce jako například *hurá*, *himmlaudon*, *hergot*, *jeminkote*, *marš*, *pfuj tajfl/fuj tajfl*, *paf* a mnohé výrazy používané v českých souslovích¹⁵⁹:

Bude to hotovo *ajncvaj*. Dej si *bacha*. Cesta se kroutila *cikcak*. Roztrhal to na *cimprcampr*. Kabát sedí trochu *fest*. Nestačil mu na to *fištrón*. Mám *fofr*. Střecha je teď *fungl/funkl* nová. Ten klacek mě *furt* zlobí. Nemá k tomu *grif*. Šel tam jen z *hecu*. To je *holt* něco jiného. A *just* to neřeknu! Je trochu *kách*. Nezapírejte a *kápněte* božskou. Udělal *kiks*. To by se mi *kór/kor* stýskalo. Má náramný *kvalt*. Co bylo, je vymazáno a jsme si *kvit*. Že dítě večer nastydne? *Láryfáry!* Byl to jeho *majstrštyk*. Má z toho všeho v hlavě *mišmaš*. Má prostě *pech*. Je úplně *plonk*. Musí se dát do *pucu*. Chytil ho *rapl*. Má *recht*./Není mu nic dost *recht*. Sebral *sakumpak* všechno, co měl, a odjel. Je to *sichr*. Nemá o tom ani *šajn/šajnu*. Šlo mu to *šejdrem*. Dostal se do pěkné *šlamastyky*. Kdy už bude *šlus*? Autobusy jely na pateru *štreku*. Žena je *šús*¹⁶⁰, nemá rozum. Jsem *švorc* jako pikové eso. Měla s ním *techtle mechtle*. Všechno bylo v *trapu*. Odjela na *truc* matce. Nedělej si z nás *špumprnádle/špumprnákle!* Ta ženská by byla *štont* sem dojít. Nebyl zvyklý žádné *štrapáci*.

Ačkoliv se jedná v některých případech o výrazy dnes už spíše zastaralé, stále mají své místo v běžné komunikaci rodilých mluvčích češtiny jako ustálená spojení, která jsou zažitá a obvykle všeobecně srozumitelná napříč generacemi.

O společenské interakci a nejspíš i o vzájemných sympatiích mezi českým a německým obyvatelstvem a podobným náhledem na způsob trávení volného času a zábavu se lze přesvědčit z přejatých slov týkajících se pohostinství, neboť dokládají

¹⁵⁹ Příklady uvedeny podle SSJČ. [online] cit. 22.3. 2014

¹⁶⁰ Zde podle SSJČ ve významu „zbrklý, potrhlý, pomatený člověk, pomatenec“, používá se i ve sportovním slangu pro „prudký přímý sjezd (bez brzdění) na lyžích“ - Sjel kopec šusem.

vskutku přátelský sousedský kontakt: *knajpa, kocanda, lokál, pajzl, pančovat, putyka, rauš, runda, špelunka/špeluňka, štamgast, štamprle, tuzér*.

Kromě toho byla však přejímána rovněž označení pro různé typy postav, většinou se ovšem jednalo o charaktery značně negativní - šlo o všelijaké podvodníky, darebáky a pejorativní až vulgární výrazy pro jednotlivce i skupiny: *enšpígl, floutek, fracek/frocek, frajle, fuchtle, gauner, habán, hadrlump, hajzl, hochštapler, lump, kripl, ksindl, kujón, kverulant, lůza/luza, machr, mešuge, mezulán, moula, pakáž, panchart/parchant, pimprle, rabiát/rabiák, raubíř, šamstr, šlendrián, šmudla/šmudlík, špicl, špion, štramák, šunt, tajtrlík, titěra, trotl, trulant*. Rovněž z tohoto okruhu přejímek se jich dodnes mnoho používá v původním významu, tedy jako nadávky nebo slova ve větší či menší míře hanlivá.

Přestože jsou mezi přejatými výrazy největším podílem zastoupena podstatná jména, byla v rámci česko-německých kontaktů do české slovní zásoby integrována i některá slovesa, jež si však mnohdy ponechala jistou podobnost se svým německým originálem: *biflovat (se), burcovat, buzerovat, couvat/couvnout, cupovat, fajrovat, fídlat, frizírovat, frotýrovat, haprovat, helpnout, huntovat, hýčkat, hýřit, kafrat, kopírovat, klapat, kopírovat, koukat se, kráglovat, lajstnout si, lavírovat, lifrovat, masírovat, merčit, muset, pasírovat, pasovat, pašovat, pauzírovat, planýrovat, plundrovat, pucovat, rabovat, ráčkovat, rafat, rajcovat, rajtovat, šacovat, šantročit, šlehat, šmajchlovat se, špacírovat, špehovat, špekulírovat, šponovat, šprajcovat (se), šprýmovat, štelovat, štupovat, štymovat, trefit, troufat, vandrovat, viklat se, vinšovat/vinčovat, vyšisovat*. Proto také většina těchto přejímek patří spíše do obecné a slangové češtiny než do spisovného jazyka.

4.2.2 Expresivita

Z výše uvedených jazykových dokladů je patrné, že mnohá přejatá slova získávají po integraci do běžné slovní zásoby určitou míru expresivity. Expresivita je definována jako *citový vztah, citové zaujetí mluvčího vyjádřené různými jazykovými prostředky; citové zabarvení*.¹⁶¹ Expresivní výrazy vznikají spíše použitím v spontánním mluveném jazyce,¹⁶² který dovoluje za účelem získání pozornosti posluchače větší odchylky od normy a pružněji reaguje také na pronikání a případnou

¹⁶¹ SSJČ. [online] cit. 5.4. 2014

¹⁶² ZIMA, J. *Expresivita slova v současné češtině*. 1961. s. 9

integraci cizích nebo nových a nezvykle použitých jazykových prvků, ačkoliv s nástupem moderních technologií a rozvojem neformální komunikace prostřednictvím sociálních sítí, emailem a SMS zprávami v současné době pronikají expresivní výrazy stále více i do jazyka psaného.

Nejzjevněji se expresivita projevuje u slov obsahujících určité nápadné hláskové skupiny nebo to jsou výrazy složené určitým neobvyklým způsobem, například opakováním (tzv. reduplikace). Tato expresivita, zřejmá i bez kontextu a od výrazu neoddělitelná, je nazývána **expresivitou inherentní**. Výrazy nabývající případné expresivní znaky až v závislosti na kontextu, přičemž existuje i jejich neutrální ekvivalent, získávají tzv. **expresivitu adherentní**. Je-li výrazu neutrálního užito v nápadně odlišném jazykovém okolí, lze mluvit o **expresivitě kontextové**, v tomto případě však nedochází ke změně významu; výraz je pocíťován jako expresivní právě proto, že je zasazen do neobvyklého kontextu, do jiné stylistické vrstvy.¹⁶³

Typickým zástupcem expresivní slovní zásoby jsou citoslovce,¹⁶⁴ které svou zvukovou podobou a specifickým vztahem ke skutečnosti přímo vybízejí k vyjádření emocí nebo hodnocení. To platí rovněž pro citoslovce přejatá z němčiny (*fuj/tfuj/pfuj tajfl, paf*), často je zde inherentní expresivita celých citoslovcí doplněna i o expresivní německou hláskovou skupinu (-*pf*-).

Relativně často jsou v přejatých výrazech pocíťovaných jako expresivní zastoupeny výrazy obsahující pro německý jazyk charakteristické hláskové skupiny, které ovšem nejsou pro češtinu typické a působí v českém jazykovém prostředí cize; mezi hláskové skupiny s inherentní expresivitou patří například **šm-**, **šp-**, **št-**, **šk-**: *šmak, šmudla, špelunka/špeluňka, štokrle, štelovat, štrych*; **-ks-**: *ksicht, ksindl, haksna, kiks, piksla*; **-aj-**, **-ej-**: *majlant, majstrštyk, pajzl, sajrajt, šejdrem*; **-yk-**: *fertyk, rychtyk*; **-unk-**: *ordnunk, meldunk*. Běžnějším druhem expresivity u německých přejímek je expresivita adherentní, vzniká často změnou sémantického pole a posunutí významu: *felčar, fidlat, gábl*¹⁶⁵, *handl, katr, krchov, kriminál, kvalt, machr, manýra, merčit, mord, mundúr, nudle*,¹⁶⁶ *partaj, pech, policajt, pucovat*,¹⁶⁷ *punc, salát*¹⁶⁸, *šichta, špitál, trumpeta*.

¹⁶³ ZIMA, J. *Expresivita slova v současné češtině*. 1961. s. 10-11

¹⁶⁴ Tamtéž. s. 35

¹⁶⁵ Zde ve smyslu „jídlo“, „přesnídávka“.

¹⁶⁶ Zde ve smyslu „úzký pokoj“ či „velmi hubený člověk“.

¹⁶⁷ Zde ve smyslu „nadávat“, „hubovat“.

¹⁶⁸ Zde ve smyslu „neschopný, neobratný člověk“ (ve sportovní slangu) či „roztrhaný, neuspořádaný svazek listů“ (např. o učebnici).

Lze se domnívat, že v tomto případě se nejčastěji jedná o dříve běžná a neutrální slova (o čemž svědčí i jejich podoba s německým originálem), která postupem času získala na citovém zabarvení. Naopak nejméně často se lze (snad s výjimkou literatury, kde tyto výrazy slouží zejména k stylizaci děje či charakteru postav) pravděpodobně setkat u německých přejímek s expresivitou kontextovou, neboť slova přejatá z němčiny dříve jsou již obvykle integrována do české slovní zásoby, v opačném případě mnohdy obsahují expresivní hláskové skupiny nebo jsou již mluvčími češtiny vnímána jako výrazy expresivní na základě svého významu. Navíc je tento druh expresivity relativně závislý na vůli a záměru mluvčího a není možné jej dopředu předvídat.

Nabývání expresivity je proces velice složitý a individuální a stejně jako se dynamicky proměňuje jazyk ve vztahu ke společnosti, kde se jej užívá, i posun od neutrality k různým stupňům expresivity odráží dění okolního světa. V česko-německém prostředí docházelo dlouhodobě k jazykovým, politickým, ekonomickým i společenským kontaktům, přičemž většinu času převládal v těchto oblastech německý vliv nad vlivem českým. Český jazyk, český národ i česká kultura byly postupně vytlačovány z politické sféry, z veřejného života, do oblasti moderní vědy pronikl český prvek až ke konci 18. století. Prosazování němčiny na území habsburské monarchie, německy mluvící vrchnost a vládnoucí vrstva, německy řízená státní správa, soudnictví, školství, germanizace neněmeckých národů, to vše jen posílilo negativní postoj Čechů ke všemu německému. K vstřícnějšímu vnímání němčiny nepřispěla ani pozice Německa v obou světových válkách. Negativní emocionální vztah k výrazům přejatým z němčiny se utváří nejen na základě historických politických, hospodářských a sociálních interakcí mezi oběma národy, závisí rovněž na aktuálním vztahu společnosti k německé kultuře či na kvalitě a druhu česko-německých vztahů obecně.¹⁶⁹ Záporný vztah mluvčích k výrazům pocházejícím z jiného jazyka, než je jejich jazyk mateřský a s tím spojené negativně-expresivní vnímání těchto cizích jazykových prvků není však vždy způsobeno pouze mimojazykovými skutečnostmi - jedná se o „univerzální charakteristický rys integračního procesu přejímek“.¹⁷⁰

---

¹⁶⁹ NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch*. 2004. s. 77

¹⁷⁰ Tamtéž.

4.2.3 Další vývoj jazyka

Slovní zásoba je část jazyka velmi dynamická a proměnlivá a lze tedy očekávat přejímání, tvoření a skládání nových slov a jejich integraci, stejně tak jako posuny významů, způsobů užití nebo zanikání výrazů starších. Protože jazyk odráží stav společnosti, vědecký pokrok i sociální vazby, je nezbytné, aby se s modernizací společnosti modernizovala i řeč. Z důvodu nepotřebnosti tak z jazyka postupně mizí výrazy označující zaniklé či zastaralé předměty, pojmy nebo reálie, neboť již není potřeba je pojmenovávat; z těchto výrazů se stávají historismy. V případě češtiny a němčiny jsou historismy hojně zastoupeny například v oblasti vojenské nebo státní správy, což souvisí rovněž s jiným politickým uspořádáním a s nesmírným pokrokem ve zbrojení.

Existují-li v jazyce dva konkurenční výrazy označující jeden pojem, objekt, či stav, může dojít k užívání těchto výrazů v rozdílných komunikačních situacích, v různých tzv. doménách užití. Domény užití se mohou lišit mírou expresivity i nejrůznějšími sociálními faktory, například prostředím, sociálním statutem mluvčího a adresáta, oficiálností projevu atd. Většina germanismů dnes patří mezi stylově příznaková slova, užívaná především v obecné češtině a slangu, pro mnohá existuje konkurenční česká varianta (např. *barák - dům, cálovat - platit, foch - přihrádka, fusekle - ponožka, piksla - plechovka*, atd.) Mnoho původně německých výrazů se zachovalo také díky frazeologii a v ustálených slovních spojeních (viz kap. 1.2.1.10 Ostatní oblasti přejímání).

V souvislosti s oběma světovými válkami prestiž němčiny postupně upadala a zažité přejímky získávaly na expresivitě, zachovány v neutrální podobě zůstaly jen v některé odborné terminologii.¹⁷¹ V současné době má na český jazyk díky internetu a novým technologiím výrazný vliv zejména angličtina, čemuž napomáhá i západní, pro-americké směřování státu. Ovšem díky členství v Evropské unii a možnosti volného pohybu i zaměstnání v rámci Schengenském prostoru česko-německé kontakty opět nabývají na intenzitě a důležitosti a je možné, že jejich těsné sepletí bude v budoucnu opět obnoveno.

---

¹⁷¹ NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch*. 2004. s. 91

5 Závěr

Cílem práce bylo analyzovat význam teoretických úvah o pojmu národa (zejména jeho jazykového vymezení) pro vznik českého národního obrození na konci 18. století, roli jazyka ve společnosti na území habsburské monarchie a pozadí motivace přejímání výrazů z němčiny doplněné o společenský a historický kontext. Dále se práce rovněž zabývala postojem Čechů k německým přejímkám a možným budoucím vývojem jazyka i dalších česko-německých vztahů.

Konec 18. století zasáhla významně Velká francouzská revoluce (1789-1799), která výrazně ovlivnila tehdejší nahlížení na pojmy „*národ*“, „*stát*“ a „*občan*“ a přispěla k uvažování o změně politického zřízení mnoha států v Evropě. Pojem národa, do té doby značně opomíjený, se začíná rovněž vymezovat kromě územní a politické příslušnosti také kulturou a zejména společným jazykem. Teoretické úvahy o povaze národa a jeho charakteristických vlastnostech jsou nesmírně důležité pro chápání různorodého obyvatelstva na českém území jako příslušníků více národů, neboť bez této distinkce nelze položit základy úspěšné identifikace s vlastním národem a vědomí národní sounáležitosti, pocitům ohrožení cizími národy ani následnému národnímu hnutí požadujícímu zlepšení podmínek či zrovnoprávnění pozice vlastního národa s národem jiným.

Pocit příslušnosti k českému národu a český jazyk jako vnější projev této příslušnosti byl v habsburské monarchii potlačován i politickými intervencemi. Za účelem vytvoření jednotného německy mluvícího státu byla vydávána nařízení upravující používání určitého jazyka v určitých situacích (například němčina pro vedení vnitřní agendy úřadů). Vládnoucí rod, rakouští Habsburkové, prosazuje s absolutistickou a centralistickou vládou jako komunikační prostředek veřejné sféry rovněž svůj jazyk - němčinu, oproti soudobé češtině i tradiční latině jazyk živý, kultivovaný, s moderní spisovnou podobou a dostačující terminologií. Právě politické zásahy značně rozšířily germanizaci napříč všemi kontrolovatelnými a prestižními oblastmi společnosti a z němčiny vytvořily jediný nástroj, jímž se zprostředkovává vzdělání nebo sjednává obchod, a který dominuje státní politice i většině kultury. Ne vždy se ovšem tato nařízení důsledně dodržovala. Například ve školství, kde byl od roku 1776 povolen pouze jeden vyučovací jazyk - němčina, se ani o deset let později

venašel jediný kraj, kde by byly všechny školy bez výjimky německé.¹⁷² Tato nedůslednost v prosazování centralistické politiky pomohla zachovat ostrůvky českého jazyka i ve sférách, kam se čeština jinak nedostala, a umožnila později požadovat rovnost češtiny jako druhého zemského jazyka, a tak například i s tím spojené dvojjazyčné vedení státní správy (alespoň při tzv. vnějším styku, tedy při podávání a vyhotovování žádostí) i vyučování v češtině na nižších stupních škol.¹⁷³ Tato pozvolná emancipace českého národa významně posilovala národní sebevědomí, proto jsou v dalších fázích národního obrození kladeny vyšší cíle než jazyková rovnoprávnost - nezávislost politická.

Ačkoliv se první fáze národního obrození (někdy nazývaná také „generace Dobrovského“ či „obranná“, „defenzivní“) zasazovala především o kultivaci českého jazyka, v literárních dílech té doby převládala němčina. Je to způsobeno zejména nejistotou a pochybami obrozeneckých badatelů o úspěchu jejich snažení,¹⁷⁴ ale i stavem tehdejší spisovné češtiny. Od pobělohorské doby byl vývoj češtiny utlumen a naopak do stále více sfér veřejného i soukromého života pronikala němčina. Český jazyk se na konci 18. století omezoval především na běžnou komunikaci uvnitř rodiny, na mluvu prostých lidí, na lidovou tvorbu a nejnižší vesnickou administrativu. Němčina naopak jako jazyk vyučovací, úřední i kulturní umožňovala kromě sdílení nových poznatků v kruzích soudobé inteligence rovněž sociální vzestup, proto byla také relativně ochotně přijímána tam, kde mateřský jazyk bránil jedinci v kariéře či ve zlepšení životní situace. Jazyk a jeho používání v konkrétních situacích se stává důležitým sociálním ukazatelem.

Spolu s růstem gramotnosti všech vrstev obyvatelstva vzniká v této době i poptávka po odpovídající literatuře, což klade také větší důraz na správnost a jednotnost jazyka. Češtinu je třeba zmodernizovat, sjednotit a provedené změny kodifikovat. Na přelomu 18. a 19. století vznikají první teoretická díla zabývající se spisovnou češtinou, vychází mnoho nových gramatik, jsou vydávány česko-německé slovníky i překlady cizích děl s cílem poukázat na vyspělost češtiny a schopnost vyrovnat se ve všech ohledech němčině, stejně jako obrany českého jazyka, které kromě záměru upozornit na stav soudobého jazyka plnily rovněž funkci národně-buditelskou.

---

¹⁷² *Počátky českého národního obrození*. 1990. s. 234

¹⁷³ KŘEN, J. *Konfliktní společenství. Češi a Němci. 1780-1918*. 1990. s. 82-83

¹⁷⁴ *Tamtéž*. s. 56-57

Vedle česky psané literatury jsou vydávány i první české noviny a v divadelnictví se začínají prosazovat české hry.

Dlouhodobé společné soužití českého a německého obyvatelstva na jednom území a faktická dvojjazyčnost tohoto prostředí nutně vedla k vzájemnému ovlivňování jazyků, které se nejviditelněji projevuje přejímáním slov. Vzhledem k dominanci němčiny v administrativě, vojenství a státní i městské správě dochází k nejčastějším mezijazykovým kontaktům právě v těchto oblastech. Přejímány jsou rovněž výrazy pro podporovaná průmyslová odvětví (hornictví a mincovnictví) i již zavedená povolání a používané nástroje. S rozvojem obchodu se na české území dováží i nové a exotické druhy potravin, které česká společnost přijímá i s jejich německými názvy. Prostřednictvím němčiny pronikají do češtiny také nejrůznější výrazy z oblasti kultury, zejména názvy látek a oděvů, hudebních nástrojů i výrazy dalších druhů zábavy. V každodenním životě se vliv němčiny projevuje v názvech domácích potřeb, běžných potravin, kuchyňského vybavení nebo částí obydlí a jiných budov.

Výrazy přejaté později si narozdíl od nejstarších výpůjček, které jsou do české slovní zásoby již plně integrovány, v mnoha případech uchovávají dodnes určitou míru expresivity. Ta je pocitována zejména u výrazů, které obsahují pro češtinu nezvyklé hláskové skupiny nebo u kterých došlo postupem času k posunutí významu. Ačkoliv se může zdát, že negativní vnímání výrazů přejatých z němčiny je zapříčiněno dlouhou německou nadvládou, je možné že se jedná spíše o negativní vnímání obecně všech cizích prvků v českém lexiku a že expresivní náboj německých přejímek se může častějším používáním nebo naopak zastaráváním daných výrazů posouvat směrem k neutralitě nebo zcela ztrácet.

V současné době moderních technologií je český jazyk ovlivňován převážně módní angličtinou, která je prozatím přijímána relativně dobře. Na současný „boom“ angličtiny a její všudypřítomnost rychle zareagovalo rovněž české školství, které zvýšilo nabídku výuky angličtiny (například i formou volitelných kroužků v družině nebo pro předškoláky) na úkor němčiny. I přesto si znalost němčiny zatím drží druhou pozici za zmiňovanou angličtinou, i když v oblíbě jsou nyní i jiné módní jazyky jako například francouzština, španělština, nebo stále vyhledávanější ruština. Ačkoliv je Česká republika stále z velké části obklopena německy mluvícími zeměmi, oblíbenost

němčiny není velká a stále klesá.¹⁷⁵ Přestože je Německo důležitým obchodním partnerem, který zakládá své pobočky i na českém území, má problém sehnat zaměstnance schopné či ochotné komunikovat v němčině, proto v současnosti probíhají různé projekty (například „Němčina pro úspěšnou kariéru“ nebo „Šprechtíme“¹⁷⁶), které mají za úkol připomenout potřebnost ovládnutí německého jazyka a zpopularizovat v Česku jazyk sousedů. Mnohé základní i střední školy navázaly kontakty s německými partnerskými školami, vznikají česko-německé dvojice partnerských měst (například Plzeň - Regensburg; Rokycany - Greiz, Pfinztal) i volnočasové organizace sdružující příslušníky obou sousedních států, kteří se pravidelně setkávají při kulturních a společenských programech (například Tandem, Centrum Bavaria Bohemia). Vzhledem k členství v Evropské unii se rovněž otevírá prostor pro studium i pracovní příležitosti v Německu (viz například projekt „Do Německa na zkušenou“ nebo studijní program Erasmus +). Podporu česko-německých kontaktů poskytuje i Česko-německý fond budoucnosti,¹⁷⁷ který zaštiťuje mnoho projektů setkávání české a německé mládeže, mezi jiným i Česko-německé diskusní fórum, pořadatele každoročních konferencí a diskuzí o česko-německých vztazích.

Význam práce spočívá v přiblížení historických souvislostí a společenského kontextu českoněmeckých jazykových kontaktů v počátcích formování moderního českého národa i moderní češtiny a v hledání příčin současného stavu česko-německých vztahů.

---

¹⁷⁵ *Němčina pro kariéru*. [online] cit. 12.4.2014

¹⁷⁶ Více o projektech na <http://www.goethe.de/ins/cz/prj/jug/spr/csindex.htm>

¹⁷⁷ Více o projektu na <http://www.fondbudoucnosti.cz/>

6 Bibliografie

6.1 Tištěné zdroje

BALBÍN, B.: *Obrana jazyka slovanského, zvláště českého*. Přeložil Dr. Josef Dostál. Praha : Družstvo přátel studia, 1923. 134 s.

BURKE, P. *Jazyky a společenství v raně novověké Evropě*. Přeložila Markéta Křížová. Vyd. 1. Praha : Lidové noviny, 2011. 243 s. ISBN 978-80-7422-069-2 (brož.)

BŮŽEK, v a kol.. *Společnost českých zemí v raném novověku: struktury, identity, konflikty*. Praha: Lidové noviny, 2010. 1025 s. ISBN 978-80-7422-062-3 (váz.)

GELLNER, A. *Národy a nacionalismus*. Přel. Jiří Markus. Praha : Hříbal, 1993. 158 s. ISBN 80-900892-9-1

HORNBY, A. S. *Oxford advanced learner's dictionary of current English*. 8th ed. Oxford : Oxford University Press, 2010. 1796 s. ISBN 978-0-19-479902-7

HROCH, M. *Evropská národní hnutí v 19. století: Společenské předpoklady vzniku novodobých národů*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Svoboda. 1986. 397 s.

HROCH, M. *Na prahu národní existence : touha a skutečnost*. Vyd. 1. Praha : Mladá fronta, 1999. 275 s. ISBN 80-204-0809-6

HROCH, M. *Národy nejsou dílem náhody : příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Vyd. 1. Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 2009. 315 s. ISBN 978-80-7419-010-0 (brož.)

HROCH, M. *V národním zájmu : Požadavky a cíle evropských národních hnutí 19. století v komparativní perspektivě*. Praha : Ústav světových dějin FF UK, 1996. 212 s. ISBN 80-85899-16-7

KŘEN, J. *Konfliktní společenství : Češi a Němci. 1780-1918*. 1. vyd. Praha : Academia, 1990. 508 s. ISBN 80-200-0337-1

NEWERKLA, S. M. *Sprachkontakte Deutsch - Tschechisch - Slowakisch Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen : historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*. Frankfurt am Main: Lang, 2004. 780 s. ISBN 363151753x

Počátky českého národního obrození : společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století. Sestavil Josef Petráň. 1. vyd..Praha : Academia, 1990. 321 s. ISBN 80-200-0061-5

ZIMA, J. *Expresivita slova v současné češtině. Studie lexikologická a stylistická*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1961. 139 s.

6.2 Online zdroje

Bilingvismus. [online]. [cit. 10.4.2014] Dostupné z http://www.bilingvismus.cz/o_bilingvismu.htm

ČAPEK, K. *Marsyas*. Praha : Československý spisovatel, 1984. [online]. [cit. 10.4.2014] Dostupné z <http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/75/46/marsyas.pdf>

FISHMAN, J. A. *Bilingvismus s diglosií a bez diglosie – Diglosie s bilingvismem a bez bilingvismu*. FF UK v Praze. 2008. [online]. [cit. 10.4.2014] Dostupné z http://www.lingvistika.cz/download/preklady/preklad_Fishman.pdf

FORSTER, M. *Johann Gottfried von Herder. The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2008 Edition). Edward N. Zalta (ed.) [online]. [cit. 5.4.2014] Dostupné z <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/herder/>

HERBEN, J. *Matěj V. Kramérius. Osvícenský novinář a buditel. Volné Myšlenky československé v Praze*. 1926. [online]. [cit. 28.3.2014] Dostupné z http://kramerius.mlp.cz/kramerius/MShowPageDoc.do?id=293986&mcp=&author=&s=JPG&p_ind=1&x=0&y=0

Hornictví v českých zemích (III. část) [online] [cit. 1.3.2014] Dostupné z <http://www.zdarbuh.cz/dejiny-hornictvi/historie/hornictvi-v-ceskych-zemich-iii-cast/>

Hornictví v českých zemích (IV. část) [online] [cit. 1.3.2014] Dostupné z <http://www.zdarbuh.cz/dejiny-hornictvi/historie/hornictvi-v-ceskych-zemich-iv-cast/>

JANGL, L. PhDr. *Vývoj odborných hornických názorů do 18. století a začátky odborné literatury*. [online] [cit. 1.3.2014] Dostupné z <http://www.hornictvi.info/cteni/odborlit/odborlit.htm>

KRČMOVÁ, M. *Fonetika*. [online] [cit. 28.2.2014] Dostupné z <http://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js07/fonetika/materialy/index.html>

Kurzinformation über den „Mährischen Ausgleich“ [online] [cit. 1.3.2014] Dostupné z <http://www.mittleeuropa.de/maehr-ausgl01.htm>

MICHÁLEK, E. *O jazyce Kralické bible*. In: Naše řeč, ročník 62. 1979 [online] [cit. 28.2.2014] Dostupné z http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6140#_ftn1

Němčina pro kariéru. [online] [cit. 12.4.2014] Dostupné z <http://www.goethe.de/ins/cz/prj/jug/spr/inf/cs8128941.htm>

NOVÁK, A. *Stručné dějiny literatury české*. Olomouc : R. Promberger. 1946. [online]. [cit. 24.3.2014] Dostupné z <http://kramerius.mlp.cz/kramerius/MShowPageDoc.do?id=661484&mcp=18050&s=JPG&author=>

Pädagogische Hochschule Freiburg. *Vorlesung zur Einführung in die Sprachwissenschaft*. [online] [cit. 28.2.2014] Dostupné z https://home.ph-freiburg.de/jaegerfr/Linguistik/material/Phoneme_und_Grapheme_des_Standarddeutschen.pdf

Paměti Františka J. Vaváka, sousedů a rychtáře milčického. Vydává Jindřich Skopec. Praha : Dědictví svatojanské, 1907 [online]. [cit. 24.3.2014] Dostupné z <http://librihostri.catholica.cz/?a=&z=1>

PÍSKOVÁ, M. *K informativní složce kramářských tisků*. 11. ročník odborné konference Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. 2002. [online]. [cit. 24.3.2014] Dostupné z <http://www.vkol.cz/cs/aktivita/konference-a-odborna-setkani/11--rocnik-odborne-konference/clanek/k-informativni-slozce-kramarskych-tisku/>

SPEICH, D. *Die politische Philosophie der Nation bei Kant, Herder, Fichte und Hegel*. 1997. [online]. [cit. 5.4.2014] Dostupné z http://www.tg.ethz.ch/dokumente/pdf_files/speichnation.pdf

Slovník spisovného jazyka českého. [online] [cit. 5.4.2014] Dostupné z <http://ssjc.ujc.cas.cz/>

TÖLGYESI, T. *Lexikální germanismy v dnešní češtině. Studie kontaktovělingvistická*. 2009. Disertační práce. Pázmány Peter Katolikus Egyetem. Vedoucí práce prof. PhDr. A. Vašíček, CSc. ISBN 978-963-9206-90-8 [online] [cit. 28.2.2014] Dostupné z <http://mek.oszk.hu/08400/08488/08488.pdf>

Vokabulář webový. Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny. [online]. [cit. 2.4.2014] Dostupné z <http://vokabular.ujc.cas.cz/default.aspx>

Zákoník zemský království Českého. Nařízení c. k. ministrů vnitřních záležitostí a práv, dané dne 19. dubna 1880. [online] [cit. 1.3.2014] Dostupné z <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=lbo&datum=18800204&zoom=2&seite=00000034&x=20&y=12>

ZÖLLNER, E. *Geschichte Österreichs: von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München: Odenbourg Verlag, 1990. 727 s. ISBN 3-486-46708-5 [online] [cit. 1.3.2014] Dostupné z http://books.google.cz/books?id=4NGyjatKdKQC&hl=cs&source=gbs_navlinks_s

7 Resumé

The diploma thesis concerns the specific relations among members of the Czech and the German nation, mutual social communication, and the effect of this long-term relationship on the Czech language. The attention is paid especially to the time of originating modern form of nation, i.e. the late 18th and the beginning of the 19th century, the era of the Habsburg Monarchy.

In the thesis, theoretical concepts of nation and nationalism have been introduced, as well as the importance of the individual identification with the particular nation. Perfect understanding of the national character and the role of nation in individual's own life and history is crucial for recognizing and adopting someone as a member of a nation, however, the „correct“ universal definition of this concept is very difficult and this goal has not been reached so far. The identification of an individual with a nation is the first step towards successful national movement.

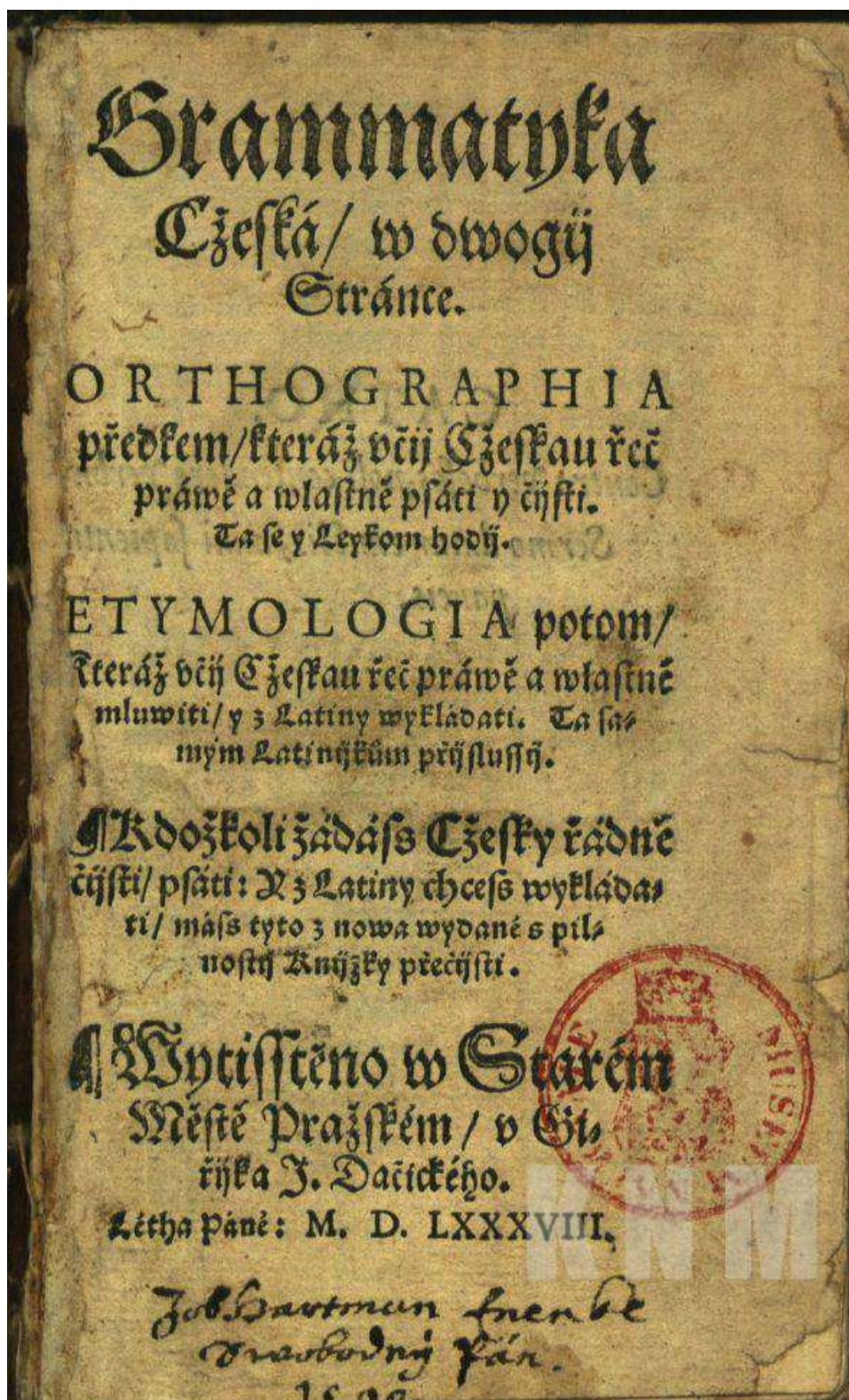
After the Battle of White Mountain in the early 17th century, political as well as social regulations enforced German as the universal national language, common for all inhabitants of the Austrian state, while Czech speaking people and the Czech language were considered as inferior and suitable for lower social classes only. The development of the Czech-written culture had been stopped together with the slowdown in the development of the literary Czech language. As a reaction to this situation, Czech national movement arose whose goal was to emancipate Czech and the Czech nation and make it equal to German by precisising the language, and by creating Czech-written literature, newspapers, and theater. Later, political autonomy was required as well.

The long-term co-existence and mutual influence of German and Czech has led to adoption of many German language units, especially lexical items, into Czech. In the fourth chapter of the thesis, these lexical items are classified into groups according to the area of their origin and use. In these groups, the dominance of German in state administration, military, business, culture, and other specific domains is obviously clear.

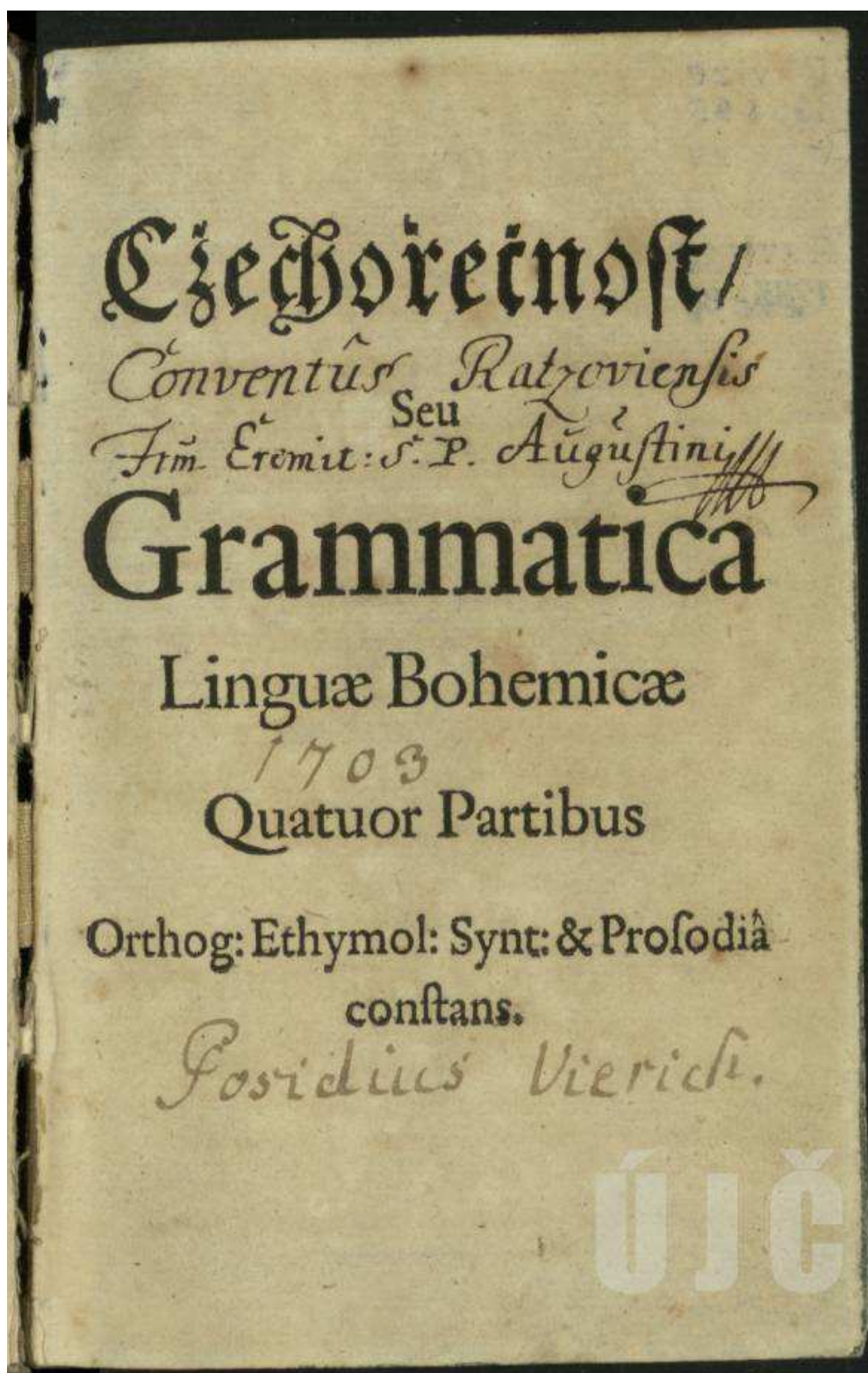
In the conclusion, the historical background is linked with the present situation of German-Czech relations.

8 Přílohy

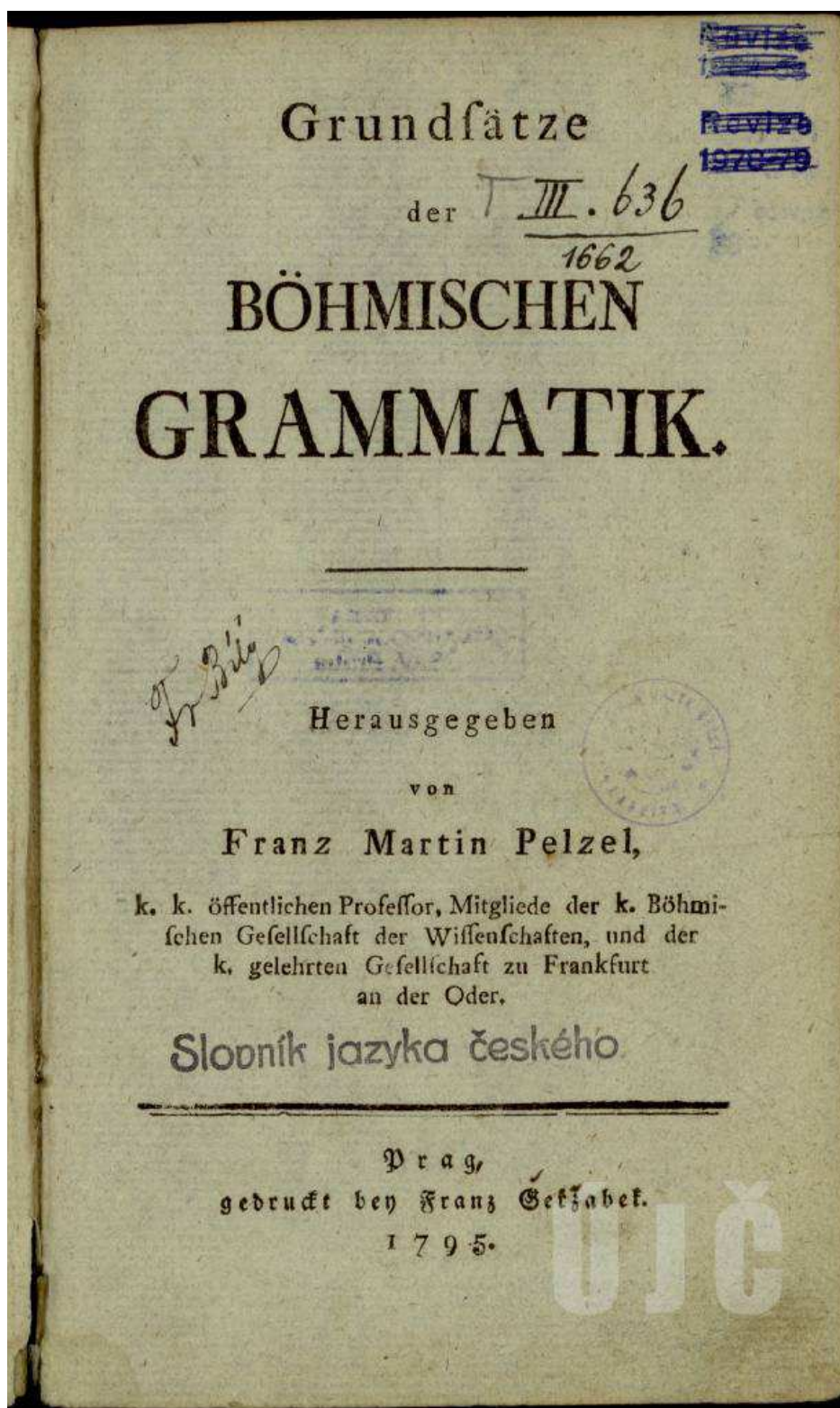
Příloha 1 Titulní strana české gramatiky Beneše Optáta (vydána 1588)

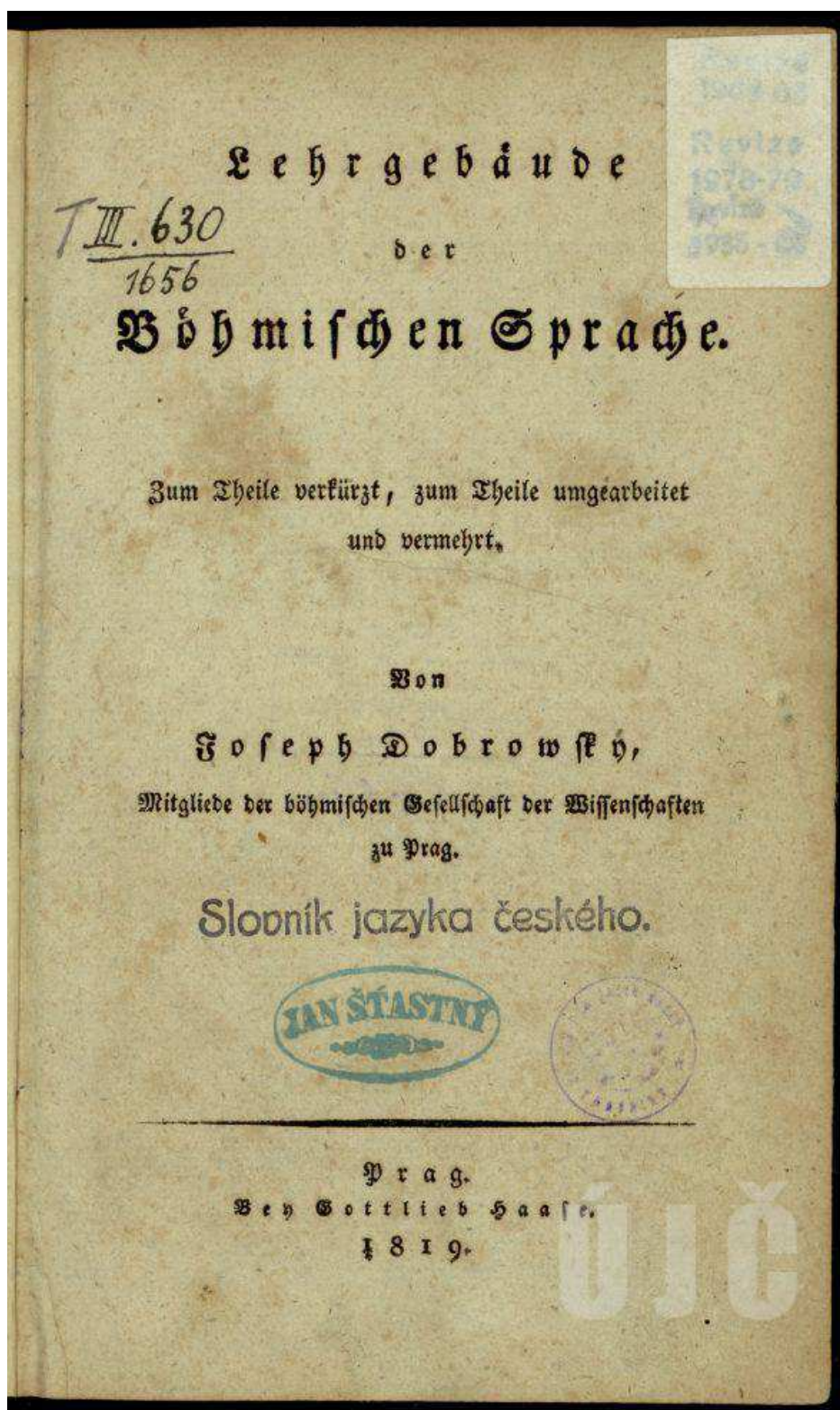
Zdroj: Vokabulář webový. [online]. cit. 12.4.2014. Dostupné z <http://vokabular.ujc.cas.cz/modules/mluvnice/digitalni-kopie-detail/NamGram1588>

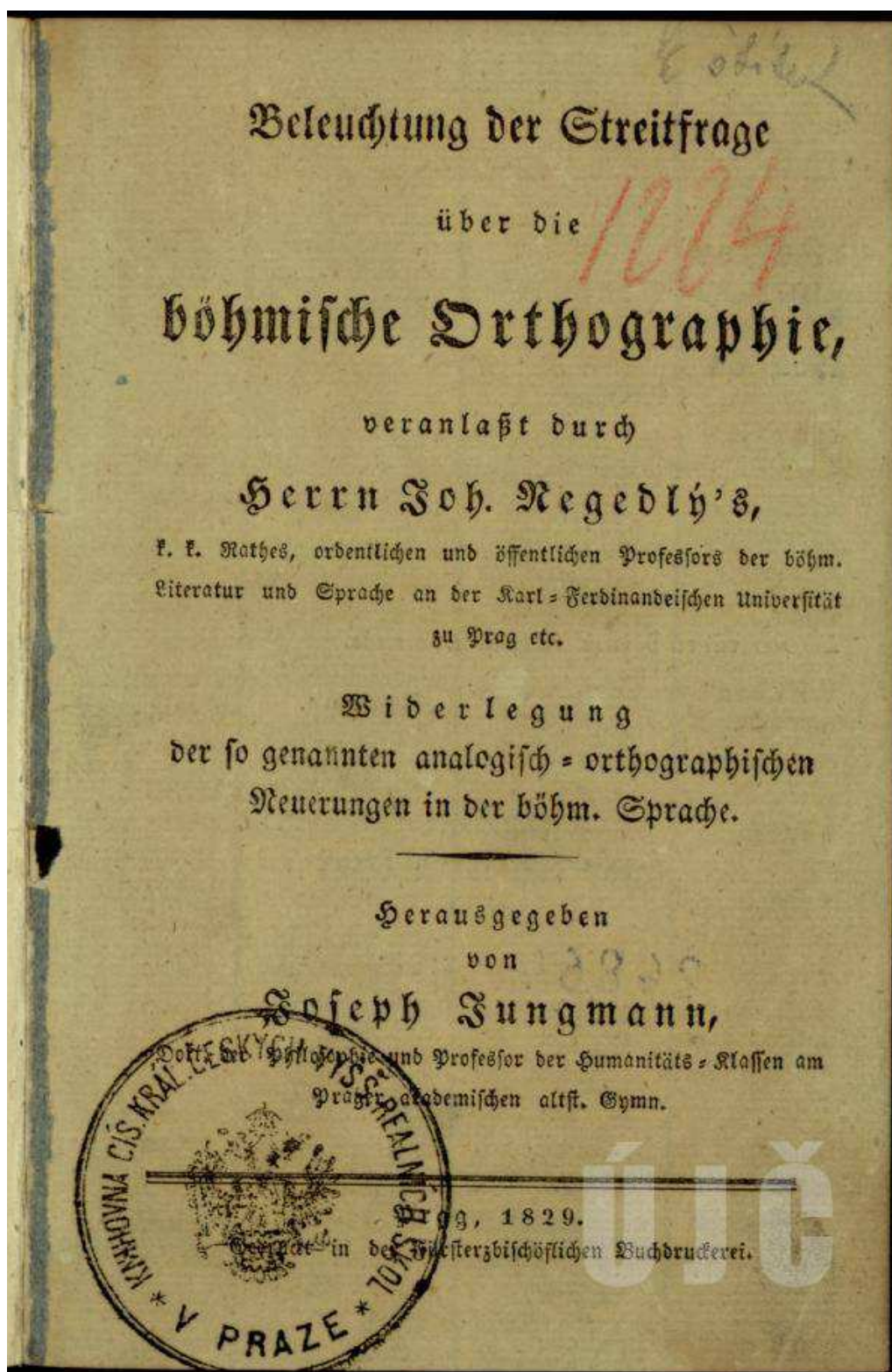
Zdroj: *Vokabulář webový*. [online]. cit. 12.4.2014. Dostupné z <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/RosaGram1672/strana-I%E2%80%93II>

Zdroj: *Vokabulář webový*. [online]. cit. 12.4.2014. Dostupné z <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/PelclGrund1795/strana-II%E2%80%93III>

Zdroj: Vokabulář webový. [online]. cit. 12.4.2014. Dostupné z <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/DobLehr1819/strana-I>

Zdroj: Vokabulář webový. [online]. cit. 12.4.2014. Dostupné z <http://vokabular.ujc.cas.cz/module/mluvnice/digitalni-kopie-detail/JunBeleuch1829/strana-1>

Příloha 6 Gramatika Františka Jana Tomsy (vydána 1782).

Již v tomto díle se Tomsa zabývá myšlenkou české abecedy s diakritikou, kdy je každé české hlásce přiřazeno jedno písmeno. Tištěnou českou abecedu s diakritikou představuje Tomsa o dva roky později v díle *Uvedení k české dobropísebnosti, k užívání českých škol v cí. král. zemích* (1784)

Zdroj: *Vokabulář webový*. [online]. cit. 12.4.2014. Dostupné z <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/TomsaSprach1782/strana-IV%E2%80%93931>

Příloha 7 Kramářská píseň informující o povodni v Pensylvánii, USA (1889)

Nová a pravdivá píseň
o
přehrozně potopě
v Americe v zemi Pensylvanii
na začátku 30. května a na konci
6. června roku 1889,
což se z této písně a v připojeném
popise nejlépe vyrozumí.

Sepsal a vlastním nákladem vydal
Karel Pavlica,
zpěvák z Valašské Meziříčí.

1. Pozastavte se, křesťané, poslyšte věci strašlivé, co vám nyní chci zpívat, hleďte pilný pozor dáti.
2. Roku tisíc osmistého, osmdesát devátého, prvního června měsíce staly se věci strašlivé.
3. V Americkém položení, v zemi Pensylvanii zvané, velké tmy se udělaly, že nic nebylo k vidění.
4. Třetí hodinu s poledne hrom burácel přenáravně, přitom i zemětřesení, že lidé ruce spínali.
5. Přitom obloha nebeská na půli se rozdělila, tři kříže byly k vidění, v způsobu nebeské duhy.
6. Lidé strachem omámeni, Ježíš Maria! volali; ó Matičko Krista Pána, stůj při nás Panno Maria!
7. Tu najednou v okamžení průtrž mračen přenáravná, tři dni, tři noci jen lilo, takže všecko zatopilo.
8. V hlavním městě Johnstovnu střechy dvoupatrových domů, voda mocně přelejvala, všecko sebou všudy brala.

9. V tomto městě zahynulo dvacet tisíc lidu všeho, jenž ve vlnách hned zmizeli, Bůh sám ví kam se poděli.

10. Po celém tomto údolí řeky Conemanghu zvané, statky, dvory a továrny, pryč jsou města i vesnice.

11. Takže dnes není k spatření ani kámen na kameni, jenom rokle a pustiny, ani človíček jediný.

12. V železných hutích Kumbria sedm tisíc lidu všeho, pracovali neustále, zahynulo v této chvíli.

13. Dvacet mil od Johanstovnu, našli živou ženštinu, kteráž na stromě seděla, modlitbu nahlas říkala.

14. Celá obnažena byla, od prudkých vln poraněna, od Boha jest zachráněna, a do města přivežena.

15. Šešlo se k ní lidu mnoho, bohatého i chudého, všickni se jí vyptávali, věděti od ní žádali.

16. Předě všemi k nim pravila, že o ničem nevěděla, jakoby na lůžku spala, modlitbu v ruce držela.

17. Kterou od své maličkosti se svou matkou s pobožností každý den se modlívala, Marii Pannu vzývala.

18. Též u města Bolivaru, mládenec, jenž z Johanstovnu na posteli po vlnách plul, pomozte mě lidi vykřiknul.

19. Z mostu mu provaz hodili, aby ho vysvobodili; křečovitě se ho chytil, tak od smrti zachráněn byl.

20. Z celého toho okolí sedmdesát sedm tisíc lidu všeho zahynulo, v proudu vody hrob našlo.

21. V celém americkém kraji, tu modlitbu si opsali, a do tisku ji podali, na památku lidem dali.

22. Neb za času Noemových o první potopě světa, v starých knihách jsou našli, všichni za pravdu uznali.

23. Že nás Pán Bůh nyní tresce, déle shovívati nechce, pro pýchu, závist, obžerství, smilstvo, jiné nepravosti.

24. A tak křesťané rozmlí, budme v světě trpěliví, snášejme kříž s Kristem Pánem, chceme s ním být v nebi

A m e n.

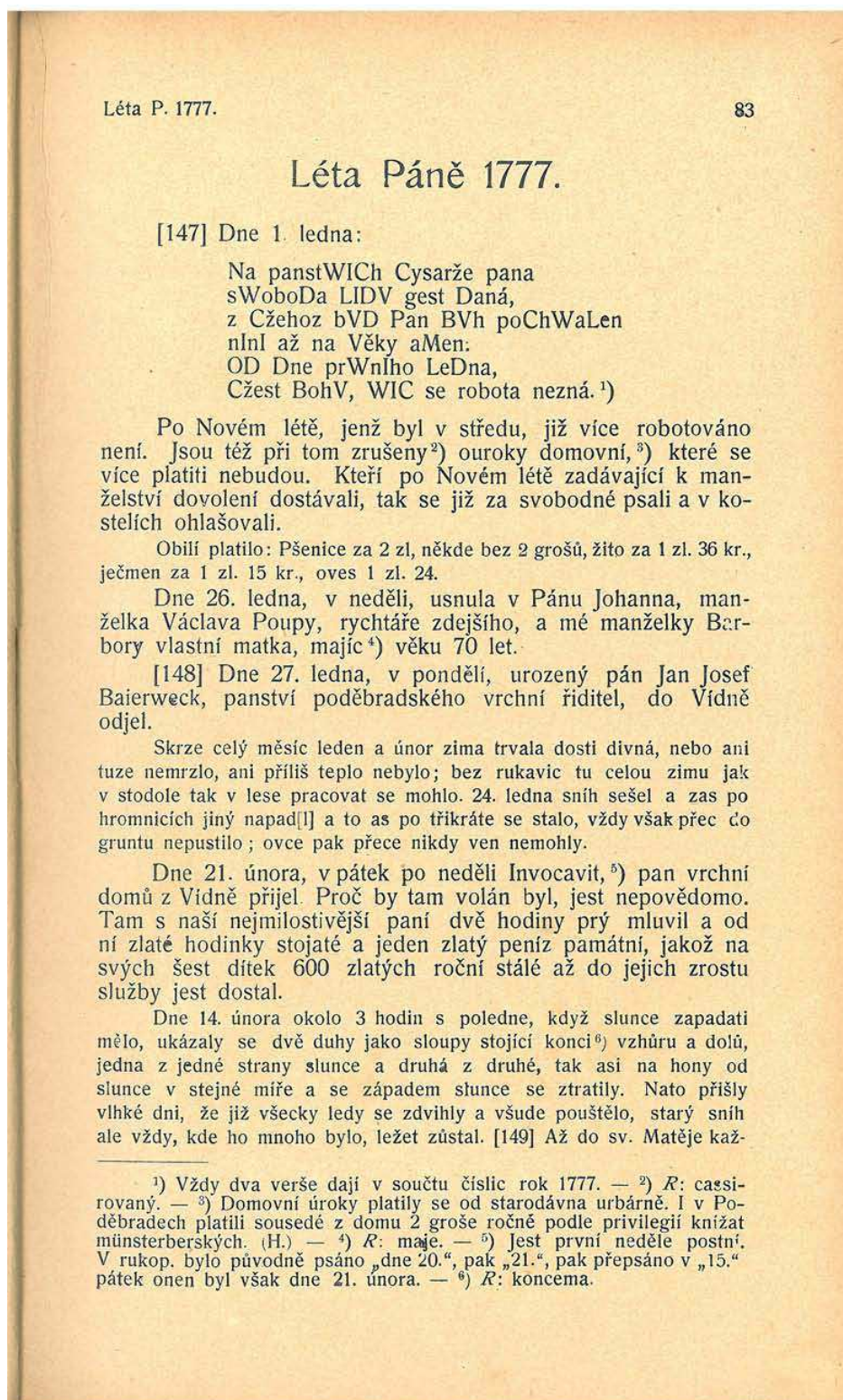
Zdroj: Špalíček. *Digitální knihovna kramářských tisků*. [online]. cit. 12.4.2014.

Dostupné

z http://dbase.aipberoun.cz/spalicek/index.php?request=quick_search&param=&client=&ats=1395830808&mode=&testMode=&sf_queryLine=kram%C3%A1%C5%99sk%C3%BD+tisk&qsf_field=52

Příloha 8 Ukázka z kroniky Františka Jana Vaváka (1741 - 1816)

Kronikové zápisy zachycují veřejné dění v obci i státě i soukromý život pisatele, bývají doplněny o vlastní tvorbu a další informace týkající se hospodářství, počasí, i politických událostí.

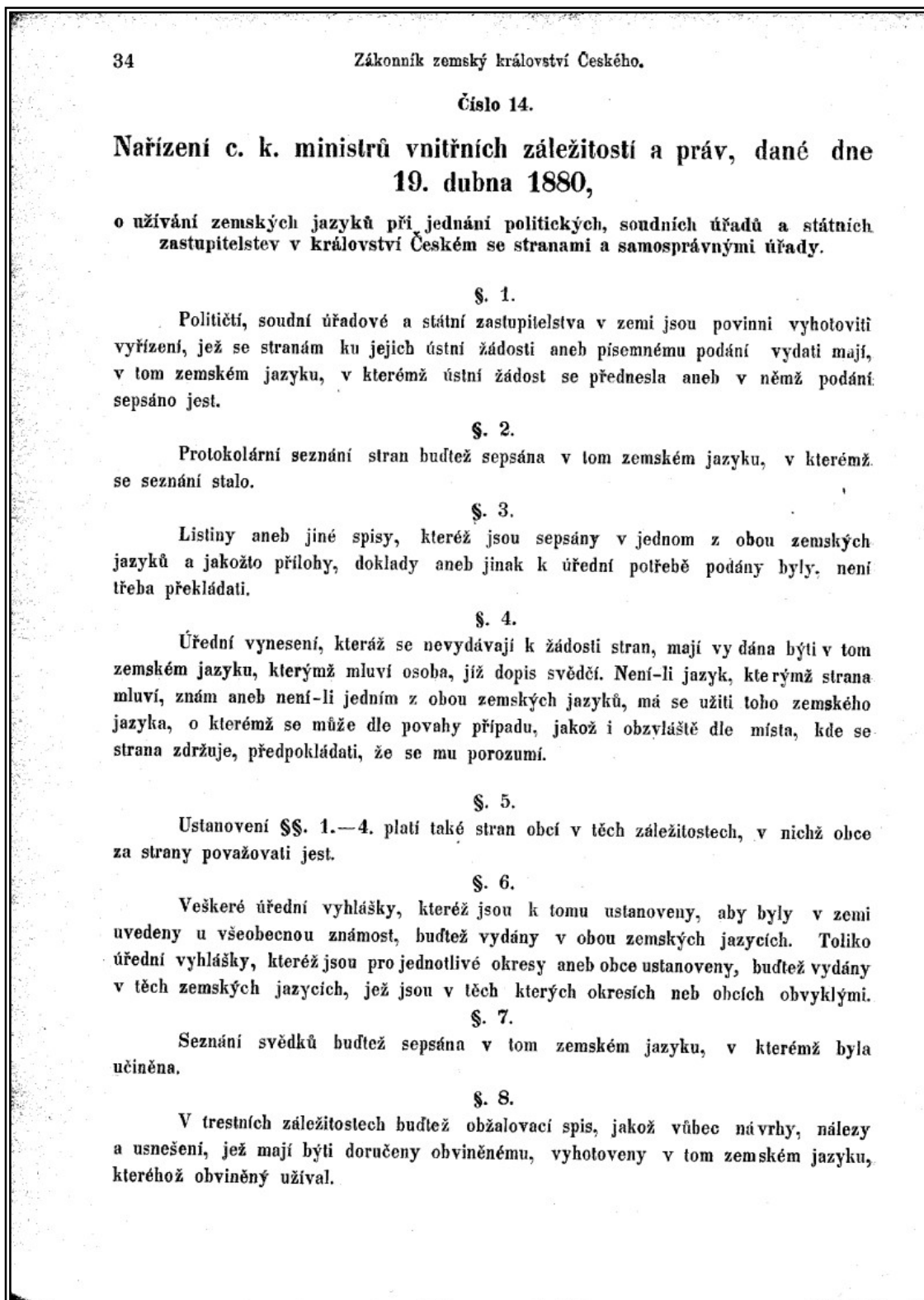

Zdroj: *Paměti Františka J. Vaváka souseda a rychtáře milčického z let 1770 – 1816.* [online]. cit. 12.4.2014. Dostupné z <http://librinostri.catholica.cz/?a=&z=1>

Zdroj: Ministerstvo kultury. [online]. cit. 12.4.2014. Dostupné z <http://www.mkcr.cz/cz/zpravodajstvi/zpravy/narodni-knihovna-jednim-z-11-asociovaných-partnerů-projektu-europeana-newspapers-173511/tmplid-228>

Příloha 10 Tzv. Stremayrova jazyková nařízení, která umožnila používat češtinu pro podávání a vyřizování úředních žádostí.

Zdroj: ALEX. *Historische Rechts- und Gesetzestexte Online*. Österreichische Nationalbibliothek. [online]. cit. 12.4.2014. Dostupné z <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lbo&datum=1880&page=183&size=45>

Tímto jazykem budiž provedeno i hlavní přelíčení, zvláště pak buďtež v tomto jazyku vedeny řeči státního zástupce a obhájce a prohlašovány rozsudky a usnešení.

Od ustanovení uvedených v předcházejícím odstavci smí se upustiti jen potud, pokud se ustanovení ta, hledíc k výminečným poměrům, zvláště pak vzhledem k složení poroty, nedají provesti aneb když obviněný sám žádá, aby se druhým zemským jazykem jednalo.

Při hlavních líčeních proti více obviněným, kteří nemluví týmž zemským jazykem, provedeno budiž hlavní přelíčení v tom zemském jazyku, o kterémž soud uzná, že jest účeli hlavního přelíčení přiměřenější.

Ve všech případech buďtež výpovědi obviněných a svědků sepsány v jazyku, jehož užívají a rozsudky a usnešení buďtež v tomto jazyku každému obžalovanému prohlášeny a k požádání sepsány.

§. 9.

V občanských právních rozepřích budiž vyhotoven nález i s důvody v tom zemském jazyku, ve kterémž byla právní pře projednána. Jest-liže strany neuzivaly téhož zemského jazyka a o to se nesnesly, aby nález i s důvody vyhotoven byl v jednom z obou zemských jazyků, staniž se vyhotovení v obou zemských jazycích.

§. 10.

Zápisy do veřejných kněh (zemských desk, horních, pozemkových, vodních kněh a t. d.), pak zápisy do rejstříků pro obchodní firmy, pro společenstva a do jiných veřejných rejstříků buďtež provedeny v tom jazyku, v jakém se za to ústně neb písemně žádalo, pokud se týče, v jakém byl sepsán výměr, na jehož základě zápis se provádí.

V témž jazyku buďtež na listiny připsány vkladní doložky. Při výpisech z těchto kněh a rejstříků budiž podržen jazyk, v němž zápis byl vykonán.

§. 11.

Politici, soudní úřadové a státní zastupitelstva jednejeť se samosprávnými úřady v té jednací řeči, jakéž úřady tyto, pokud je známo, užívají.

Jednání s obecními úřady, kteréž vykonávají úkony politického okresního úřadu, se toto ustanovení netýká.

Ve Vídni, dne 19. dubna 1880.

Taaffe v. r.

Stremayr v. r.